

ՕՍՄԱՆՅԱՆ
ՕՐԵՆՔՆԵՐԸ
ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
СЕКТОР ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ОСМАНСКИЕ ЗАКОНЫ
В ЗАПАДНОЙ АРМЕНИИ
(СВОД ЗАКОНОВ XVI—XVII ВВ.)

Перевод, предисловие и
комментарии
А. Х. САФРАСЯНА и М. К. ЗУЛАЛЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1964

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՍԵՆՏՐ

9(47-925)17+9(56)

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՕՐԵՆՔՆԵՐԸ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

(XVI—XVII ԴԴ. ԿԱՆՈՒՆՆԱՄԵՆԵՐ)

Թարգմանությունը, առաջաբանը
և ծանոթագրությունները
Ա. Խ. ՍԱՅՐԱՍՅԱՆԻ և Մ. Կ. ԶՈՒԼԱԼՅԱՆԻ

A 7
95228
3

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1964

Արևմտյան Հայաստանի վիլայեթներին և այլ շրջաններին վերաբերող XVI—XVII դ.դ. օսմանյան օրենքների այս ժողովածուն որոշակի գաղափար է տալիս Թուրքիայի տիրապետության տակ ընկած Արևմտյան Հայաստանի այն ժամանակաշրջանի սոցիալ-տնտեսական զրուծյան, օսմանյան ուղղման գալական պետության կատարած անարդել բռնությունների ու ճնշումների, գյուղացիության իրավական վիճակի, ինչպես և հոյատիրության հետ կապված բազմաթիվ այլ հարցերի մասին:

«Նյութեր Արևելքի ժողովուրդների պատմության» մատենաշարով լույս են տեսել.

1. Ա. Սաֆրասոյան, Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, հ. 1 և 11:

2. Հ. Նալբանդյան, Արարական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին:

Ա Ռ Ա Չ Ա Բ Ա Ն

Օսմանյան կանոննամեներից թարգմանաբար կազմված սույն ժողովածուն արժեքավոր նյութեր է պարունակում XVI—XVII դարերի Արևմտյան Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների վերաբերյալ:

Վերջին երկու-երեք տասնամյակում թուրքական պատմագրությունը սկսել է ավելի լայն շափով ուսումնասիրել Օսմանյան կայսրության սկզբնական ժամանակաշրջանի պատմությունը: Լույս են ընծայվում բազմաթիվ արխիվային նյութեր և փաստաթղթեր:

Այս կարգի նյութերից են նաև XV—XVI դարերին վերաբերող օրինամատյաններն (kanunnâme) ու օրենքները (kanunlar): Ստամբուլի համալսարանի պրոֆ. Օ. Լ. Բարկանը հրատարակել է՝ XV ve XVI asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları“ («XV և XVI դարերում Օսմանյան կայսրության մեջ գյուղատնտեսության իրավական և ֆինանսական հիմունքները») երեք հատորանոց աշխատությունը, որի առաջին հատորը՝ Kanunlar (կանոններ) տպագրվել է Ստամբուլում 1945 թվականին: Այդ նյութերի հիման վրա և կազմվել է սույն ժողովածուն:

Կազմողների նպատակը չի եղել թարգմանաբար բերված օրինամատյանների (կանոննամեների) բազմակողմանի ուսումնասիրությունը: Սակայն օրենքներից օգտվողներին օժանդակելու և դրանք ընթերցող լայն շրջաններին ավելի մատչելի դարձնելու նպատակով, անհրաժեշտ է համարվել առաջաբանի սահմաններում տալ օսմանյան կանոննամեների ծագման և զարգացման համառոտակի պատմությունը և դրանց հետ կապված մի շարք հարցերի լուսաբանությունը:

Օրենքների ուսումնասիրության մեջ կարևոր տեղ ունեն դաֆթարները: Դաֆթարներ էին կոչվում Օսմանյան կայսրության, ինչպես և նրանից առաջ Սելջուկյան տիրակալության տակ գտնվող

երկրներում, Անատոլիայի բեյությունների և արևելյան բազմաթիվ տերությունների մեջ հայտնի դրանցման մատյանները, որոնք կառավարության հրամանով և միջոցներով պարբերաբար արձանագրվում էին հատուկ հաշվառման (tahrir) միջոցով:

Իհարկե, այդ դարաշրջանի հասկացողության և պայմանների համաձայն, ընդհանուր հաշվառումը տեղի էր ունենում և կատարվում ըստ վիլայեթների (կամ էյալեթների) և լիվանների (սանջակների):

Գաֆթարների բովանդակության և կարևորության մասին ժամանակակից թուրք պատմաբան Ի. Հ. Ուզունշարշըլին գրում է. «Օսմանյան կայսրության հողերի դրանցման գաֆթարների (tahrir defterleri) թիվը ներկայումս հազարից ավելի է: Գրանցման գաֆթարները ցույց են տալիս Թուրքիայի բոլոր գյուղերի և գավառների հարկ վճարող (mükellef) բնակչության թիվը, զինվորների քանակը, տարեկան եկամտի և բերքի քանակը, բոլոր արհեստներն ու ծառայությունները»*:

Կանուննամենների արժեքը շատ ավելի է մեծանում, երբ նրկատի ենք ունենում, որ XVI դարի առաջին կեսին Թուրքիայում դեռևս չկար որոշակի կազմված, ձևակերպված և ընդունված օրենքների կոդեքս՝ ընդհանուր պետական օրենսդրություն:

Օ. Լ. Բարկանը, իր հերթին, խոսելով գաֆթարների և առհասարակ Ստամբուլի արխիվային նյութերի նշանակության մասին, իրավամբ նշում է, որ թուրքական պատմական գրականության մեջ հազվագյուտ են Օսմանյան կայսրության XV—XVI դարերի սոցիալ-տնտեսական կյանքի պատմությանը վերաբերող նյութերը: Օսմանյան կայսրության ներքին կյանքի ուսումնասիրության համար «ամենալավագույն աղբյուրները, անտարակույս, — գրում է Օ. Բարկանը, — գտնվում են թուրքական արխիվներում, և որ դրանց օգտագործմամբ հնարավոր է մի կողմից վերականգնել ճշգրիտ վիճակագրական տվյալներ գյուղատնտեսության աշխատողների տարբեր դասակարգերի և քոչվոր գյուղացիների ու քաղաքային բնակչության մասին, իսկ մյուս կողմից, մուսուլման ու քրիստոնյա աշխատավորների մասին, և այդպիսով ճշգրիտ պատկերացում ունենալ

* S^hu, I. H. Uzunçarşılı, „XV ve XVI inci asırlarda Anadolu beyliklerinde toprak ve halk idaresi“. İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1942, s. 499—500.

Օսմանյան կայսրության բոլոր երկրամասերի հողային սեփականության ձևերի վերաբերյալ»*:

Նման դաֆթարներից մեկը 1947 թվականին Թիֆլիսում հրատարակել է Ս. Ս. Զիլիան՝ «Գյուրջիստանի վիլայեթի մանրամասն դաֆթարը**» վերնագրով: Այդ աշխատության շնորհիվ կարելի է որոշակի գաղափար կազմել այս տիպի դաֆթարների կազմության և բովանդակության մասին: Կատարված հաշվառման հետևանքով, դաֆթարում մանրամասն կերպով արձանագրված են վիլայեթի սահմաններում եղած վարչական միավորները՝ լիվա (սանջակ), կազա և նահիյեներ (փոքր վարչական միավորներ): Դաֆթարում արձանագրված են նահիյեների կազմում եղած գյուղերը, գյուղերի բոլոր ծխերը (اչاخ — տուն): Ծխերը արձանագրված են ընտանիքի ալլազի անունով ու հայրանունով***, օրինակ, Ախալցխայի Ռաբաթ գյուղում՝

Իսա Ներսես քեշիշի որդին
Մուրադբաշխ Օրսլեի որդին
Չուկե նրա որդին
Ռուստեմ Ջանիգյարի (?) որդին
Անդրանիկ նրա որդին և այլն:

Հետո մանրամասն կերպով հիշվում են յուրաքանչյուր գյուղի վճարելիք բոլոր տեսակի հարկերը՝ գլխահարկը, հացահատիկների, անասունների, ամուսնության, ջրաղացի և այլն, ըստ որում, գլխահարկը (խսպենջ), նշանակվում է ըստ շնչի՝ 25 ակչեի հաշվով: Մընացած հարկերն էլ նույն ձևով են նշանակվում: Դարձյալ իբրև օրինակ, նշենք Ախալցխայի հարկերի ցուցակը, գրված շնչերի թվարկումից հետո (ակչեներով),

* O. L ü t f ü, „Problèmes fonciers dans l'Empire Ottoman au temps de sa fondation“, Annales d'histoires sociales, Paris, 1939, t. I, № 3, p. 233—234.

** „Пространный реестр Гюрджистанского вилайета“, Турецкий текст, издал, перевел, исследованием и комментарием снабдил С. С. Джикия, кн. 1, текст, Тбилиси, 1947 г.

Այս դաֆթարը (دفتر مفصل ولایت گورجستان) վերաբերում է Թուրքերից գրաված և Գյուրջիստանի վիլայեթ՝ անունով կազմված հողամասերում հիջրեթի 1003 թվականին (1595) տեղի ունեցած հաշվառմանը: Գյուրջիստանի վիլայեթի մեջ մտել են Ախալցխայի, Պերթվիսի, Ախալքալի, Չղզբի, Փոսխովի և Բեղբեի լիվաները (սանջակ) Ախալցխա կենտրոնով: Դաֆթարը հրատարակված է նաև վրացերեն թարգմանությամբ:

*** Թուրքիայում մինչև քննադական սեֆորմներն ազգանունն չէր գործածվում:

Իսպենչ	175 շունչ	գումարը	4350
Յորեն	800 քիլե	արժեքը	9600
Գարի	700 քիլե	արժեքը	7000
Հաճար	250 քիլե	արժեքը	2000
Կորեկ	100 քիլե	արժեքը	1000
Միսևա	5 քիլե	արժեքը	150
Ոսպ	4 քիլե	արժեքը	100
Բակլա	4 քիլե	արժեքը	60
Շիրե	300 մեն	արժեքը	2400
Խոտի հարկը			550
Պտղի հարկը			500
Թափուի և դեշտբանիի հարկը			550
Բանջարանոցի հարկը			550
Խոզի հարկը			300
Փեթակի հարկը			440
Բաղիճևա և ամուսնութլան հարկը			355
Յալաղի հարկը			135

Գումարը 37.000 ալչե*

Իհարկե վերոհիշյալ տվյալները վերաբերում են վիլայեթի միայն մեկ գյուղին. ուրիշ գյուղերի հարկերի ցուցակը փոփոխվում է, ավելանում են այլ հարկեր, փոփոխվում են նաև քանակն ու արժեքը:

Մի շարք գյուղերի հարկերի ցուցակից հետո, որպես լրացուցիչ ծանոթագրություն հիշվում են տվյալ գյուղի վակֆերը, հողերը, այգիները, ջրաղացները, հանրային օգտագործման արոտավայրերը և այլն:

«Գյուղջիստանի վիլայեթի մանրամասն դաֆթարը», ինչպես ասացինք, որոշ պատկերացում է տալիս առհասարակ թուրքական դաֆթարների մասին: Պարզվում է, որ շատ քիչ տարբերությամբ, նման դաֆթարներ ունեցել են նաև Օսմանյան ընդարձակ կայսրության բազմաթիվ վարչական միավորները՝ վիլայեթներն ու լիվանները:

Վերջերս հունգարացի արևելագետ Լ. Ֆեկետեի հրատարակության մեջ լույս տեսավ Բուդապեշտի (Հունգարիա) վիլայեթի ընդար-

* Հարկերի մասին անհրաժեշտ տեղեկություն տալիս ենք Կանոնամեների ծանոթագրություններում:

ձակ դաֆթարը՝ բնագրով և գերմաներեն թարգմանությունը* : Հուն-գարացի գիտնականի «Թուրքական հարկերի գրանցումը» վերնագրով 1943 թվականին Բուդապեշտում տպագրված աշխատության առաջաբանի թուրքերեն թարգմանությունը տպագրված է Türk Tarih Kurumu-ի օրգան՝ Belleten-ում : Լ. Ֆեկետեի վերոհիշյալ աշխատության մասին պրոֆ. Թ. Հուլասի Կումը գրում է՝ «Մեր կարծիքով Օսմանյան կայսրության իսկական պատմությունը կարող է լրիվ ամբողջությամբ երևան գալ միայն «հարկերի գրանցումները» հրատարակության միջոցով պատմաբաններին մատչելի լինելուց հետո : Տարակույս չկա, որ վերոհիշյալ հարկերի գրանցման լույսի տակ Անադոլուի օսմանյան դարաշրջանի պատմությունը և կամ Հուն-գարիայի թուրքական շրջանի պատմությունը բոլորովին տարբեր գույնով պիտի տեսնենք : Այս տեսակետից, առանց չափազանցության, կարող ենք ասել, որ օրինակ, Հունգարիայի հետ առնչություն ունեցող նյութերը, եթե պրոֆ. Լ. Ֆեկետեի նախագծով մշակվեն, ապա հնարավոր է անհրաժեշտ կլինի Հունգարիայի XVI և XVII դարերի պատմությունը վերստին գրել : Բնական է, որ Հունգարիայի թուրքական շրջանի պատմության մասին մեր այս տեսակետը վերաբերում է նաև Անադոլուին, Բալկաններին և առհասարակ Օսմանյան կայսրության բոլոր մասերին»** :

Դաֆթարների ավելի մանրամասն ուսումնասիրությունը անմիջականորեն չի առնչվում ներկա աշխատությանը, ուստի բավականանում ենք վերը բերված տեղեկություններով :

Ինչպես երևում է «Գյուրջիստանի վիլայեթի մանրամասն դաֆթարից» և առհասարակ համանման նյութերով հետաքրքրվող թուրք պատմաբանների ուսումնասիրություններից, բոլոր դաֆթարների սկզբում տրված են տվյալ վարչական միավորի (վիլայեթի, լիվայի, երբեմն ավելի լայն սահմանով) համար կազմված կանոննամեները : Դա, ինչպես պարզվում է, ընդունված կարգ և սովորություն է եղել : Այսպես, «Գյուրջիստանի վիլայեթի մանրամասն դաֆթարի» սկզբում տրված է՝ «Գյուրջիստանի վիլայեթի կանոննամեն» : (قانون نامه ولایت گورجستان)

Պրոֆեսոր Օ. Լ. Բարկանի վերոհիշյալ աշխատության մեջ հավաքված 200-ից ավելի կանոննամեները և կանոնները նմանապես մեծ մասամբ վերցված են տվյալ վիլայեթին կամ լիվային պատկա-

* L. Fekete, „Die Siyaqet-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung. Beitrag zur Türkischen Paläographie mit 104 tafeln, in zwei bänden, Budapest, 1955.

** Belleten, Sayı 42, Ankara, Nisan 1947, s. 299.

նող դաֆթարից, թեև հիշատակվում են նաև դաֆթարի մեջ շմտած օրենքները:

Պրոֆեսոր Օ. Լ. Բարկանի «Kanunlar» գրքում հավաքված օրենքները, շնչին բացառությամբ, վերաբերում են XVI դարի առաջին կեսին: Ներկա ժողովածուի մեջ զետեղված օրենքներն ևս նույն ժամանակաշրջանին են պատկանում: Այսպես, Գյուրջիստանի վիլայեթի կանուննամեի վերջում ասված է. «Գրվեց ջերմաղիէլ-էվվել ամսի սկզբին 1003 թվականին (1595)», էրզրումի վիլայեթի կանուննամեն ունի հիջրեթի 947 թվականը (1540), Երզնկայինը՝ 922 թվականը (1516), Դիարբեքիրինը՝ 947 (1540) և այլն:

Սակայն եթե այս թվականները համարենք նրանց հաստատման տարեթվերը, դարձյալ անորոշ են մնում՝ նախ, տվյալ օրենքը որքա՞ն ժամանակ առաջ է գոյություն ունեցել, երկրորդ, ե՞րբ և ի՞նչպիսի փոփոխությունների է՞ ենթարկվել, երրորդ՝ որքա՞ն ժամանակ է՞ գործադրության մեջ մնացել: Իբրև օրինակ, եթե համեմատենք մեր ձեռքի տակ եղած «Գյուրջիստանի վիլայեթի կանուննամեի» երկու տարբերակները, մեկը «Kanunlar»-ում, Օ. Լ. Բարկանի տպագրածը, մյուսը՝ Թրիխսիի թանգարանում պահված օրինակը, կտեսնենք, որ դրանց տարեթվերը իրար շին համապատասխանում (1570 և 1595 թթ.) և բովանդակության մեջ կան որոշ տարբերություններ. երկրորդի մեջ եղած որոշ հոգվածներ բացակայում են առաջինում:

Պրոֆ. Օ. Լ. Բարկանի ուսումնասիրություններից ևս պարզվում է, որ կանուննամեները և կանունները, որոնք պահվում են Թուրքիայի պետական արխիվներում և գրադարաններում, ինչպես նաև մասնավոր գրադարաններում, ունեն իրենց տարբերակները, անգամ երբեմն առանց տարեթվի: Վերջինների վավերականությունը հեղինակը կասկածի տակ է առնում:

«Հին օսմանյան կանուննամեները, — գրում է Օ. Լ. Բարկանը, — օրենքի տեխնիկայի և կազմության առանձնահատկությունների տեսակետից երևան են եկել ոչ թե որոշակի և ընդհանուր մի շարք վճիռների (հսկւմ) սիստեմատիկ դասավորման ձևով, այլ ավելի շուտ կազմվել են որոշ ժամանակի և տեղի պայմաններում, կոնկրետ առիթների կապակցությամբ դրված հրամաններից և ֆերմաններից (հրովարտակներից): Այդ օրենքները օսմանյան երկրորդին հատուկ, միատեսակ, ընդհանուր կանուններ չեն, այլ յուրաքանչյուր վայրի, սովորությունների համաձայն հավաքված մասնավոր օրենքներ են»^{*}:

* O. L. Barkan, Kanunlar, s. LIX—LX.

Այս օրենքներից պարզվում է, որ կազմողները ստիպված են էղել հաշվի առնել թուրքական նվաճումից և զրավումից առաջ տվյալ երկրների սոցիալ-տնտեսական, ներքին քաղաքական կարգերը, տեղում գոյություն ունեցող օրենքները, սովորություններն ու ավանդությունները: «Ամենալավ հարկը, — ասված է մի կանոնամեում, — այն հարկն է, որ ժողովուրդը վաղուց ի վեր սովորել է տալ» («En iyi vergi halkın ötedenberi vermeğe alışmış oldugu vergidir»):

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում կանգ առնել մի բանի կոնկրետ փաստերի վրա, որոնք վերաբերում են Արևմուտյան Հայաստանի վիլայեթների օրենքներին:

Կանոնամեներում և կանոններից շատերում կան այսպիսի նշումներ՝ «ըստ գոյություն ունեցող սովորությունների», «ըստ տեղական սովորության» և այլն: Էրզրումի վիլայեթի կանոնամեի 54-րդ հոդվածում նշված է՝ «Ըստ արևելյան սովորության հին դաֆթարում նեոքար արձանագրվածի որդին նոր դաֆթարում նեոքարի որդի կարձանագրվի»:

Օսմանյան կանոնամեների վրա որոշակի ազդեցություն են գործել օսմանյան տիրակալությունից առաջ տվյալ տերիտորիայի վրա իշխող պետությունների օրենքներն ու սովորությունները: Արևմուտյան Հայաստանի կազմի մեջ մտնող վիլայեթներին վերաբերող կանոնամեների վրա նկատվում է Ակ-Կոյունլու թուրքմենների պետության, մասնավորապես նրանց Ուզուն-Հասան փաղիշահի (1453—1477) և այլոց օրենքների ազդեցությունը:

Պա բացատրվում է ոչ թե նրանով, որ օսմանյան թուրքերը որևէ երկրի զրավումից հետո, ելնելով տեղացի ժողովրդի շահերից և «հարգելով» նրան, պահպանում էին տեղական օրենքները, սովորություններն ու ավանդությունները, այլ այն բանով, որ XV—XVI դարերում թուրքական պետականությունն ի վիճակի չէր ընդհանուր օրենսդրություն մշակելու:

Արևմտյան Հայաստանում և այլ հայաբնակ շրջաններում առանձնապես կիրառության մեջ են եղել վերոհիշյալ Հասան փաղիշահի օրենքները: Էրզրումի վիլայեթի կանոնամեի առաջին հոդվածում, Երզնկայի կանոնի առաջին և տասներեքերորդ հոդվածներում, Կամախի կանոնի առաջին հոդվածում, Բաբերդի, Էրզանիի և այլ օրենքներում պարզ կերպով զրված է՝ «Ըստ Հասան փաղիշահի կանոնի»* («Ber mucceb-i kanun-i Hasan padişah») և այլն:

* Հասան փաղիշահը կամ ինչպես նրան կոչում են Ակ-Կոյունլու Ուզուն-Հասանը, որը 1453 թվականին միայն Դիարբեքի բեյ էր համարվում, իր իշխա-

Ակնհայտ է, որ Արևմտյան Հայաստանի մի շարք երկրամասերում XV—XVI դարերում, երբ օսմանյան թուրքերի օրենքները դեռևս որոշակի ու հաստատ բնույթ չունեին, օսմանցիները «երկար ժամանակ էական փոփոխության չեն ենթարկել» Հասան փաղիշահի օրենքները*:

Ինչպես երևում է Արևմտյան Հայաստանի վիլայեթներին վերաբերող թուրքական օրենքներից, դրանց հեղինակները Հասան փաղիշահի օրենքների ուժն ու ազդեցությունը նսեմացնելու և օսմանյան պետության դիրքերն ամրապնդելու նպատակով, մի շարք կանոննամեններում նշումներ են կատարել, թե իբր տվյալ շրջանի բնակիչները դիմել են օսմանյան սուլթանին և խնդրել իրենց վիլայեթներում նույնպես մտցնել ու գործադրել Ռումի (օսմանյան) օրենքները: Այսպես, օրինակ՝ Էրզրումի վիլայեթի օրենքի առաջին հոդվածում ասված է, «Ռայայեթները, առևտրականները և օսմանյան երկրի մյուս բնակիչները շկարողացան տոկալ Հասան փաղիշահի կանունի համաձայն կիրառվող օրենքներին և դիմելով բարձր արքայական գահին, խնդրեցին, որ Ռումի օրենքը [գործադրվի], նաև նրանց նկատմամբ**»:

Արևմտյան Հայաստանի վիլայեթների կանոննամեններում նշումներ կան նաև «Բրզական սովորությունների», «Բրզական օրենքներին», «աշիրեքական կարգերին» մասին: Բիթլիսի վիլայեթի օրենքի առաջին հոդվածում ասված է. «Հիշյալ վիլայեթում մինչև այժմ հարկերը գանձվում են քրդերի սովորության համաձայն***», և այնուհետև թվարկվում են այդ հարկերը: Դիարբեքի վիլայեթի օրենքի 24, 25 և 26-րդ հոդվածներում հատուկ նշումներ կան քրդական աշիրեթների մասին:

1515 և 1516 թվականներին նվաճելով Արևմտյան Հայաստանն ու Քուրդիստանը, օսմանյան ռազմա-ֆեոդալական պետությունը ոչինչ չփոխեց քրդական նահապետական-ֆեոդալական նախկին վարչական սիստեմի մեջ, իսկ այդ սիստեմի էությունն այն էր, որ քուրդ ցեղապետները լուի ձևականորեն էին ճանշում օսմանյան պետության գերագույն իշխանությունը, իսկ իրականում երկրի ան-

նության 30 տարիներում ստեղծեց մի մեծ կայսրություն, որի մեջ մտնում էին Անատոլիայի արևելյան վիլայեթները, Հայաստանը, արաբական և իրանյան իրաքը և Խորասանը:

* O. L. Barkan, „Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıfların hukukî statüsü“, Ülkü, 1937, s. 39—40.

** O. L. Barkan, Kanunlar, s. 63.

*** Նույն տեղում, էջ 192:

կախ տերն ու տնօրենն էին: Ակներև է, որ հայ ժողովրդի այն հատվածը, որ բնակվում էր Արևմտյան Հայաստանի քուրդ ֆեոդալներին պատկանող վայրերում, ընկնում էր կրկնակի լծի տակ: Այդ իսկ տեսակետից զիտական մեծ արժեք ունեն այդ լուծն արտացոլող կանոննամենների հոդվածները:

* * *

Դաֆիճարները և նրանց կանոննամենները կարևոր նշանակություն ունեն նաև գյուղացու (ռայայի)* և ֆեոդալի փոխհարաբերության, հողային սեփականության ձևերի բնորոշման հարցերի ուսումնասիրության տեսակետից:

Մինչև այժմ այն կարծիքն է տիրել, թե Արևելքում ճորտատիրություն առհասարակ գոյություն չի ունեցել, մինչդեռ սույն կանոննամենները հակառակն են ապացուցում:

Իսլամական շարիաթը լուրջ ձևականորեն էր ապահովում գյուղացու անձնական ազատությունները, իսկ ֆեոդալական հարաբերությունները Թուրքիայում միշտ չէ, որ հիմնվել են շարիաթի սկզբունքների վրա: Այդ հարաբերությունները ամրապնդվել են սուլթանի ու սուլթանական կառավարության հրատարակած օրենքներով, որոնք հաճախ, պրակտիկայում չեն համապատասխանել շարիաթի սկզբունքներին, այլ ելակետ են ունեցել ռազմա-ֆեոդալական պետության շահերը:

Կանոննամեններում հաճախակի ենք հանդիպում հատուկ հոդվածների, որոնք գյուղացուն արգելում են փոխադրվել մի վայրից մի այլ վայր: Հակառակ դեպքում կանոննամեն իրավունք է վերապահում ֆեոդալին փնտրել գյուղացուն և, եթե նրա փախուստի ժամկետից չի անցել տասը տարի, բռնել նրան ու պահանջել պատճառված վնասի հատուցումը: Այսպես՝ էրզրումի կանոննամենի 13-րդ

* Կանոննամեններում օգտագործված «ռայա» (կամ ռայաթ) տերմինը հավասարաչափ վերաբերում էր ինչպես ոչ-մուսուլման, այնպես էլ մուսուլման ազգաբնակչությանը: Նիշյալ փաստաթղթերում ամբողջ հողագործ գյուղացիության նկատմամբ օգտագործված «ռայա» (raya) կամ հոգնակի «ռեայա» (reāya) տերմինը հանդիպում է նաև այսպիսի կապակցություններում՝ «անհավատ ռայաներ» (reāya keferesi կամ reāya-i-kefere), Թուրք ռայաներ (reāya-i-ettrak), մուսուլման ռայաներ (reāya-i-müslimîn), զիմմի ռայաներ (reāya-i-zimmî) (տես, O. L. Barkan, Kanunlar, s. 35, 102, 200, 251, 353 և այլն):

հողվածում ասված է՝ «Եվ ռայաթը իր ձեռքում հող ունենալով հանդերձ, եթե փախչի, սիփահին օրենքով իրավունք ունի նրան իր տեղը վերադարձնել: Սակայն տասը տարուց ավելի մի տեղում բնակչողին ետ բերելն արգելվում է»: Կանոննամեներում հաճախակի հանդիպում ենք այսպիսի տերմինների՝ «sahib-i raiyet» («ռայաթի տերը»), «sahib-i arz» («հողի տեր») և այլն: Պակաս չեն նաև «resm-i çift bozan» (չիֆթը քայքայողի հարկ), «kulluk resmi» («ժառագայության հարկ») և նման տերմինները:

«Չիֆթը քայքայողի հարկը» գանձվում էր այն բոլոր դեպքերում, երբ գյուղացին թողնում էր մշակելի հողակտորը և հեռանում: Մեր նպատակից դուրս է մանրամասն կանգ առնել գյուղացուն հողին ամրացնելու, ֆեոդալից նրա ունեցած կախման վիճակի բոլոր ձևերի հետ առնչվող հարցերի վրա: Կանոննամեների տվյալները թելադրում են հանգելու այն եզրակացությունյան, որ Օսմանյան կայսրության մեջ աշխատավոր գյուղացին XVI դարում հիմնականում ամրացված էր հողին և ֆեոդալից կախման վիճակի մեջ էր գտնվում: Անհրաժեշտ է միաժամանակ նշել, որ ֆեոդալը Օսմանյան կայսրության մեջ ի տարբերություն Արևմտյան Եվրոպայի ֆեոդալի, գյուղացու անձի նկատմամբ շուներ իրավական իշխանություն, որովհետև նա «հողի տերը» («sahib-i arz») չէր, այլ հողը գտնվում էր նրա ժամանակավոր օգտագործման ներքո:

Դաֆթարների բովանդակության և բնույթի մասին խոսելիս վերը նշվեց, որ դրանք հաճախ ենթարկվել են փոփոխությունների: Նոր պատերազմների ու նոր նվաճումների և հետևաբար վարչական միավորների փոփոխությունների կապակցությամբ տեղի են ունենում նոր հաշվառումներ (tahrir): Այդ հաշվառումները իրենց հետ բերում են և նոր փոփոխություններ, որոնց հետևանքով ստեղծվել են հին ու նոր դաֆթարներ (defter-i atik ve defter-i-cedit): Սրանց մասին հաճախ հիշատակություններ կան կանոննամեներում: Դաֆթարների փոփոխության հետ միաժամանակ փոփոխվել են նաև կանոննամեները: Անկախ դրանից, կանոննամեները փոփոխությունների են ենթարկվել զլխավորապես հարկային սխտեմի փոփոխության և նոր ֆերմանների ու որոշումների հրատարակման կապակցությամբ: Ահա հենց այս և նման պատճառներով գրեթե բոլոր կանոննամեներում պատահում ենք այսպիսի նշումների, «Փաղիշահական հրամանով նոր դաֆթարում արձանագրվեց» (իհարկե, ի փոփոխումն նախկինի):

XV—XVI դարերում Օսմանյան կայսրության կանոննամեների, մասնավորապես անմիջականորեն մեզ հետաքրքրող Արևմտյան Հա-

յաստանի շրջաններին վերաբերող օրենքների բնորոշ և ուշադրու-
թյան արժանի հատկանիշներից է նաև այն, որ համարյա բոլոր
օրենքներում նշվում են հարկային սիստեմի և հարկահանության
ձևերի գրեթե համատարած և մշտական ազավազումների և դրանց
հետ կապված ապօրինությունների և բռնությունների անարգել-
տարածման մասին:

Իսլամական շարիաթի և թուրքական իրավաբանական տերմի-
նոլոգիայում բիդ'աթ* անունով հայտնի ապօրինության բազ-
մաթիվ ու բազմատեսակ օրինակներ կան գրեթե բոլոր կանոննա-
մեններում, որոնք հիշատակվում են մանրամասնորեն և փաղիշահա-
կան հատուկ հրովարտակներով (ֆերման) հայտարարվում «վերաց-
ված»: Այդ բիդ'աթների վերացման մասին եղած կարգադրություն-
ները մի շարք կանոննամեններում կարևոր տեղ են բռնում: Բերենք
վերոհիշյալ ապօրինությունների և դրանց վերացման փորձերի մա-
սին մի քանի օրինակներ:

Էրզրումի վիլայեթի կանոննամեի 25-րդ հոդվածում նշվում է,
որ դաֆթարում արձանագրված հարկերից բացի ռայաթներից գանձ-
վել են նաև «բրգադիյե» (irgadiye) պարհակի հարկ, կալի հարկ,
հարդի համար տասանուրդ, որոնք ապօրինի լինելու համար վերաց-
վում են: Նույն կանոննամեի 40-րդ հոդվածում նշվում է, որ հաշ-
վառուները (muhtesib) դաֆթարում գյուղի վրա արձանագրված տա-
րեկան եկամտի ամեն մեկ հազար ալչեից մեկ ալչե, ամեն մեկ
ջրաղացից՝ երկու ալչե, ամեն մեկ ձիթհանից՝ 20 ալչե «իհտի-
սաբե» (ihtisabıye = հաշվառման վարձք) են գանձել, որը նույնպես
վերացվում է:

Դիարբեքիրի վիլայեթի օրենքի 21-րդ հոդվածում ասված է, որ
վիլայեթի քաղաքներում և գյուղաքաղաքներում հաշվառում անց-
կացնելիս բազմաթիվ ապօրինություններ են կատարվել և ապա
թվարկվում են դրանք. ինչպես նաև նշված է, որ այդ ապօրինու-
թյունները վերացվում են: Նման նշումներ կան նաև Բոզոբի և այլ
օրենքներում:

Ապօրինությունների վերացման մասին տրված ֆերմանները,
անտարակույս, ունեն սոսկ ձևական նշանակություն: Մի քանի կա-
նոննամեններում այդ ձևականությունը պարզ երևում է. օրինակ՝ էր-
զանիի լիվայի օրենքների դաֆթարի 21-րդ հոդվածում հիշատակ-

* Բիդ'աթ (bid'at) բռնացի՝ նորաձևություն, նորամուծություն, այսինքն՝
շարիաթին չհամապատասխանող և նրան հակասող:

վում է տարածված ըրգադիյեի (պարհակային աշխատանք) ապօրինութիւնը: Հոգւածի վերջում ավելացվում է՝ «դարձյալ նույն կերպով որոշվեց»: Կեսարիայի լիվայի կանոնի առաջին հոգւածում նըշվում է երկու տասնորդ աննելու ապօրինութիւնը. հետո ավելացվում է՝ «համաձայն հին դաֆթարի նորից այդպես արձանագրվեց»:

* * *

Ներկա ժողովածուն ընդգրկում է 23 կանոն: Պրոֆ. Օ. Լ. Բարկանը Օսմանյան կայսրութեան տարբեր մասերի և վարչական միավորների կանոնները տալիս է առանց որևէ սիստեմի (աշխարհագրական, վարչական և այլն): Մեր թարգմանած կանոնները տալիս ենք, ըստ հնարավորութեան, աշխարհագրական կարգով, նախ Արևմտյան Հայաստանի սահմանների մեջ մտնող վիլայեթների և սանջակների (լիվայ) կանոնները, իսկ այնուհետև Թուրքիայի տիրապետութեան տակ գտնվող մի քանի այլ հայաբնակ վիլայեթներինն ու սանջակներինը:

Ժողովածուի մեջ ղետեղված կանոնները վերաբերում են էրզրումի, Երզնկայի, Կամախի, Բաբերթի, Բիթլիսի, Ռումի (Սվազի), Կարամանի, Բիհսնիի և Գիարբեքիի վիլայեթներին, Ամիգի, Էրզանիի, Խարբերդի, Չմշկածաղի, Արաբկիրի, Գիվրիկի, Կեսարիայի, Մալաթիայի լիվաններին: Վերջում տալիս ենք նաև Տրապիզոնի վիլայեթի կանոննամեն և Սիսի լիվայի կանոնը:

Բացի վերոհիշյալ կանոններից, նպատակահարմար է համարվել տալ նաև Գյուրջիստանի վիլայեթի և Գյանջայի էյալեթի կանոննամենները, որոնք որոշ պատկերացում են տալիս Անդրկովկասի հարևան եղբայրական երկրների՝ Վրաստանի և Ադրբեջանի տերիտորիաների օսմանյան տիրապետութեան տակ ընկած որոշ մասերի դրութեան մասին:

Գյանջայի էյալեթի կանոնը վերաբերում է համեմատաբար շատ ավելի ուշ դարաշրջանի (XVIII դարի առաջին քառորդին):

Կանոննամեններում և կանոններում բազմիցս հանդիպում ենք Արևմտյան Հայաստանի շրջաններում գործածութեան մեջ եղող բազմատեսակ դրամական, կշռի և չափի միավորների: Առանձնապես հիշատակութեան արժանի են Հասան փադիշահի չափերը և կշիռները: Հիշվում են նաև սելջուկյան, եգիպտական, իրանական և նույնիսկ հայկական չափի ու կշռի միավորներ: Մի շարք օրենքներում այդ այլազան միավորների մասին բացատրութեաններ են տրված: Այդ բացատրութեանները լրացվում են համապատասխան ծանոթագրութեաններով:

Ուշադրութեան արժանի են նաև կանոննամենների լեզուն և շարադրութեան ձևը: Դրանք առհասարակ գրված են XV—XVII դարերին հատուկ թուրքերեն լեզվով, որն իր քերականական կազմութեամբ, շարադասութեամբ և արտահայտութեաններով թուրքերենի, արաբերենի և պարսկերենի խառնուրդ է: Հաճախ պատահում են նաև հին թուրքական բառեր և արտահայտութեաններ, որոնց պատճառներով էլ հաճախ ղփարութեամբ են հասկացվում կանոննամենների որոշ հոդվածներ, ինչպես նաև որոշ բառեր: Արաբատառ բնագրերից պրոֆ. Օ. Լ. Բարկանը կարդացել և վերծանել է ավելի քան 200 կանոննամենների մեծ մասը: Սակայն հեղինակին միշտ չէ, որ հաջողվել է տալ կանոննամենների ճշգրիտ վերծանումը, անընթեռնելի են մնացել նախադասութեաններ, առանձին բառեր, մասնավորապես տեղանուններ: Նման դեպքերում հեղինակն ստիպված է եղել տողատակի ծանոթութեաններում նման նախադասութեաններն ու բառերը տալ նաև արաբական գրութեամբ, ավելացնելով բազմակետեր և հարցական նշաններ: Միանգամայն հասկանալի է, որ անգամ թուրք մասնագետների կողմից չհաղթահարված այդ ղփարութեանները բացասաբար պիտի անդրադառնային նաև հայերեն թարգմանութեան վրա:

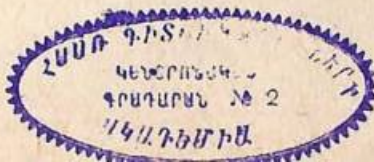
Ժողովածուի մեջ գրեթե բոլոր կանոննամեններում պատահում են այնպիսի տերմիններ, բառեր և անուններ, որոնք պահանջում են առանձին բացատրություն և լուսաբանություն: Այդ բացատրութեաններն օրենքների տեքստերի թարգմանութեան մեջ տալը անպատակահարմար և անհնար լինելով, տալիս ենք լրացուցիչ ծանոթագրութեանների ձևով:

Պետական-վարչական, զինվորական, ազրարային, հարկային և այլ տերմինների վերաբերյալ բացատրություններն տրված են համապատասխան դարում նրանց ունեցած իմաստով:

Ծանոթագրությունները տրված են այբբենական կարգով:

* * *

Այս ժողովածուում բերված Արևմտյան Հայաստանին և այլ հայաբնակ վայրերին վերաբերող քսանից ավելի օսմանյան կանոնների նշանակությունն ու արժեքը հայ պատմագրութեան համար այն է, որ նրանք իբրև պատմական փաստաթղթեր, բավականին պարզ ցույց են տալիս XVI—XVII դարերում Թուրքիայի տիրապետութեան տակ ընկած Արևմտյան Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական դրութեան որոշակի պատկերը: Կանոննամեններում պարզ կեր-

պով արտացոլվում են Արևմտյան Հայաստանի տերիտորիայում: ապրող ժողովուրդների, գլխավորապես հայ ժողովրդի, իրավազուրկ վիճակը, օսմանյան ռազմա-Ֆեոդալական կառավարության և տեղերում նրա ներկայացուցիչների անկաշկանդ և անսահմանափակ: ճնշումներն ու բռնությունները (հողերի օգտագործման, հարկերի նշանակման ու գանձման, իրավական դրույթյան մասին), հատկապես հարկային սիստեմում գոյություն ունեցող և, գնալով ավելի ուժեղացող, ապօրինություններն ու շարաշահումները:

Օսմանյան կենտրոնական կառավարությունը, երկրում գոյություն ունեցող ռազմա-Ֆեոդալական կարգերը ամրապնդելու և բոլոր ֆեոդալների (սկսած սուլթանից և վերջացրած հասարակ սիփահիներով) վայելած անսահման իրավունքները «կարգավորելու» և որոշ չափով «օրինականացնելու» նպատակով, պարբերաբար հրատարակում էր կանոննամեներ և կանուններ, որոնք արտաբուսախրթ թե կանոնավորում էին ֆեոդալների և իրավազուրկ ռայաթների հողային, հարկային և իրավական հարաբերությունները, բայց իրականում էլ ավելի էին ուժեղացնում նրանց անխնա շահագործումն ու կեղերումը:

Հայտնի է, որ ժամանակակից թուրք պատմագրությունը փորձում է իդեալականացնել օսմանյան ռազմա-Ֆեոդալական պետությունը, այն պատկերացնելով իբրև «օրինականության», «արդարության» և «կուլտուրականության» տիպար՝ բովանդակ աշխարհի և մարդկության համար:

Մինչդեռ կանոննամեները օգնում են հերքելու թուրք պատմագրության կողմից պատմական փաստերն ու իրողությունները կեղծելու ապարդյուն փորձերը:

1. ԷՐՂՐՈՒՄԻ ՎԻՎԱՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԱՄԵՆ

Գործողության մեջ գտնվող շարիաթական և սովորութային հարկերի օրենքների օսմանյան դաֆթարի մանրամասնությունն այս է.

1. Բայբուրտի և էրզրումի սանջակները զրանցելիս [բնակիչները] կայսերական հրամանի համաձայն հին դաֆթարում նախապես արձանագրվել էին: Ռայաթները, առևտրականները և օսմանյան երկրի մյուս բնակիչները շկարողացան տոկալ Հասան փաղիշահի կանունի համաձայն կիրառվող օրենքներին և դիմելով բարձր արքայական գահին, խնդրեցին, որ Ռումի օրենքը [գործադրվի] նաև նրանց նկատմամբ: Արդարադատ և զթառատ նորին վսեմություն [սուլթանը] համաձայնվեց և հրամայեց, որ Ռումի կանունամեն գործադրվի նաև հիշյալ վիլայեթի բնակիչների նկատմամբ:

Նորին մեծության հրամանով [այդ բոլորը] նոր դաֆթարում արձանագրվեց. այդ ժամանակից ի վեր Ռումի օրենքն է գործադրվում: Այժմ էրզրումի և Բասենի սանջակները նորից զրանցվեցին և էրզրումի բնակչությունը ցանկացալ ունենալ նախկին բարձր հրամանի համաձայն գործադրվող կանունամեն: Եվ որովհետև Բասենի սանջակը գտնվում է սահմանագլխին, նրա ռայաթների մեծ մասը ցրվել է: Նրանց հավաքելու և նորից [այդ շրջանը] շենացնելու նպատակով փաղիշահական բաժր դուան դիմում կատարվեց, որ Ռումի օրենքը գործադրվի նաև նրանց նկատմամբ: Այժմ զրի առնված նոր դաֆթարի համաձայն, նորին կայսերական մեծության ներկայությունը, սրանց նկատմամբ ևս Ռումի օրենքի [գործադրության] ֆերման տրվեց, նոր դաֆթարում արձանագրվեց և մանրամասնություններով գրանցվեց:*

* Կանունամենների ժողովածուն կազմող Օ. Լ. Բարկանի ծանոթագրության համաձայն էրզրումի կանունամենի մի այլ օրինակում ուշադրության արժանի այս առաջաբանը շարադրված է այլ ձևով ու բովանդակությամբ, որից պարզվում է, որ փաղիշահական հասուկ հրամանով կանունի որոշ հոդվածները վերացվել են և որոշ հոդվածներն էլ թեթևացվել:

2. Չիֆրի հարկի մասին. լրիվ չիֆթ արձանագրված ու-
յաթներին հիսուն ակչե, իսկ կես չիֆթից՝ քսանհինգ ակչե և որոշ
չափով [հող] զբաղեցնող էֆինլու բեննաֆից՝ տասն և ութ ակչե և
բեննաֆ արձանագրված անձերից, հնագույն օրենքի համաձայն,
տասներկու ակչե է գանձվում, քանի որ աղքատ ույաթների հովա-
նավորումը գովելի գործ է:

3. Եթե կայսերական դաֆթարում չիֆր կամ կես [չիֆր] և կամ
էֆինլու բեննաֆ արձանագրված ույաթը մահանա և մի քանի որդի
թողնի, հողը պետք է պմուրի որդու [անունով] արձանագրվի.
ամուսնացածները պետք է բեննաֆ արձանագրվեն և բեննաֆի հարկի
հետ միասին հողի հարկի իրենց բաժինը վճարեն ու հողը համատեղ
մշակեն, որովհետև բեննաֆ լինելը ույաթին հողից չի զրկում,
իրականում այն ժառանգական մյուլքի նման է. այս տեսակետից
էլ նրանք պետք է համատեղ արձանագրվեն: Նման դրուժյան հա-
րատևության պատճառով այդպիսի կարգ է հաստատվել ույաթ-
ների համար:

Փաղիշահական արդարության համաձայն շնորհ տրվեց և նոր
արքայական դաֆթարում [այդ բոլորը նույն ձևով] արձանագրվեց:

4. Եթե ույաթը մահանա և անշահաֆաս որդի և չիֆթլիք
թողնի, և եթե անշահաֆասը չկարողանա չիֆթլիքը մշակել, սի-
ֆահին՝ «բո հոր չիֆթլիքն է»՝ ասելով, նրանից չիֆթլիքի հարկ չպետք
է պահանջի: Մինչև չաֆահաս դառնալը [չիֆթլիքը] որպես ավանդ,
մեկ ուրիշի պետք է տալ, [որովհետև] հողը մշակելն ու ծառայու-
թյուն մատուցելը փաղիշահական օրենքն է: Երբ որբը մեծանա ու
հողը մշակելու կարող դառնա և եթե հորից մնացած ու իբրև ավանդ
տրված հողը [ետ] պահանջի, ապա [հողը] նրան պիտի վերադարձ-
վի: Սիֆահին նրանից քափու (tapu) չպիտի վերցնի:

5. Եթե ույաթը մահանա և շատ որդիներ թողնի, նրա հողը
համաձայնության ու համագործակցության կարգով [որդիները]
պիտի մշակեն: Եթե որդիներից մեկը մահանա և եթե [մահացողը]
որդի ունենա, [մահացողի բաժինը] որդուն պիտի փոխանցվի, իսկ
եթե եղբայրն ուրիշների չափով տրված ակչեն տա, պահպանի մա-
հացողի բաժինը, ապա [հողը] եղբորը պիտի տրվի և ոչ թե օտարին:
Եղբոր բաժինը [մյուս] եղբորը հանձնելիս սիֆահին իրավասու
մարդկանց (ehli hibre) միջոցով որոշված հասույթից պիտի վերցնի
և խարդախությամբ ավելի ոչինչ չպիտի վերցնի: Իսկ եթե եղբայրը
չհամաձայնվի, այդ դեպքում թիմարի տերը ում որ ցանկանա՝ նրան
պիտի տա [հողը]:

6. Դաֆթարում լրիվ չիֆթ կամ կես չիֆթ գրված ույաթը, եթե

որդի և թոռ ունենա և եթե այդ ուսյաթի որդին մահանա և հետո ինքը մահանա, իսկ թոռը մնա, ինչպես որ եղբոր հողը եղբորը չի փոխանցվում, այնպես էլ պապի հողը թոռանը չի փոխանցվի: Սակայն հատուկ որոշումով քափուն տալուց հետո, եթե նա՝ [թոռը], պահանջի, [այդ հողը], օտարին չպիտի տրվի:

7. Անհավատները (keferere) պապերից փոխանցված հողերը նույնպես համագործակցության կարգով պիտի մշակեն, իսկ մինչև որբերը հողագործությունամբ զբաղվելու կարող դառնան, հոր հողը ավանդ պիտի մնա: Եղբոր հողը՝ եղբորը, իսկ պապի հողը՝ թոռանն է փոխանցվում:

8. Վերահիշյալ լիվայի անհավատներն իրենց խառաջները վճարելուց հետո, իրենց սիփահիներին, հնագույն օրենքի համաձայն, ամեն մի հարկատու շնչի դիմաց, շիֆրի հարկի փոխարեն, 25 ակչե իսպենջ (ispenc) պետք է վճարեն: [Իսպենջը] վճարելուց հետո նրանք իրենց հողի համար շիֆրի հարկ, դեռնյումի հարկ չպիտի վճարեն:

9. Որոշ սիփահիներ, սիփահիների որդիներ, նյոքարներ և նյոքարների որդիներ, եթե հնուց հյուշջեթով (hüccet) շիֆթլիք ու հող ունեն, արձանագրված են խումս (hums) տալու հիման վրա:

Նյոքար ու նյոքարի որդի բառերը արևելցիների մոտ նշանակում են սիփահի և սիփահու որդի:

10. Հին դաֆթարում տասանորդ (öşür) արձանագրված անձերից տասանորդն ու սալարիեն (salâriye) վերցնելուց հետո ավելի ոչինչ չպիտի վերցվի: Տասանորդ տվողները սալարիեն չեն տալիս: Անհավատներից ոմանք քաղաքում և գյուղում ժառանգաբար անկախ են դարձել և գնել են մյուլք՝ այգիներ, պարտեզներ ու հողեր: Հին արևելյան էմիրների պարտավորությունների, շարիաթական վավերաթղթերի ու աշխարհի ապավեն փաղիշահի հրամանի համաձայն նրանց այգիներն ու հողերը տասանորդ և սալարիեն տալու հիման վրա են արձանագրված: Սալարիեն, տասից մեկ տասանորդ վերցրնելուց հետո, [յուրաքանչյուր] քառասուն քիլեից մեկ քիլե պիտի վերցվի: Խումս տվողները սալարիեն չպիտի տան:

11. Եթե կինը իր ունեցած հողը ամայի չի թողնում և մշակում է, բահրան ու հարկերը վճարում է, հողը [նրա] ձեռքից վերցնելը օրենքին հակառակ է:

12. Կրկնակի տասանորդ այն ուսյաթից պիտի վերցվի, որը՝ իր սիփահու մշակելու շիֆթլիքը թողնելով՝ ուրիշ տեղում հողագործությամբ է զբաղվում. նրանից [երկու] տասանորդ վերցնելը ընդունված օրենք է: Սակայն, եթե սիփահու թիմարում մշակության հա-

մար պիտանի հող շինի, և կամ եթե [ռայաթը] իր սիփահու հողում իրեն հատկացված հողը լրիվ ցանելուց հետո, զնա և ուրիշի հողը ցանի, այդ դեպքում ուրիշ տեղում ցանած հողի համար կրկնակի տասանորդ վերցնելը որոշակի անիրավություն է. իր ուժը ներածին չափ [ռայաթը] որտեղ էլ որ ցանի, արգելք չկա:

13. Եթե ռայաթը իր ձեռքում հող ունենալով հանդերձ, փախչի, սիփահին օրենքով իրավունք ունի նրան իր տեղը վերադարձնելու: Սակայն տաս տարուց ավելի մի տեղում բնակվողին ետ բերելն արգելվում է: Ռայաթի որդին [տվյալ սիփահուն] ռայաթն է, քանի դեռ ուրիշի մոտ չի արձանագրված: Ուրիշի մոտ արձանագրվելուց հետո կընդունվի ըստ արձանագրության: Եթե ռայաթը մի քաղաքում տասնհինգ տարի ապրի և նամանավանդ եթե ռայաթների դաֆթարում արձանագրված չլինի, քաղաքին պիտի կցվի:

14. Օտար (haric) ռայաթից քափուփ իրավունքով մշակված հողը վերցնելն ու տեղացի (dahil) ռայաթին տալն արգելվում է: Օտարի նկատմամբ տեղացի ռայաթին նախապատվություն տալն արգելվում է:

15. Դաֆթարում արձանագրված մուսուլման ամուրիներից ոչինչ չի վերցվում: Իսկ եթե ամուրին ամուսնանա, նրանից բեննաֆի հարկ պիտի գանձվի, և եթե բեննաքը հողագործ լինի, [նրանից] ցանֆի հարկ (ekinlu resmi) պիտի վերցվի: Եթե չիֆթ շարձանագրված ռայաթները չիֆթլիքի տեր դառնան, ապա նրանք պետք է չիֆթի հարկ տան, այդ դեպքում պետք է հաշվի առնվի չիֆթլիքի չափը: Իսկ եթե չիֆթլիքից ավելի հող ունենան, հարկը պետք է վճարեն ավելի եղածի համաձայն՝ օտար ռայաթի նման: Ավել մշակված հողի համար հարկ պիտի տան:

16. Սիփահու մոտ չիֆթլիք ունեցող ռայաթներից ովքեր լրիվ չիֆթ [են մշակում] լրիվ չիֆթի հարկ պիտի վերցվի, կես չիֆթլիք մշակողներից կես չիֆթի հարկ, իսկ կեսից պակաս լինելու դեպքում՝ էֆհնու բեննաֆի հարկը պիտի վերցվի: Սա վերաբերում է տեղացի ռայաթներին: Իսկ օտար ռայաթը դեոնյումի իրավունքը (dönüm hakkı) պիտի տա. եթե հողը լավն է, ամեն տարի ցանելու դեպքում երկու դեոնյումին՝ մեկ ակչե, իսկ եթե վատ է, ապա երեք դեոնյումին՝ մեկ ակչե գանձելը համապատասխան է հնազույն օրենքին, որովհետև լավ հողի ութսուն դեոնյումը և միշակ հողի հարյուր դեոնյումը մեկ չիֆթլիք է համարվում: Դեոնյումը սովորական քայլով՝ ըստ երկարության և լայնության քառասունական քայլ է:

17. Զիֆթի հարկը մարտ ամսին պիտի գանձվի:

18. Ռայաթի ուրիշ գյուղում մշակած բերքից սիփահին կալի Իրավուճֆ (harman hakkı) է պահանջել: Քանի որ դա [սիփահու] վրա որպես եկամուտ չի արձանագրված, ապա վերացվում է. ոչինչ չպիտի գանձվի:

19. Մշակման համար պիտանի հողերը եթե ոայաթը առանց արդարացի պատճառի երեք տարի շարունակ անմշակ թողնի, թիմարին հասցված վնասը հատուցելու համար թուլյատրվում է [հողը] նրանից վերցնել ու քափուալ ուրիշի տալ: Սակայն, եթե [հողը] լեռնոտ և բլրոտ վայրում լինի, կամ տեղում ջուր չլինի և [հողը] ամեն տարի մշակելու համար պիտանի չլինի ու անմշակ մնա, [այդ դեպքում] ոայաթից վերցնելն ու ուրիշին տալը արգելվում է: Սակայն ոայաթի [կողմից] անասունների կալի համար չիֆթլիքի մի քանի դեռնյում հողն անմշակ թողնելն ու արոտատեղիի վերածելը չի արգելվում:

20. Քաղաքացու և գյուղացու անասունների համար որպես արոտավայր հատկացված տեղերը ցանելն ու ցանկապատելը հնագույն ժամանակներից արգելված է:

21. Այգուց և պարտեզից բահրա վերցնելը համապատասխանում է շարիաթին և օրենքին: Սակայն [նկատի առնելով] ոայաթների տասանորդը վճարելու դժվարությունը, այն վերացնելու համար պետք է [բերքի] տասանորդի քանակը որոշել և խարաջ (harac) համարել:

22. Ռայաթները ամրոցների մարդկանց և սիփահիներին [հասանելիք] տասանորդը օրենքով պարտավոր են տանել մոտակա շուկան, իսկ դրսից եկած և մշակությամբ զբաղվողները՝ գյուղերի շտեմարանները:

23. Բերքահավաքի ժամանակ ոայաթների հացահատիկը չափելուց հետո սալաբ առնողները, առանց հապաղելու, անմիջապես պատրաստ եղած բերքը պիտի չափեն և ոայաթներին չձանձրացնեն և չճնշեն. եթե ոայաթները, աշխատանքի շատության և կամ անհոգության պատճառով [բերքահավաքը] տաս օր հետաձգելով, վնասի պատճառ դառնան, ապա գյուղի իմամը և քեթխուղան բերքը պիտի չափեն, բահրան առանձնացնեն և երբ տերերը գան, հանձնեն նրանց:

24. Եթե մի որակյալ չիֆթլիքում այգի է տնկվում, եկամտի քառորդը պատկանում է թիմարի տիրոջը:

25. [Մինչև այժմ] ոայաթի բերքի մեկ հինգերորդից (hums) և դաֆթարում արձանագրված հարկերից բացի, թիմարի տերերը

չիֆթ գրված անձանց տարին մի օր պարհակալին ծառայության են պարտադրել և կալի հարկ (harman resmi) անվան տակ մեկականքիլե գարի, մեկ գեր հավ, մեկական... խոտ և հարդի համար տասանորդ են վերցրել:

Այս պարագաները սովորական ապօրինություն լինելու և դաֆթարում [թիմարի տիրոջ] եկամուտ արձանագրված չլինելու պատճառով, փաղիշահական արդարության համաձայն, վերացվում են:

26. Զրաղացի հարկը (resm-i asiyâb) երկրի մեծ մասում կալի ժամանակ վերցնելը օրենք է դարձել: [Զրաղացի հարկը] հուլիս ամսի իններորդ օրը, որը տաք օրերի (eyyâmî bahur) սկիզբն է, պիտի վերցնի նա ում որ հանձնարարված է: Զրաղացի հարկը պիտի վերցնել դաֆթարում արձանագրվածի չափով, ոչ ավելի:

27. Էրզրումի և Բասենի սանջակներում յայլաղի հարկ (resmi yaylak) անվան տակ զզլբաշները հարյուր ոչխարին մեկ ոչխար և չոբան-բեկի իրավունք (çobanbegi hakkı) անվան տակ, երեք հարյուր ոչխարին մեկ ոչխար են վերցրել և չքավորներին ավելորդ նեղույթուն պատճառել: Հիշյալ սանջակներում յայլաղ գնացողների մեծ մասը, Դիարբեքի սովորության համաձայն, չոբան-բեկին և զլաղի հարկը (resm-i kışlak) Բերրեյեում պիտի տան:

Յայլաղ բարձրանալիս յուրաքանչյուր սանջակի ուսլաթներից առանձին յայլաղի հարկ պահանջելու հետևանքով, ուսլաթներից ոմանք խիստ տուժել են և թողել հեռացել են երկրից: Նախկինում երբ Դիարբեքի լիլայեթը գրանցվեց և վերոհիշյալ ազգի [զզլբաշների] գործադրած բռնության մասին հայտնվեց նորին վսեմության բարձրագույն զահին, ապա կայսերական էմիններին, սանջակի բեյերին և սուբաշիներին կայսերական ֆերման տրվեց, որ զլաղից վերադարձողներից և յայլաղ գնացողներից, Մուրադ գետի և զերբին, յուրաքանչյուր երեք հարյուր ոչխարից մեկ ոչխար յայլաղի հարկ վերցվի և բացի գրանից, այդ մարդկանցից, յայլաղի հարկ անվան տակ ոչինչ չձեռնվի: Երբ վերոհիշյալ մարդկանց ձեռքը ընդարձակ կանոննամե և կայսերական որոշում տալու համար դիմում տրվեց, կայսերական ֆերմանի ոգով առաջնորդվելով, հիշյալ սանջակներում յայլաղի հարկն արձանագրվեց. Բերրեյեում ձեռողներից, Մուրադ գետի եզերքին, երեք հարյուր ոչխարից մեկ ոչխար պիտի վերցվի, իսկ այնտեղ չձեռող և ուրիշ վիլայեթից եկած մարդկանցից էլ, օրենքի համաձայն, երեք հարյուր ոչխարից մեկ ոչխար յայլաղի հարկը, քստ Դիարբեքի սովորության, էմինները պիտի հավաքեն. այստեղ ձեռողները, ում հողում որ ձեռեն, վերևում հիշվածի

համաձայն՝ ղշլաղի հարկը հողի տիրոջը պիտի տան: Դրանից բացի, էմիները և սանջակի սուբաշինները ուրիշ յայլաղի, ղշլաղի հարկ չպիտի պահանջեն: Ժամանակի իշխողները պետք է արգելեն և թույլ չտան [օրենքի խախտումներ]:

28. Հ ա տ վ ա ծ. Ղշլաղ. Եթե որևէ մեկը սիփահու թիմարում ձմեռի և եթե ամուսնացած լինի, որպես ղշլաղի հարկ [նրանից] վեց ակչե պիտի վերցվի, և եթե ամուրի լինի, բայց ծուխ (tütün) ունենա, որպես ծխի հարկ (resm-i düd) [նրանից] երեք ակչե պիտի վերցվի: Եվ եթե ձմեռողը ձմեռած վայրում երկրագործությամբ զբաղվի, հողի հարկ (resm-i zemin) պիտի տա, բայց ղշլաղի հարկ չպիտի տա: Զմեռող անձը երեք տարի ղշլաղի հարկ պիտի տա, իսկ եթե երեք տարուց ավելի ձմեռի՝ [նրանից] բեննաֆի հարկ պիտի վերցվի:

29. Քանի որ հիշյալ վիլայեթը սահմանի վրա է գտնվում, ույաթների մեծամասնությունը ցրվել է. երբ սիփահինները նրանց [նորից] հավաքեն, պետք է որ [հավաքվածները] ուրիշ տեղում ույաթ արձանագրված չլինեն: «Դաֆթարից դուրս է» ասելով, դրսի էմիները և միջնորդները չպիտի միջամտեն: Ըստ օրենքի [նրանցից] երեք տարի ծխի հարկ, իսկ երեք տարուց հետո՝ բեննաֆի հարկ պիտի դանձվի:

30. Հ ա տ վ ա ծ. Աղնամ (ağnâm), տեղացիների մոտ ոչխարի հարկը (resm-i ağnâm) երկու ոչխարին մեկ ակչե է. և ոչխարի հետ միասին դառն էլ հաշվելը օրենք է դարձել: Եթե Հայմանա և Յուզգեջինների* ոչխարը կոտորվի և ոչինչ չմնա, և կամ եթե ոչխարի հարկը բեննաֆի հարկի քանակի չափով լինի, այդպիսիներից բեննաֆի հարկ պիտի վերցնել, ոչ ավելի: [Սրանից առաջ] Յուզգեջինների յուրաքանչյուր հարյուր ոչխարից քառասուն ակչե է վերցվել: Այդ կապակցությամբ ներկայումս Բարձրագույն Գահին դիմում եղավ, ուստի և հրամայվեց, որ նրանցից ևս մյուս ույաթների նման երկու ոչխարից մեկ ակչե վերցվի: Եվ որոշված է ոչխարի հարկը ապրիլ ամսին վերցնել:

31. Հ ա տ վ ա ծ. Աղլլի հարկը (ağıl resmî). [ոչխարը] ձմեռելու դեպքում յուրաքանչյուր հոտից յաթաղի հարկ (resmî yatak) անուճով մի միջակ ոչխար [առնելը] օրենքով որոշված է. դրա հիման վրա արձանագրվեց կայսերական նոր դաֆթարում:

* Քոչվորական ցեղեր են:

32. Հատված. փերակի տասանորդ (küvvare öşrū). մեղրի փոխարեն լավագույն փեթակից երկու ակչև և վատից՝ մեկ ակչև պիտի գանձեն:

33. Երբ մի թիմարում նախապես փեթակ ու ոչխար, այդի ու պարտեզ և ջրաղաց գոյություն չեն ունեցել և հետո են երևան եկել, [դրանց] տասանորդն ու հարկերը թիմարի տիրոջը պիտի պատկանեն:

34. Փերակի հարկը (resmi kovan) ևս ջրաղացի հարկի նման հուլիսի 9-րդ օրը, այսինքն՝ տաք օրերի առաջին օրը պիտի վերցվի:

35. Հատված. Ամուսնության հարկերը (rūsümü 'arusane). կայսերական և միրիլիլայի խասերում և զեամեթներում և այլ ազատ թիմարներում կույս աղջիկներից վաթսուն ակչև և այրի կանանցից՝ երեսուն ակչև պիտի գանձվի: Այլ թիմարներում ամուսնական հարկի կեսը [թիմարի] տերերը պիտի վերցնեն և [մյուս] կեսը՝ սանջակում արձանագրված սանջակի պետերը (zabit): Զեամեթում արձանագրվածները [ամուսնության հարկերը] զեամեթի պետերին պիտի տան, իսկ կույս աղջկա հայրը ամուսնության հարկը, աղջիկը ուր էլ որ գնա, պիտի տա նրան՝ որի ուսյաթն է ինքը: Այրի կինը ամուսնության հարկը պիտի տա այն հողի տիրոջը, որտեղ ապրում է. սա օրհնքին համապատասխան է: Յուրուք և Յուզդեջիները որոշակի տեղ չունենալու և իրենց ծնողներին ենթարկվելու պատճառով, կույսն ու այրին [նրանց մոտ] միատեսակ են համարվում: Զեամեթի և թիմարի տերերի աղջիկները, եթե արձանագրված են սանջակում, իրենց ամուսնության հարկը պետք է սանջակին տան, իսկ եթե արձանագրված են կայսերական խասերում, ապա [այդ հարկը] կայսերական խասին [պիտի տան]:

36. Վերոհիշյալ լիվայում գտնված և բռնված ստրուկներն (abdi 'abik) ու ստրկուհիները (kenizek) և անասունները, ով էլ որ [նրանց] բռնի, պետք է բերի և հանձնի կայսերական խասի էմիրներին և օրհնքի համաձայն ստանա իր վարձատրությունը: Եթե [նրանց] տերերը չգտնվեն, ընդունված ժամկետը լրանալուց հետո վիլայեթի գատավորի միջոցով աճուրդով պիտի վաճառվեն և արժեքը պիտի գանձվի հօգուտ պետության: [Գտնված կամ բռնված] ստրուկներ և ստրկուհիներ պահելու սովորական ժամկետը երեք ամիս է: Հագուստ, կերպաս, կարպետ, և այլ իրեր գտնողն իր զբոսածք պետք է հանձնի վերոհիշյալ էմիրներին, չպիտի թաքցնի, իսկ եթե թաքցնի, պիտի պատժվի:

37. Հատված. Անասունների տուգանքները: Եթե ուսյաթի ձին կամ եզր և այլ անասունը [մի ուրիշի ցանքին] վնաս պատճառի, ցանքի տիրոջ վնասը հատուցելուց հետո անասունի տիրոջը հինգ

դավազանի հարված պիտի խփվի և յուրաքանչյուր անասունի համար հինգ ակչև տուգանք պիտի վերցվի: Իսկ սիփահին որպես դեշտբանի (deştibâni) ուսյաթների յուրաքանչյուր տանը հինգ ակչև չպիտի նշանակի և ոչինչ չպիտի վերցնի:

38. **Հ ա տ վ ա ծ.** Վերոհիշյալ լիվայում կաղիները (դատավորները) իրենց կազալում ապրող անհավատների սխալ ծիսակատարութեամբ կատարված ամուսնութեան համար անշափահաս տղաներից և աղջիկներից և խնամակալը կորցրածներից ոչինչ չպիտի պահանջեն, և նրանց հետ վարվեն եղած նվիրական որոշումների համաձայն: Նվիրական հրամանին հակառակ ամուսնության փող (nikâh akçesi), ժառանգության բաժին (resmi kısmet) անվան տակ ոչինչ չպիտի վերցնել: Այս լիվայում որոշ հոգևորականներ, որոնք հայտնի են սևազուխներ (karabaşlar) անունով, իրենց իրավասութեան տակ վանքեր ունեն. այդ վանքերի համար նրանց վրա առաջնորդական հարկ (marhasiye akçesi) անվան տակ որոշ քանակութեամբ ակչև է արձանագրված. [հարկերը] դաֆթարի համաձայն վճարելուց հետո, նրանք իսպենջ չեն տալիս: Իրենց սխալ ծիսակատարութեան համաձայն նրանք զոյություն ունեցող ամուսնության հարկերը և բեյրուվայները (beytümâl) պիտի տնօրինեն եղած նվիրական որոշումների համաձայն և ըստ իրենց հայեցողութեան. ոչ ոք արգելք չպիտի լինի: Եթե անհավատներից մեկը գա և վերոհիշյալ վանքերից մեկում ծառայութեան մտնի և կամ իրենց սխալ ծիսակատարութեան համաձայն սովորի, ապա հին սիփահուն իսպենջը վճարելու դեպքում, վանքի սիփահին նրանից իսպենջ չպիտի պահանջի: Հիշյալ վանքերը ցանած ու հնձած արտերի համար բահրա պիտի տան: Այս վանքերի, ջրաղացներից, այգիներից, պարտեզներից և արտերից նոր դաֆթարում արձանագրվածից ավելի ոչինչ չպիտի վերցնել: Եթե սիփահինները հակառակ օրենքի պահանջներ ներկայացնեն, ժամանակի իշխողները թույլ չպիտի տան:

39. **Հացահատիկի [վանաֆի] բաջը:** Եթե ցորեն ու գարի են բերում քաղաք ու վանառում, ապա ամեն մեկ մյուզդից (müdd) կես քիլե [բաջ պետք է] վերցնել. մյուս հացահատիկներից՝ նույն ձևով: Եթե ալյուր է բերվում, ապա ամեն մի վեց քիլե [ալյուրի] համար վանառողից երկու ակչև պիտի վերցնել: Ստամբուլի բան քիլեն հավասար է մեկ մյուզդի:

40. **Հաշվառուները (muhtesib)** քաղաքում և քաղաքից դուրս գյուղերում ման գալով՝ բանջարանոցների կանաչեղենից, սեխից

ու ձմերուկից և այլ բազմատեսակ մրդերից, ինչպես նաև չուրաքան-
չչուր գյուղի համար [դաֆթարում] արձանագրված եկամտի ամեն մի
հազար ակչեից մեկ ակչե, ամեն մի ջրաղացից՝ երկու ակչե և ամեն մի
ծիրթհանից 20 ակչե ինթիսաբիյե (ihitisabiye) անվան տակ օրենքին
հակառակ հարկ են պահանջել: Դրանք հայտնի ապօրինություն լի-
նելով, Նորին Վսեմություն բարձր հրամանով վերացվում են:

41. Հ ա տ վ ա ծ. Գիշերապահուրյան ('asesiye) համար քա-
ղաքի առևտրական խանութներից ամեն ամիս երկու ակչե և արհես-
տավորների խանութներից՝ մեկ ակչե պիտի գանձվի: Սակայն հիշ-
յալ առևտրական և արհեստավորական խանութներից ասեսիյե գան-
ձելիս, նկատի պիտի առնել ունևորին, միջակին և շունևորին,
[այնպես որ] ընդհանուր հաշվով ամեն մի առևտրական խանութից
երկուական ակչե, արհեստավորական խանութից մեկական ակչեի
հաշվով պիտի գանձել և ոչ ավելին: Շուկայում գտնվող խանութ-
ներից, որոնց գիշերապահ չի հսկում, ասեսիյե չպիտի գանձել:

42. Հ ա տ վ ա ծ. Զրեյու իրավունքը (hakki şurub). վերոհիշյալ
լիվայում ջրի մի քանի առու կա, որոնցով գյուղերի ցանքսերն են
ջրում: Սրանից առաջ վերոհիշյալ վիլայեթը գրանցող էմիրը կայ-
սերական դաֆթարում արձանագրել էր, որ առուների ջուրը բավա-
րար է գյուղերի ցանքսերի համար: Սակայն հուլիս ամսին ջուրը
քշանալու պատճառով չի բավարարում. հերթի սպասող և իրենց հո-
ղերը ջրելու իրավունք ունեցող անձանց հիշյալ ջուրը շտալով. մո-
տակա գյուղերի բնակիչներին ջուրն ըստ ցանկության ավելի գնով
վաճառելով, [ջրի տերերը] ռայաթներին նեղություն և բռնություն են
պատճառել: Հիշյալ ջուրը՝ ջրելու իրավունք ունեցողներինն է և ոչ
որի սեփականությունը չէ. ջուրը վաճառելը օրենքին հակառակ է:
[Հետևաբար] ժամանակի իշխողները [ջրի վաճառքը] պիտի արգե-
լեն: Որոշ առուների հոսող ջրերը որոշ մարդկանց մյուսք և վակֆ են
արձանագրվել ու իրրև կալվածք (malikâne) սեփականացվել են:
Այնուհետև այս վիլայեթը կրկին անգամ գրանցելու ժամանակ
առուների դրությունը մանրակրկիտ ուսումնասիրվեց, պարզվեց, որ
հիշյալ լիվայի գյուղերի մի մասը քայքայվել, իսկ որոշ գյուղեր
ծաղկել են: Մյուսքի կամ վակֆի [իրավունքով] առուները սեփակա-
նացնողները ջուրը վաճառել են հարուստներին՝ ըստ նրանց ցանկու-
թյան ումանց գիշերային և ումանց ցերեկային հերթը: Որոշ գյուղերի
ռայաթների արտերը մնացել են առանց ջրի, ցանքերը շորացել և
փչացել են, [որովհետև նրանք] ավելորդ գումար վճարելու կարողու-
թյուն չեն ունեցել: Դրանով ռայաթներին խիստ նեղություն է պատ-

ճառվել էրք [այս մասին] Բարձրագույն Աստյանին դիմում եղավ, որոշվեց՝ աղքատներին ջրից շգրկելու համար մյուսքն ու վակֆը սահմանված հերթով նորից իրենց տերերի վրա արձանագրվեն, որպեսզի ջրից օգտվող ուսյաթները նախկին ձևով հաշվի առնվին: Բարձրագույն հրամանի համաձայն այս ամենը կայսերական նոր դաֆթարում արձանագրվեց ի գործագրություն:

43. Հատված. Վերոհիշյալ լիվայի բերդերի, սանջակի բեյերի նվագախմբերի (mehter) [նվագողները] տարին մի քանի անգամ ուսյաթների մեջ ման գալով՝ «տղա ամուսնացրիք և աղջիկ մարդու տվիք, ձեր բոլոր հավաքույթներից մենք հնգական ակչե [առնելու] սովորություն ունենք» ասելով, օրենքին հակառակ, բռնի կերպով նրանցից փող են վերցնում, իսկ գյուղի նվագողներն էլ՝ «մեր շնորհիվ գյուղերում ամեն օր նվագում եք» ասելով [նրանցից] տուգանք են վերցնում: Այս պարագան ևս ակնհայտ ապօրինություն լինելով, վերացվում է: Այսուհետև դա շախտի արվի: Ժամանակի իշխողները պետք է արգելեն [այդպիսի ապօրինությունները]:

44. Երկրի կարգ ու կանոնի պաշտպանության համար մարդասպաններին, գողերին և ավաղակներին բոստ արժանավույն պատժելը սանջակի ձիավոր բեյին է [վերաբերում]: Սակայն օրենքով և շարիաթով եթե [հանցագործները] ներվեն, «պատժի փոխաբեն» (bedeli siyaset) անվան տակ ակչե զանձելը հին օրենքին հակառակ է: Մահապատժի դատապարտվածից տուգանք չպիտի գանձվի, սակայն ներման արժանանալու դեպքում, տուգանքը ուսյաթի տիրոջը պիտի պատկանի:

45. Բռնաբարոդից, եթե ամուսնացած լինի, զանձվող տուգանքը հարստից չորս հարյուր, միջակից՝ երկու հարյուր և աղքատից՝ հարյուր ակչե է:

46. Բռնաբարոդից, եթե ամուսնացած լինի, զանձվող տուգանքն է՝ բարեկեցիկից երեք հարյուր, միջակից երկու հարյուր, իսկ աղքատից հարյուր ակչե: Եթե բռնաբարոդը չափահաս ամուրի լինի, համապատասխան կարգով երկու հարյուր հիսուն ակչե պիտի գանձվի:

47. Աչք հանող և ձեռք կտրող անձից... տուգանքը (?)*:

48. Եթե մեկը գլուխ ճեղքի և ոսկրը երևան գա, կամ ատամը ջարդի, սրի, փայտի և պատերազմական այլ զենքով մեկին վիրավորի և վիրավորվածը անկողին ընկնի, [նրանից] հարյուր ակչե

* Բնագրում հոդվածը թերի է:

[տուգանք]՝ պիտի դանձալի, իսկ դրանից թեթև հանցագործության համար, որը նկատողության և կշտամբանքի արժանի լինի՝ երեսուն՝ ահչե: Հարվածողից, [եթե հետք թողնի], տաս ահչե տուգանք գանձելն ընդունված սովորությունն է:

49. Սանջակի բեյերի, սուբաշիների և նրանց մարդկանց կողմից տուգանված անձերից առանց բնություն և հանցագործությունը բացահայտելու, դրամ վերցնելով ազատելն արգելվում է: Այդպես վարվող անձինք հանցավոր են և կշտամբանքի արժանի:

50. Նախքան վիլայեթի դատավորի մոտ և քննիչների ներկայությամբ հանցագործությունն բացահայտելն ու ապացուցելը և [հանցագործին] առանց համապատասխան մարդկանց հանձնելու տուգանելն ու պատժելը շարիաթին ու օրենքին հակառակ է: Սակայն՝ եթե մեղադրյալը և հանցագործը կամակորություն անեն և հրաժարվեն դատարան ներկայանալ, այդ դեպքում [նրանց] բռնի կերպով դատարան բերելը չի արգելվում:

51. *:

52. Էրզրումի լիվայում քրդերի մուկաբաան միրիմիրանին եկամուտ է գրված, դրսի քրդերը դաֆթարից դուրս մնացած քրդերն են: Որոշ գյուղերում արձանագրված քրդերից լրիվ ոչխարի հարկը, ամուսնուրյան հարկը, բաղիճեվան միրիմիրանի կողմից [նշանակված] հիշված մուկաբաայի պաշտոնյաները պիտի վերցնեն. բեննաֆի հարկը՝ հող մշակելու դեպքում որոշված չափով, [չիֆրի հարկը] և դշլաղի հարկը՝ հողատիրոջը պիտի վճարվեն: Եթե հիշյալ ցեղից գրանցված մարդիկ ցանկանան գնալ ուրիշ տեղ, սիփահին համաձայն դաֆթարի արգելելու [իրավունք ունի]:

53. Գրանցման ժամանակ յուրաքանչյուր գյուղում կայսերական դաֆթարում շարձանագրված և դուրս մնացած այլաթնների հարկերը դարձյալ գյուղի վրա պիտի հաշվվեն և «գրսից» է ասելով՝ միջամտություն չպիտի լինի: Գյուղում բնակվողների հարկերը նույնպես գյուղի վրա պիտի հաշվվեն. «գրսից է» ասելով միջամտություն չպիտի լինի: Գյուղերում բնակվող... թուրքմեններից (Terakeme) դայաթների նման ամուսնուրյան հարկը և բաղիճեվայի կեսը բնակված գյուղի վրա պիտի հաշվվեն: Օտար [այլաթի], (դաֆթարից դուրս մնացածի) հարկերը, առանձին գրված լինելով, յուրաքանչյուր գյուղի սիփահին պիտի ստանա:

54. Ըստ արևելյան սովորության՝ հին դաֆթարում նյութար արձանագրվածի որդին նոր դաֆթարում նյութարի որդի պիտի արձա-

* 51-րդ հոդվածն աղավաղված և անհասկանալի է:

նագրովի: Հիշյալ դասակարգից [նոր դաֆթարում] շարձանագրված անձինք, հին դաֆթարի և կայսերական 940 թվականի* և միրիմիրանի ավելի հին բերաթի հիման վրա, եթե նրանց սիփահճի լինելը վկայությունը ապացուցվի, դաֆթարում սիփահճու որդի պետք է արձանագրվեն: Արձանագրված անձինք, եթե իրոք սիփահճու որդի են, բնակված տեղում հարկերն ու բահրան վճարելուց հետո եթե ցանկանան ուրիշ տեղ գնալ, սիփահճին արգելք չպիտի հանդիսանա:

55. Այս լիվայում բերդապահները մեծ մասամբ թիմարի տեր են եղել: Եկամտի տեսակետից բերդապահները հայտնեցին, որ «եթե մեր եկամուտը սիփահճու [եկամտի] նման լինի, մեր ծառայության նկատմամբ մեծ անարդարություն կլինի»: Այդ պատճառով ընդունվեց, որ բերդապահների տարեկան եկամուտը, իրենց ծառայած ամիսների և օրերի համաձայն բաժանվի և բերքահավաք (hasad) չհամարվի:

56. Մենաստաններում (zaviye) ապրողները և նրանց ժառանգները, որոնք իրենց ձեռքում կայսերական բերաթ ունենալով, հին և նոր դաֆթարներում ոչ ոքի (ոչ մի սիփահճու) իբրև ույաթ չեն գրանցված, իրենց բնակավայրի և ձեռքում ունեցած հողի հարկերն ու բահրան և դեշտբանին հողատիրոջը պիտի վճարեն, իսկ ամուսնուրյան հարկը և բաղիմեկան միրիմիրանին պիտի պատկանի:

57. Հիշյալ քսաներեք գյուղերի ույաթները, վերոհիշյալ կազայում եղած պաղլեղի (şab) չորս հանքերում աշխատելու համար ջիզիեից, իսպենջից, բահրայից և այլ հարկերից, ինչպես և աջեմի օղլանից, ավարիզից, էյուրեֆչիից և սովորութային հարկերից (tekâlif-i örfiye) ազատված են եղել: Հնուց ի վեր նրանք շաբխանաներում (պաղլեղի հանքերում) աշխատել են որպես գործավոր: Դրա համար էլ վերոհիշյալ գյուղերի անհավատների խառաջն ու իսպենջը, բահրան ավարիզը և այլ հարկերը պետություն հաշվին բռնազորավելու համար ֆերման էր տրված: Ավելի քան երկու տարի հիշյալ հանքերը աշխատեցնելուց հետո, էրզրումի մուկաթաաի վերահսկիչներ Սեֆեր բեյը և Մեհմեդ բեյը և խաս կալվածների տեսուչ էրզրումի կադի Մեվլանա-Մուսլեհեդդինը, դիմելով Բարձրագույն Ատլանին՝ հայտնեցին, որ շաբխանեի գյուղերի հողերը քարքարոտ են, մշակություն համար պիտանի հողը քիչ է և գյուղացիների ապրուստը մեծ դժվարությունների հետ է կապված. չքավորներից ոմանք խառաջն ու իսպենջը և այլ հարկերը վճարելու կարողություն

* 940 թ. հիշրի=1533/34 թթ.

չունենալով՝ լքել են հայրենիքը և ոմանք էլ ցրվելու վրա են: Հին ժամանակներից ի վեր հիշյալ գյուղերի անհավատների սպասարկած շորս հանքից բացի, Չորաք և Հին Քիլիջե գյուղերի մոտերքում ևս երկու շաբի հանք է հայտնաբերվել: Ամառ և ձմեռ, առանց կանգ առնելու, ամեն մի հանքավայրում քսանչորս հնոց վառելով, քսանչորսական շաբի հորեր արտադրություն են տալիս: Այս կերպով արտադրված շաբի կեսից ամեն մի մենի համար, որպես ռանչ-պարի բաժին (hisse-i rençberân) երեք ակչե է տրվում: Ըստ հին որոշման [հարկերից] ազատելով աշխատեցնելը պետական գանձարանին շահավետ համարելով, վերոհիշյալ սարուկների (bende) մասին 976 թվականի* ռամազան ամսի 20-րդ օրը Բարձրագույն հրաման տրվեց, որպեսզի ստուգվի, թե նոր հայտնաբերված երկու հանքերով միասին բոլոր վեց հանքերում շահագործման հանձնված 124 հորերում արտադրված շաբը՝ շտեմարաններում պահելով, հնարավոր է վաճառել և դրամի վերածել թե՞ ոչ. թե՞ պետություն համար շահավետ է գործնականապես եղածի համաձայն, շաբի հանքերը վարձու աշխատանքով աշխատեցնելը և վերոհիշյալ գյուղերի անհավատներին խարաջից և իսպենջից և այլ հարկերից՝ ավարի-զից, Բյուրեֆշի և աքեմի-օղլանից ազատելը: Պետության համար որ ձևը իրապես շահավետ համարվի, դա էլ նոր դաֆթարում պետք է արձանագրվի: Այս իմաստով ֆերման տրվեց: Երբ գործին ծանոթ մարդիկ մանրակրկիտ կերպով քննեցին վերոհիշյալ գյուղերի ռայաթների վիճակը, պարզվեց, որ երկու տարուց ի վեր հարյուր ութսուն ընտանիք լքել են հայրենիքը և նրանց ուր գնալը հայտնի չէ. նրանց խարաջից, իսպենջից և այլ հարկերից ոչ մի եկամուտ չի ստացվել: Երբ պարզվեց, որ հիշյալ հանքերում ըստ հին կարգի, հարկերից ազատված հանքափորեր չի ենելու և մյուս գործավորների ցրվելու հետևանքով հանքերում գործավորների խիստ մեծ կարիք է զգացվել և որ հանքերում աշխատելու գործին անծանոթ անհավատների այդտեղ աշխատելը պետական գանձարանին անտարակույս մեծ վնաս պիտի պատճառի, որոշվեց, որ վերոհիշյալի համաձայն գյուղերի հանքափոր ռայաթները, հնուց հայտնի շորս հանքերից բացի նոր հայտնաբերված երկու հանքերում էլ տարեկան քսանչորսական հնոցներում շաբի պաշար արտադրեն և կուտակեն: Ամեն տասնհինգ օր մի հորի շաբ տալը կապահովի հիշյալ հանքերի ուժեղացումը և կնպաստի պետության եկամտին: Հանքափոր ռայաթ-

* 976 թ. հիշրի=1569 թթ.

ների, վերև հիշված ձևով հարյուր քառասունչորս հոր շաբի արտա-
դրության մեջ ընդունելով և նախկին որոշման համաձայն նրանց
[գործավորներին] հարկերից ազատ լինելը դաֆթարում արձանա-
դրվեց:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 700
Թվականը՝ 1540 (947)

2. ԵՐՉՆԿԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

Երգնկայի վիլայերի մանրամասնությունները և Եկամուտների դաֆթարը

1. Երգնկայի վիլայեթի գյուղերի եկամուտների ընդարձակ կունունամեն՝ ըստ օսմանյան օրենքի, և բաջի քամդան (bâc-i tamğa) ըստ Հասան փաղիշահի կանունի:

2. Չիֆթ ունեցող ու մեկ շիֆթլիքի սահմանում հող մշակելու կարողություն ունեցող և այս վիլայեթում բնակվող մուսուլման ուսթներին հիսունական օսմանյան աղչե շիֆթի հարկ է դանձվում: Նրանցից, ովքեր շիֆթ չունեն և երկրորդ անգամ են ամուսնանում, տասներկուական աղչե բեննաֆի հարկ է դանձվում: Նրանցից, ովքեր ամուրի լինելով իրենց ծնողներին չեն ծառայում և առանձին, իրենց հատուկ աշխատանքով են զբաղվում, այդպիսիներից վեցական աղչե ջարա բեննաֆի հարկ (resm-i caba bennak) է դանձվում: Անհավատներից վերոհիշյալ հարկերը չեն վերցվում, սակայն ամեն մեկ հարկատուից քսանհինգական աղչե իսպենջ է դանձվում:

Չիֆթ չունեցող բեննաք կոչված մուսուլմաններից, եթե որոշ քանակությամբ հող ունենան, ըստ մշակած հողի քանակի ամեն երկու դեոնյումից մեկ օսմանյան աղչե է դանձվում:

Վերոհիշյալ հարկերը թե՛ անհավատներից և թե՛ մուսուլմաններից դանձելու ժամանակը գարնան սկիզբն է՝ մարտ ամիսը: Այդ ժամանակ պիտի վերցնել, դրանից առաջ չի կարելի:

3. Արձանագրված է, որ մուսուլմանների և թե՛ անհավատների ցանքսերից [հարկը] հինգից մեկի (hums) հիման վրա պիտի վերցնել:

Սակայն, արձանագրված է, որ մուսուլմանների այգիներից, բամբակից, պտուղներից և բանջարանոցներից յոթից մեկը պիտի վերցնել:

4. Քաղաքի բնակիչ մուսուլմաններից բեննաֆի հարկ չի գանձվում. արձանագրված չէ: Երանց հացահատիկներից և այն բուրբից ինչ որ ունեն, հարկը տասանորդի (öşür) հիման վրա պիտի վերցնել. այդպես է արձանագրված:

5. Ամուսնության հարկը (resm-i 'arusiye), աղջկանից վաթսուն և այրի կնոջից՝ հրեսուն ակչե ամուսնության հարկ է գանձվում: Աղջիկը ուր որ էլ հարս դնա [ամուսնության հարկը] հոր սիփահին պիտի վերցնի: Այրի կինը որտեղ որ ամուսնանում է, այնտեղ էլ պիտի ամուսնության հարկը գանձեն:

6. Մեղրի հարկը (resm-i 'asel) ստացված մեղրի տասանորդի հիման վրա պետք է վերցնել:

7. Ջրաղացի հարկը (resm-i 'asiyâb) յուրաքանչյուր ջրաղացից ամսական հինգական ակչեի հաշվով պիտի գանձել, որը տարեկան անում է վաթսուն ակչե:

8. Ոչխարի հարկը ('adet-i ađnâm). յուրաքանչյուր երկու ոչխարից մեկ ակչե պիտի գանձել:

9. Յալլաղի հարկը. յուրաքանչյուր յալլաղ գնացողից, որը շորքոտանիներ ունի, մեկ եուկի յուղ պիտի վերցնել, որ հավասար է երկու հարյուր դիրհեմի:

10. Տուգանքներ անասունների պատճառած վնասների համար (cerayim-i hayvanat): Եթե ձին, կովն ու եզր ցանքս մտնեն և վնաս պատճառեն, ամեն մեկ անասունի համար հինգ ակչե տուգանք է գանձվում: Յանքի տիրոջ վնասը անասունի-տերը պիտի հատուցի: Ամեն մի անասունի [պատճառած վնասի] համար, իբրև պատիժ, տիրոջը հինգ գավազանի հարված պիտի տան: Սակայն նման դեպքում յուրաքանչյուր տնից որոշ դումարի ակչե չպիտի գանձել:

11. Հացահատիկների գինը ևս Ստամբուլի քիլեով պիտի հաշվել, որը հավասար է քսան վակիեյի: Յորենի քիլեն՝ ութ ակչե, գարու և կորեկի քիլեն՝ վեց ակչե, շիրաչի բաթմանը՝ հինգ ակչե, պտուղների բաթմանը՝ երկու ակչե հաշվելով եկամուտ է գրված: Սակայն թիմարի տերը բանրան նույնությամբ պիտի վերցնի և ինքը վաճառի, ավելի կամ պակաս... (?) և վնասը իրենն է, ուստից ակչե չպիտի պահանջի, օրենք չէ:

12. Երզնկայի վիլայեթի վակֆի եղած գյուղերից, հնուց ի վեր [բերքի] տասից երեքն է վերցվել, երկուսը դիվանի (divanı), մեկը՝ մալիֆանե (malikâne): Դարձյալ առաջվա նման տասից երկուսը դիվանի և մեկը՝ վակֆի համար արձանագրվեց. դիվանին [հատկացվեց] թիմարին, իսկ վակֆին՝ մզկիթների և մեղրեսների կարիքներին. [այդ բոլորը] տեղն ու տեղը արձանագրվեց:

Հասան փաղիշահի օրենքի համաձայն երզնկայի մեծ բաշի (bac-i büzürk) և սև քամղայի (tamğa-i siyah) մանրամասնությունը:

13. Տաս բաթման մաքուր մետաքսի բեռից երկուսը թողնելով, ութ բաթմանը հաշվվում և բաշ է վերցվում: Բաթմանը տասներկու նուկի, յուրաքանչյուր նուկին 160 դիրհեմ, մեկ բաթմանը 1920 դիրհեմ են հաշվում: Հիշված բաթմանը Հասան փաղիշահի բաթմանն է: Մետաքսի բեռի յուրաքանչյուր բաթմանից՝ 81 սև ակչե (karaca akçe) բաշ են վերցրել, 10 սև ակչեն որպես Կամախի և երեք սև ակչեն՝ որպես Երզնկայի բաշ: Երեք սև ակչեն հավասար է մեկ օսմանյան ակչեի: Ամեն մեկ բաթմանից շորս սև ակչեն, որպես սև քամղայի իրավունք, մեկ սև ակչեն՝ որպես գրագրության իրավունք (hak-ül-kalem) և մեկ սև ակչեն՝ որպես ստացականի հարկ (resm-i kabizane) են գանձում: Վերոհիշյալ [գումարները] գանձում են առևտրականներից: Որպես ռեհարլը (rehdarlık) ամեն մեկ բեռից վեց սև ակչե են գանձում: Թուրքմեններից ևս ամեն մեկ բաթմանից հիսունհինգ սև ակչե են գանձում. տաս ակչեն որպես Կամախի բաշ, քառասունհինգ ակչեն՝ որպես Երզնկայի բաշ, մեկ սև ակչեն՝ որպես գրագրության իրավունք, մեկ սև ակչեն՝ ստացականի իրավունք և վեց սև ակչեն՝ որպես դիհդարլի (dihdarlik): Եվ محوود كشان (?) [կոշված] մետաքսյա կերպասից և նման [ապրանքների յուրաքանչյուր] բաթմանից հարյուր վաթսուն սև ակչե բաշ են վերցնում. քսան ակչեն իբրև Կամախի բաշ և հարյուր քսան ակչեն՝ Երզնկայի բաշ. [բացի այդ] յուրաքանչյուր բաթմանից ութ սև ակչե՝ որպես սև քամղայի, երկու սև ակչե՝ գրագրության իրավունք և երկու սև ակչե՝ որպես ստացականի իրավունք են գանձում: [Այս ապրանքների] անցման ճանապարհին մեծ բաշ են [առնում], եթե [ապրանք] քաղաքում ծախվի սև քամղա (tamğa-i siyah) են վերցնում և վերևի կողմից [ճանապարհից] եկած ցինկի յուրաքանչյուր բեռից երեք հարյուր սև ակչե, Խորասանի [ցեմենտի] բեռից՝ հարյուր հիսուն ակչե, լյոք (lök) կոշված ներկի բեռից՝ վեց հարյուր սև ակչե, կուրթ-կուլաղի (kurt kulağı) բեռից՝ երեք հարյուր սև ակչե, աղյուսի բեռից՝ երկու հարյուր ակչե են գանձում... եթե [ապրանքը տրանզիտ] անցնի, յուրաքանչյուր քիլեից երեք հարյուր սև ակչե բաշ են վերցնում: Սպիտակ ծամոնի բեռից ութսուն, կասնիի* բեռից՝ հարյուր հիսուն սև ակչե են վերցնում: Սրանք ևս եկող և անցնող բեռներին են վերաբերում: Պողպատի բեռից երեք հարյուր սև ակչե են վերցնում: Տուրաքան-

* կասնի (թուրք.), բժշկութան մեջ գործածվող թույն է:

չյուր գերուց հարչուր հիսուն սև ակչե են գանձում, սրանք էլ անց-նողների բաջին են վերաբերում: Եթե գերին վաճառվի, ամեն մեկ շնչից հարչուր հիսուն սև ակչե բաջ են վերցնում: Մարգարիտի և մուշկի քառասուն մսխալից մեկն են վերցնում:

Վերևի կողմից եկող մսխալի (miskali), միլի (mili) և այլ տեսակի կերպասները, եթե քաղաքում վաճառվեն, պետք է դրոշմել: Ռումի (Սվազ) վիլայեթի կերպասեղենից, ինչ տեսակի էլ որ լինի՝ սոֆ, տաֆտա, վալե, չուխա և այլ նման ապրանքներից հարչուրից հինգն են վերցնում: Կարված խալաթից (քաֆթան) և կարված չուխալից, գործածված մետաքսից ոչինչ չի գանձվում:

Տրապիզոնից բերված վուշե գործվածքեղենը, եթե քաղաքում վաճառվի, [վաճառողը] ինչ ազգից էլ որ լինի, յուրաքանչյուր թոփից տասը սև ակչե պիտի վճարի: Տրապիզոնից բերված վուշե հագուստներից հարչուր հիսուն սև ակչե են վերցնում: Ռումից բերված պղինձը, շաքարը, գորգը, կաշվեղենը, բուլգարին*, դանակը և այլ մանր ապրանքներ եթե նրզնկայում վաճառվեն, հարչուրից հինգը քամղա են վերցնում: Շաքարի բեռից հինգ հարչուր սև ակչե են վերցնում, իսկ գորգի, սոֆի (կերպասեղեն) բեռից ևս երեք հարչուր սև ակչե: Կաշվի բեռից շորս հարչուր սև ակչե են վերցնում, բուլգարիի բեռից՝ երկու հարչուր, իսկ դանակի բեռից՝ երեք հարչուր, պղնձի բեռից՝ հարչուր իննսունութ, որից իննսուն ակչեն որպես մեծ քաջ, ութսունշորս ակչեն՝ սև քամղայի և տասնութ սև ակչեն՝ Թերջանի Վարթիկ բերդի բաջն է: Մյուրդեսենկի (mürdesenk) եկող բեռից վաթսուն սև ակչե են վերցնում: Եթե երզնկացիները մետաքս բերեն, բաթմանից հիսուն սև ակչե են վերցնում, իսկ եթե Ռումի կերպաս բերեն, քսանհինգ ակչե: Վերոհիշյալ կերպասներից և բրնձից, օճառից, հինայից (hina) և նման ապրանքներից եթե քաղաքում վաճառվեն, հարչուր սև ակչեից հինգ սև ակչե են վերցնում:

Եթե ձիու շուկայում ձի վաճառվի, գնողից՝ տասնութ ակչե և վաճառողից՝ տասներկու սև ակչե են գանձում: Եթե ջորի [վաճառվի], նույնպես է, իսկ ավանակ՝ դրանց կեսը:

Եթե սոլանդանոցում ոչխար վաճառվի, ամեն մեկ ոչխարի համար շորս սև ակչե, եթե գոմեշ [վաճառվի], երեսուն, եթե եզ [վաճառվի] տասնհինգ սև ակչե են վերցնում:

Հյուսիսային [ճանապարհի] մուտքում բամբակի ընդհանուր բերքից յոթանասուն բաթման բամբակ են վերցնում, իսկ արևելյան ճանապարհում՝ بر اصیل (Յիրասիլ?) վայրից մինչև այստեղ, որքան

* Բուլգարի՝ մի տեսակ ճապոթ կոշիկ:

ըուզակի հոր կա, յուրաքանչյուր հորից վեց սև աղչե են դանձում:
Քսան արշին կտավից շորս, քսան արշին ալաջալից վեց սև աղչե
են վերցնում: Բուն Երզնկայում եթե բամբակի, կտավի և գինու բեռ
անցնի ու դնա [տրանդիտ], երեսունվեց սև աղչե են վերցնում: Եթե
քաղաքացիները կտավ պատրաստեն և կամ գինի այլ տեղ տանեն,
բեռից վեց սև աղչե, իսկ եթե քաղաք բերեն՝ երեսունվեց սև աղչե
են վերցնում:

Եթե Ռումից թուրքմենները կերպասեղեն բերեն, բաթմանից
քսանութ սև աղչե, մեծ բաջ են վերցնում և շորս սև աղչե էլ՝ իբրև սև
քամղա, մեկ սև աղչե իբրև գրասենյակային իրավունք, և մեկ սև
աղչե էլ իբրև ստացականի իրավունք:

Ստամբուլ, Բաշվեբալեկի արխիվ,
Դաֆթար № 7
Թվականը՝ 1516 (922)

3. ԲԱՐՅԵՐԻ ԿԱՆՈՒՆՆԸ

Բարբերդի մեծ բաջի և սև քամղայի ընդարձակ կանուճամեն՝
ըստ Հասան փաղիշահի կանուճի

Բարբերդի վիլայեթի եկամուտների մանրամասնությունների
դափքարը

Առաջներում բաթմանը տասներկու նուկի էր, մեկ նուկին՝ երկու հարյուր դիրհեմ, որով մեկ բաթմանը երկու հազար չորս հարյուր դիրհեմ կլինի: Սա Հասան փաղիշահի կանուճն է: Օրինակ, վուշի գործվածքեղենը եթե վաճառվի, ամեն մի կտորից երկու օսմանյան աղչե և անցնող ու դնացող ամեն մի բեռից՝ երեսուն աղչե, որպես սև քամղա փող են գանձում. լեղակի ամեն մի մենից կես նուկի են վերցնում, որը հավասար է հարյուր դիրհեմի: Նույնքան են գանձում երկաթից, պողպատից և լյոք (lök) ներկից: Մշակված պղնձի բեռից վաթսուն աղչե, շմշակվածից՝ հիսուն աղչե են վերցնում: Բամբակի բեռի մենից երկու հարյուր դիրհեմ, օճառի բեռից ևս երկու հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Բուլգարի բեռից հիսուն աղչե, ալաջայի բեռից քառասուն աղչե են վերցնում: Մեղրի և յուղի մեկ մենից երկու հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Չիրից նույնպես երկու հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Մածկոցի բեռից քառասուն աղչե, թաղիքի բեռից քսան, իսկ դանակի բեռից քառասուն աղչե են վերցնում: Բրդի յուրաքանչյուր մենից հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Սոֆի՞ բեռից հարյուր քսան աղչե, իսկ եթե վաճառվի՝ հարյուր ութսուն աղչե են վերցնում: Չկան և խավիարի բեռից քսան աղչե են վերցնում: Կաշվի բեռից քառասուն աղչե, ապուխտի (բաստուրմա) մեկ մենից երկու հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Բրնձի մեկ մենից երկու

* Սոֆի՞ Անկարայի բրդից պատրաստված գործվածք:

հարյուր դիրհեմ, պաղլեղից, կարմիր ներկից, մոմից նույն չափով են վերցնում, իսկ անցնող ու զնացող բեռի մեկ մենից հարյուր դիրհեմ: Բուն քաղաքում և նահիյեում (զավառակ)...(?) զինու բեռից տաս ակչե են վերցնում: Գետնին փռելու համար օգտագործվող զանան մորթու մեկ բեռից քառասուն ակչե, շմշակված կաշվի բեռից՝ երեսուն ակչե, բարակ կաշվի (sahtiyan) բեռից՝ քառասուն ակչե, մշակված կաշվի (meşin) բեռից՝ քսան ակչե են վերցնում, իսկ բարակ բաթիստի (dülbend) բեռից՝ երկու հարյուր ակչե: Մշակված ու պատրաստի կաշվից շորս ակչե են վերցնում: Անցնող ու զնացող նավթի բեռից վաթսուն ակչե և ցինկի բեռից՝ երկու հարյուր ակչե են վերցնում: Կուրթ-կուլաղլի բեռից հարյուր ակչե, մուշկի, մարգարիտի քառասուն մոխալից մեկ մոխալ են վերցնում: Կասնիի և սպիտակ ծամոնի բեռից հիսուն ակչե են վերցնում, իսկ կզմինդրի բեռից՝ վաթսուն ակչե: Սպանդանոցում գոմեշից ութ ակչե, եզից վեց ու կովից՝ չորս, իսկ երկու ոչխարից մեկ ակչե են վերցնում: Շաքարի բեռի մեկ մենից հարյուր դիրհեմ են վերցնում: Ամեն մեկ ձիու գնից՝ հարյուրից չորս ակչե են վերցնում: Անցնող բեռներից իբրև մեծ բաջ (bac-i büzürg) երկու ակչե են գանձում:

Հասան փաղիշահի կանունի մեծ բաջի մանրամասնությունը

Դեպի Ռում (Սվազ) զնացող մետաքսի բեռից հարյուր յոթանասուն ակչե են գանձում. թուրքմեն ցեղից հարյուր հիսուն ակչե են վերցնում, եթե նրանց բեռը բացվում է, մեկ մենից ութ ակչե են վերցնում: Անցնող աջեմի (պարսկական) մետաքսյա կերպասեղենի մեկ մենից, եթե անցնի և զնա, հարյուր երեսուն ակչե են վերցնում: Անցնող ու զնացող շուխալի, ֆրանգի (եվրոպական) և Ռումի կիրպասի մեկ բեռից երեք հարյուր ակչե է գանձվում:

Բիսալի (kisai), սերենդաղի (serendaz), իզնիկիի (iznikî), մետաքսի և կարմիրի (?) բեռից հարյուր քսան ակչե են վերցնում:

Սերկուհի (serkûhî), նեշմեկիի (necmekî) և թաֆսիլիի (?) (tafsile) բեռից նույնպես հարյուր քսան ակչե են վերցնում: Մուրաբայից (murabba'), սիլթեի աշերիից (silte aşeri), մահայից (muhayyer), սոֆ աթլասից և նման ապրանքների մի բեռից հարյուր տասնհինգ ակչե են վերցնում:

4. ԿԱՄԱԽԻ ԿԱՆՈՒՆԸ*

Կամախի վիլայերի կանունների դափբարը

Թամղալի և բաշի ընդարձակ կանուննամեն՝ ըստ
Հասան փաղիշահի կանունի

1. Եթև վուշից պատրաստված կտորեղենի բեռը Տրապիզոնից գա և անցնի, ամեն մի բեռից հիսուն սև աղչե, իսկ եթև քաղաքում վաճառվի, ամեն մեկ թոփից երեք սև աղչե են վերցնում: Եթև Հիսնքեյֆի և Հալեպի ապրանքները դան և անցնեն, նրանց ամեն մեկ բեռից ևս հիսուն սև աղչե են վերցնում: Եթև հազուստեղեն, գոտի, ալաշա և այլ ապրանքներ դան ու անցնեն, ամեն մեկ բեռից հիսուն սև աղչե են վերցնում, չրի ու շամշի յուրաքանչյուր բեռից և նման ապրանքներից, եթև դան ու անցնեն, վեց սև աղչե, իսկ եթև տեղում վաճառվեն հարյուրից հինգ սև աղչե են վերցնում: Անցնող ու գնացող ծածկոցների (kepenek) բեռից երեսուն սև աղչե, իսկ եթև տեղում վաճառվի հարյուրից հինգ սև աղչե է վերցվում: Սնդուսից (tafta), վելայից (vela ?)... և նման ապրանքներից, հարյուր սև աղչեից հինգ աղչե են վերցնում: Անագից ևս նույն հաշվով է վերցվում: Բամբակի անցնող ու գնացող բեռից տասնհինգ աղչե, իսկ եթև տեղում վաճառվի հարյուրից հինգ սև աղչե է վերցվում:

Անցնող ու գնացող և ուրիշ տեղից քաղաք բերվող գինու բեռից նոկտա բաշի (nokta başı) անվան տակ տասներկու սև աղչե է վերցվում:

* Թուրքերեն բնագրի հրատարակչի ծանոթագրությունից պարզվում է, որ այս կանունի, ինչպես նաև Բաբերդի կանունի սկզբի մասերը, Երզնկայի կանունի հետ նույնը լինելով՝ կրճատվել են: Կամախի մի այլ կանունը Էրզրումի կանունի հետ նույնը լինելու պատճառով, չի տպագրվել: Մի այլ դափբարում Կամախի կանունի այն մասերը, որոնք Էրզրումի կանուննամետու չկան, գրված են այստեղ:

Եթե ոչխարի վաճառականի (celeb) հոտը դա և անցնի, երկու հարյուր ոչխարից մեկ գլուխ ոչխար, իսկ եթե սպանդանոցում վաճառվի, ամեն մեկ ոչխարից մեկ սև աղչե են վերցնում: Եթե եզ կամ կով վաճառվի, ամեն մեկ եզան կամ կովի համար վեց սև աղչե են վերցնում: Կտավի բեռից, եթե փոխադրվի, ամեն մեկ նուկիից տասնչորսական աղչե են վերցնում: Եթե ձի կամ ջորի վաճառվի, ամեն մեկի համար վերցնում են տասնութ սև աղչե, իսկ եթե ավանակ վաճառվի՝ դրա կեսը: Եթե լծկան [եզ] վաճառվի, ոչինչ չպիտի վերցնել, որովհետև օրենք չէ:

Եթե օճառի բեռ դա և անցնի, ամեն մեկ բեռից հիսուն սև աղչե, իսկ եթե վաճառվի, ամեն մեկ հարյուր աղչեից՝ հինգ աղչե են վերցնում:

Քաղաքի ամեն մեկ շուկակի հորից վեց սև աղչե են վերցնում: Թափառաշրջիկ կոշկակարից՝ յուրաքանչյուր նոր վալրում վեցական սև աղչե են վերցնում:

Ամեն մեկ խաղախորդարանից վեց սև աղչե են վերցնում: Վերոհիշյալները, բոլորը սև քամղային են վերաբերում:

Մեկ բաթմանը տասներկու նուկի է, մեկ նուկին՝ հարյուր յոթանասուն դիրհեմ:

Կամախի 937 քվականի* կանունից

1. Կամախի և Երզնկայի կազաների սև քամղայի բաժինը

2. Յինկի բեռից հարյուր աղչե, խորասանի (ցեմենտի) բեռից՝ հիսու աղչե, լյոբի ներկի (lök) բեռից երկու հարյուր աղչե, կուրթ կուլադիից՝ հարյուր, թրծված աղյուսի բեռից՝ վաթսունյոթ, լեղակի բեռից՝ շորս հարյուր, սպիտակ ծամոնի բեռից՝ քսան, բուսական սոսնձի բեռից՝ հիսուն, պողպատի բեռից՝ հարյուր, պղնձի բեռից՝ հարյուր, բուլզարի բեռից՝ վաթսունյոթ, դանակի բեռից՝ հարյուր, մյուրդեսեննկի բեռից՝ քսան աղչե են վերցրել: Հիշյալ ապրանքները, եթե [տրանզիտ] են անցել մեծ բաջ (bac-i büzürg) կոչվող [հարկն] է դանձվել վերը հիշված հաշվով, իսկ եթե վաճառվել է, հարյուրից հինգ աղչե է դանձվել: Երբ այս բոլորի մասին Բարձրագույն Ատյանին զիմում տրվեց, որոշակի ապօրինություն լինելով՝ վերացվեցին: Այսուհետև վերոհիշյալ բոլոր տրանզիտ ապրանքների յուրաքանչյուր ձիան բեռի համար երկուական աղչե, ուղտի բեռի համար՝ շորսական աղչե, իսկ եթե տեղում վաճառվի ամեն մեկ հարյուր աղչեից երկուական աղչե պիտի դանձվի:

* 937 թ. հիշրի=1539—1531 թթ.:

Եթե ոչխարի վաճառականի (celeb) հոտը դա և անցնի, երկու հարյուր ոչխարից մեկ գլուխ ոչխար, իսկ եթե սպանդանոցում վաճառվի, ամեն մեկ ոչխարից մեկ սև ակշև են վերցնում: Եթե եզ կամ կով վաճառվի, ամեն մեկ եզան կամ կովի համար վեց սև ակշև են վերցնում: Կտավի բեռից, եթե փոխադրվի, ամեն մեկ նուկիից տասնչորսական ակշև են վերցնում: Եթե ձի կամ ջորի վաճառվի, ամեն մեկի համար վերցնում են տասնութ սև ակշև, իսկ եթե ավանակ վաճառվի՝ դրա կեսը: Եթե լծկան [եզ] վաճառվի, ոչինչ չպիտի վերցնել, որովհետև օրենք չէ:

Եթե օճառի բեռ դա և անցնի, ամեն մեկ բեռից հիսուն սև ակշև, իսկ եթե վաճառվի, ամեն մեկ հարյուր ակշևից՝ հինգ ակշև են վերցնում:

Քաղաքի ամեն մեկ շուկակի հորից վեց սև ակշև են վերցնում: Թափառաշրջիկ կոշկակարից՝ յուրաքանչյուր նոր վալրում վեցական սև ակշև են վերցնում:

Ամեն մեկ խաղախորդարանից վեց սև ակշև են վերցնում: Վերոհիշյալները, բոլորը սև քամղային են վերաբերում:

Մեկ բաթմանը տասներկու նուկի է, մեկ նուկին՝ հարյուր յոթանասուն դիրհեմ:

Կամախի 937 քվականի* կանունից

1. Կամախի և Երզնկայի կազաների սև քամղայի բաժինը

2. Յինկի բեռից հարյուր ակշև, խորասանի (ցեմենտի) բեռից՝ հիսու ակշև, լյոքի ներկի (lök) բեռից երկու հարյուր ակշև, կուրթ կուլադիից՝ հարյուր, թրծված աղյուսի բեռից՝ վաթսունյոթ, լեղակի բեռից՝ չորս հարյուր, սպիտակ ծամոնի բեռից՝ քսան, բուսական սոսնձի բեռից՝ հիսուն, պողպատի բեռից՝ հարյուր, պղնձի բեռից՝ հարյուր, բուլզարի բեռից՝ վաթսունյոթ, դանակի բեռից՝ հարյուր, մյուրդեսեննկի բեռից՝ քսան ակշև են վերցրել: Հիշյալ ապրանքները, եթե [տրանզիտ] են անցել մեծ քաջ (bac-i büzürg) կոշվող [հարկն] է դանձվել վերը հիշված հաշվով, իսկ եթե վաճառվել է, հարյուրից հինգ ակշև է դանձվել: Երբ այս բոլորի մասին Բարձրագույն Ատյանին զիմում տրվեց, որոշակի ապօրինություն լինելով՝ վերացվեցին: Այսուհետև վերոհիշյալ բոլոր տրանզիտ ապրանքների յուրաքանչյուր ձիան բեռի համար երկուական ակշև, ուղտի բեռի համար՝ չորսական ակշև, իսկ եթե տեղում վաճառվի ամեն մեկ հարյուր ակշևից երկուական ակշև պիտի դանձվի:

* 937 թ. հիշրի = 1539—1531 թթ.:

գինետանը կրկնապատիկ դնով պիտի վաճառվի: Օրինակի համար, մեկ սաբուրը եթե տաս ակչեով գնվի, քսան ակչեով պիտի վաճառվի, եթե տասնհինգ ակչեով գնվի՝ երեսուն ակչեով, եթե քսան ակչեով գնվի՝ քառասուն ակչեով: Եթե մեկը առանց գինետան ամիլի (meyhane 'amili) թույլատվության ուրիշ տեղից գինի բերի, բերածը պիտի բռնագրավվի և [բերողը] պիտի տուգանվի՝ գինետան մեկ օրվա եկամտի չափով: Եթե քաղաքի բնակիչը գնա և գյուղում գինի խմի, ոչինչ չպիտի վերցնել, իսկ եթե գինին իր հետ քաղաք բերի, ապա օրենքի համաձայն պիտի բռնել ու տուգանել: Քաղաքի անհավատներից մեկը եթե հարսանիք կամ որևէ հավաքույթ կազմակերպի, գինետան ամիլի թույլատվությունը ունենալու դեպքում ինչքան ուղենա գինի և շիրա կարող է գնել, իսկ եթե թույլատվություն չի ունի, ապա տարած գինին պիտի բռնագրավել և տուգանել: Գյուղի անհավատներից մեկն իր այգու շիրաչից գինետան համար բավարար քանակութայամբ գինի վաճառելուց հետո, եթե ավելորդը ուրիշին վաճառի, ապա գնորդը քաղաքի գինետան ամիլին չուրաքանչյուր բեռի համար երկուական ակչե արտոնույթյան զին տալով, պետք է գինին կնքել տա և ապա միայն վերցնի ու տանի: Այժմ ռայաթը այդպիսի հնարավորություն չունի: Երբ այս խնդրի վերաբերյալ դիմում արվեց բարձրագույն ատյանին, ապա վերևից կարգադրվեց՝ վերցնել բեռան մեկ երրորդը, իսկ երկու երրորդը թողնել: Այսպիսով, մեկ բեռից ութ ակչե պիտի վերցնել, ոչ ավելին:

4. Հիշյալ վիլայեթում մարխասիե (marhasiye) ակչեի մասին: Հին դաֆթարը գրվելու ժամանակ Կամախի կազային տասնմեկ հազար ակչե և Երզնկայի կազային՝ ութ հազար երկու հարյուր հիսուն ակչե է արձանագրվել. հինգ հազար հիսուն ակչե ևս որպես ալեմդարլիկ ('alemdarlik) վանքերի վրա գրելով՝ ամեն մեկ տանից տասական, տասնհինգական ակչե է գանձվել: «Սա մեզ համար մի ավելորդ խառաջ եղավ, նորին վսեմութուն մեր փաղիշահը օսմանյան երկրի այլ մասերում երկուական ակչե է վերցնում» ասելով՝ հիշյալ լիվայի ժողովրդի խնդրանքը երբ բարձրագույն ատյանին ներկայացվեց, ապա ամեն մեկ տնից գանձվող հարկը թեթևացնելու մասին հրաման տրվեց և բարձրագույն հրամանի համաձայն նոր դաֆթարում արձանագրվեց՝ Կամախի կազայից վեց հազար ակչե գանձել հօգուտ պետութայան, իսկ Երզնկայի կազայից երկու հազար ակչե՝ վակֆի համար. ավելի ոչինչ չպիտի գանձել:

Ստամբուլ, Բաշվեթալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 7
Քվականը՝ 1516 (922)

5. ԲԻԹԼԻՍԻ ՎԻԱՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

1. Այս վիլայեթում մինչև այժմ հարկերը գանձվում են քրդերի սովորության համաձայն, [այսպես]՝ տան հարկ (resm-i hane) անվան տակ յուրաքանչյուր տնից չորս և կես ակչե են վերցնում, ջուլ-հակի հարկ (resm-i cüllah) անվան տակ յուրաքանչյուր շնչից նույնքան, որպես կերի հարկ (resm-i 'alef) յուրաքանչյուր շնչից երկու ակչե: Տոնական հարկ (resm-i idiye) անվան տակ յուրաքանչյուր գյուղից երկու ուշխար են վերցնում, որպես նեվրուզի հարկ (resm-i nevruziye) յուրաքանչյուր տնից յոթ ակչե, հողն անմշակ բողնելու հարկ (resm-i boz) անվան տակ յուրաքանչյուր գյուղից հիսուն ակչե, կեֆենդուզի հարկ (resm-i kefenduz) անվան տակ ամեն մի կոշկակարից քսանհինգ ակչե են վերցնում: Մուշի, Չուկուրի և Ահբջանի գավառներում դշաղի հարկ անվան տակ աշնանը ամեն մի շիֆթից վեց Ստամբուլի ֆիլե կորեկ, յուլի հարկ (resm-i rugan) անվան տակ յուրաքանչյուր շիֆթից 1200 դիրհեմ յուղ են վերցնում:

Հիշյալ գավառներում, ինչպես նաև Դատվանում և Խլաթում կաշի (?) հարկ (resm-i kas) (?) անվան տակ աշնանը յուրաքանչյուր շիֆթից քառասունույթ ակչե են վերցնում: Այս բռնություններից բացի, ժառանգությունից տասից երեքը վերցվում և յոթը՝ ուսյաթներին է տրվում: Այս կարգի բռնությունները վերջ չեն ունեցել. ներկայումս կայսերական հրամանով այդ բռնությունները վերացվել են և [այստեղ] Դիարբեքիթի վիլայեթի օրենքն է հաստատվել:

Անհավատները ինչ որ ցանեն ու հնձեն, հինգից մեկը բաժին (kismet) պիտի տան. թե՛ կայսերական հատուկ պաշտոնյաները և թե՛ սանջակի բեյերի պաշտոնյաները բնատուրք պետք է վերցնեն և ուսյաթներից հացահատիկի գին (galle baha) անվան տակ ոչ մի ակչե չպիտի պահանջեն: Ամուսնացած անհավատներից քսանհինգական ակչե խսպենջ և վեց ակչե րգադիե (irgadiye) պետք է վերց-

վի, իսկ աշխատանքի կարող ամուրիներից՝ քանհինգ ակչե իսպենջ: Ուշխար, փեթակ և ջրաղաց ունեցողներից հարկերը ըստ դաֆթարի պետք է գանձվեն: Քրդերը և ուրիշները բացարձակապես ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ չպետք է վերցնեն:

2. Այս վիլայեթում *Սոյթ* (Hoyt), *Բուգնատ* و کوزج, *Սումուր* (Umur) և *Կեվաշ* (Kevaş) նահիյեներում, որոնք խիստ անմատչելի և քարքարոտ են, հողամշակութունն շատ քիչ է և ուսյաթների մեծ մասն սղքատ են, զրա համար էլ նրանց յուրաքանչյուր անձին երեսունհինգ ակչե ջիզիե նշանակվեց: Յուրաքանչյուր հարուստից ու չքավորից հավասարապես երեսունհինգ ակչե է որոշված: Հիշյալներից բացի մյուս նահիյեներում [ջիզիեն] հիսունհինգ ակչե է որոշված. նրանցից ևս հարուստն ու չքավորը հաշվի առնելով, հարկը արգարացիորեն պիտի գանձվի: Ադիլջեվազի գավառը սահմանազլխում գտնվելու պատճառով, նրա բնակիչների ջիզիեն երեսունհինգ ակչե է որոշված, ավելի չպիտի գանձել:

3. Այս վիլայեթում ապրող մուսուլմանները, որոնք ցանում և հնձում են, արձանագրվեցին իբրև տասանորդ և սալարիե վճարողներ, դա կազմում է [բերքի] ութից մեկը: Այս վայրերն էլ մեծ մասամբ լեռնոտ լինելով, տեղի բնակիչները հազիվ իրենց անձնական կարիքի համար են հողը մշակում. այդ պատճառով նրանց վրա չիֆթի հարկ չի նշանակվում, այլ հողի հարկ (resm-i zemin) է արձանագրվում... Քրվածի համաձայն լավագույն տեղից երկու դեռնյումից մեկ ակչե, և վատ տեղից՝ երեք դեռնյումից մեկ ակչե հողի հարկ պիտի վերցվի, իսկ մշակություն չունեցողներից... եթե հողի հարկը բեննաֆի հարկից պակաս լինի, տասներկու ակչե բեննաֆի հարկ և աշխատանքի ընդունակ ամուրիներից վեց ակչե ամուրիության հարկ (resm-i mücerred) պիտի վերցվի. մուսուլմաններին քրզադիե արձանագրված չէ և չպիտի պահանջվի: [Քանի որ] բուն Բիթլիսի, Սլաթի, Ադիլջեվազի մուսուլմաններին գլխի ակչե (baş akçesi) և քրզադիե չի արձանագրված, հիշյալ հարկերը նրանցից չպիտի պահանջվի:

Մետաֆից, կերպասեղենից, չուխայից և ֆաբանից [գանձվող բաջերի] բացառությամբ

4. Հալեպում մետաքսից պատրաստված կերպասեղենի փոխադրվող [յուրաքանչյուր] բեռից 156 ակչե է վերցվել. որոշվեց

նույնը: Դանակ, շաքար, օճառ, հինա, խալի, նիշագիր, իսֆիտաջ*,
պղինձ, թիթեղ, կարմիր ներկ, լեղակ, հախճապակի և այլ ալտալիսի
ապրանքներ փոխադրելիս յուրաքանչյուր բեռից քսանվեց ակչե է
վերցվել, որոշվեց նույնը: Սակայն bekkam** և կարմիր հող փոխա-
դրելիս ոչինչ չի վերցվել: Դարձյալ չպիտի վերցվի: Էմիններն իրենց
համար յուրաքանչյուր բեռից հիսունական ակչե են վերցրել: Ար-
գելված է, չպիտի վերցնել:

Անկարա, Թափուի և Կաղասորոյի
Ընդհանուր վարչութիւն,
Գաֆթար N 109,
Թվական շունի

* Իսֆիտաջ—(պարսկերեն) սպիտակագեղ:

** بقم

6. ԽԱՐԲԵՐՊԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՐ

1. Օսմանյան կանոնի համաձայն Խարբերգի լիվայի կանոն-
նամեի մանրամասնության, գյուղերի և քաղաքի բերքի և հիշյալ
քաղաքում բաշի, քավղայի և այլնի մասին, որոնք նշանակված են
համաձայն Հասան փաղիշահի կանոնի:

2. Նախ՝ գյուղերում ապրող ու չիֆթ ունեցող մուսուլման ու-
յաթներին ամեն մեկ չիֆթից չիֆթի հարկ անվան տակ հիսուն օսման-
յան ակչե, իսկ չիֆթ չունեցողներից և նորից ամուսնացածներից
տասներկու ակչե բեննաֆի հարկ պիտի վերցնել: Հողամշակությամբ
զբաղվողներից, ըստ իրենց ցանքատարածության, յուրաքանչյուր
երկու դեռնյումից մեկ ակչե, իսկ այն ամուրիներից, որոնք իրենց
հոր մոտ չեն ծառայում և իրենց առանձին աշխատանքն ունեն, վեց
ակչե ջաբա-բեննաֆի հարկ (resmi caba bennak) պիտի վերցնել:

Հիշյալ հարկերը անհավատներից չպիտի գանձել, սակայն յու-
րաքանչյուր [անհավատ] հարկատուից քսանհինգ ակչե իսպենջ
պիտի վերցնել:

Հիշված հարկերի գանձման ժամանակը գարնան՝ մարտ [ամսի]
սկիզբն է. դրանից առաջ չպիտի վերցնել:

3. Թե՛ մուսուլմանների և թե՛ անհավատների հողամշակությու-
նից հինգից մեկը (humüs) պիտի վերցնել, մուսուլմանների բամ-
բակից, բանջարեղենից, այգիներից և պտուղներից յոթից մեկը, իսկ
անհավատներից՝ հինգից մեկը:

4. Ամուսնության հարկը. ամեն ամուսնացողից վաթսուն ակչե
պիտի վերցնել, աղջիկը ուր որ հարս գնա, [հարկը] պիտի գանձել
հոր արձանագրված վայրում, իսկ այրի կինը, որտեղ որ ամուսնա-
նա, [հարկը] այնտեղ պիտի վերցվի:

5. Մեղրի հարկը ստացված մեղրից տասանորդով պիտի վերց-
նել:

6. Ջրաղացի հարկը յուրաքանչյուր [ջրաղացից] ամսական վեց
ակչե հաշվով պիտի վերցնել, որը տարեկան կազմում է վաթսուն
ակչե:

7. Ոչխարի հարկը. երկու ոչխարից մեկ ակչե պիտի վերցնել: Զայլաղի հարկը. յուրաքանչյուր յայլաղ գնացող, որն շորքոտանի ունենա...⁹.

8. Անասունների պատճառած վնասների համար. եթե ձին կամ եզը ցանքս մտնեն և վնաս պատճառեն, յուրաքանչյուր եզի կամ ձիու համար հնգական ակչե տուգանք պիտի վերցնել և վնաս պատճառող անասունի տիրոջը հինգ հարված պիտի խփել և [նրանից] վնասի փոխհատուցում պահանջել, սակայն այդ բանի համար մակբու (maktu') ակչե չպիտի վերցնել:

9. Թամղայի (tamğa) մասին. համաձայն հնագույն կանոնի, եթե մետաքս է բերվել, բաթմանով են կշռել և խարբերող յուրաքանչյուր մենից, որը ութ հարյուր դիրհեմի է հավասար, իննսուն սև ակչե բաշ են վերցրել. այդ երեսուներեք օսմանյան ակչե է անում: Բաթմանի համար որպես սև քամղա չորսական ակչե են գանձել:

10. Ռուսի երկրից թուփով եկած շուխան կշռելով՝ յուրաքանչյուր մենից որպես բաշ քառասուն և հինգ սև ակչե են վերցրել, որը կազմում է տասնհինգ օսմանյան ակչե:

11. Քաղաք բերված և վաճառված ամեն տեսակի ապրանքներից հարյուրին հինգ սև քամղա կոշված հարկ են վերցրել: Իսկ եթե անցնի [տրանզիտ] ու գնա, վուշի բեռից մեկ շամի-էշրեֆի (sami eşrefi) են վերցրել, որը քառասուն օսմանյան ակչեի է հավասար: Եթե հինա կամ օճառ, երկաթ և սրանց նման ապրանքներ են եկել ու անցել, ամեն մեկ բեռից կես բաթմանի արժեքի չափով են բաշ վերցրել:

12. Քաղաք բերված և մորթված ոչխարից հինգ սև ակչե են վերցրել, այս հաշվով կազմում է մեկ և կես օսմանյան ակչե. եթե եղ կամ կով է մորթվել, տասներկու սև ակչե են վերցրել, որը չորս օսմանյան ակչե է անում:

13. Բացօթյա վայրում վաճառված հացահատիկի խարբերող մյուզից, որը Ստամբուլի ութ քիլեին է հավասար, մեկ քառորդ Ստամբուլի [քիլև] են վերցրել: Գիտորի (mazu) բեռից քսանից երկուան են վերցրել, մեկը բացօթյա վայրում պաշտոնյան է վերցրել:

14. Խաղախորդարանի (tabakhane) համար ևս ամեն մեկ մորթուց մի փոքր բան են վերցրել:

15. Լարի արհեստանոցի (kirişhane) համար քաղաքում մորթված ոչխարի և այծերի աղիքներից վերցնում լար են պատրաս-

⁹ Բնագրում բաց է թողնված:

տում, սակայն [արհեստանոցի] վարձը եթե վակֆ լինի, այդ [դիպ-
քում լարերը] վակֆին են արձանագրվում:

16. Էբու-Թահիրի* եկող թարմ խաղողի բեռից երկու սև ակչե
քամղա են վերցնում: Եթե հարբերդ քաղաքի խաղողը վաճառվի,
ոչինչ չեն վերցնում: Բանջարեղենից նույնպես որոշ քանակությամբ
[հարկ] են վերցրել. պիտի պահպանել գանձվածի չափը:

17. Եթե բամբակ և թել է շուկա բերվում վաճառվում, յուրա-
քանչյուր նուկիից քառորդ սև ակչե քամղա են վերցնում: Վեց նու-
կին հավասար է մեկ օսմանյան բաթմանի: Շուկա բերված կտավի
մեկ թոփը, որը քսան արշին է, դրոշմելով՝ մեկ Հասան-բեյի [բաշ] են
վերցնում, որը հավասար է երկու օսմանյան ակչեի: Եթե Տրապի-
զոնի վուշ է բերվում և վաճառվում, պիտի վերցնել ոչ թե հարյու-
րից հինգը, այլ՝ ամեն մեկ թոփից երկու և կես օսմանյան ակչե:
Բուն քաղաքում՝ գործված մետաքսյա (çiharkezi) գոտին նույնպես
դրոշմելով, քառորդ սև ակչե քամղա են վերցնում: Մոմի արհեստա-
նոցից (mumhane) ամիլը՝ [ապօրինի կարգով] հում մոմ առնելով
ու վերամշակելով կրկնակի գնով է վաճառում:

18. [վաճառվող ապրանքների] հաշվառման (ihtisab) մասին
մեզրի, յուղի, շամիչի և այլ նման մթերքների բեռից երկու նուկի են
վերցրել: Նալարավաճառի խանութներից ևս ամսական մեկ ակչե են
վերցրել: Հացագործից և խոհարարից նույնպես, ըստ վիճակի, ամ-
սական երեք-չորսական ակչե են վերցնում: Բացի այդ [կշեռքում]
եթե պակաս գտնեն, մեկ դիրհեմից մեկ ակչե տուգանք պիտի
դանձել:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ-
Գաֆթար № 840,
Թվականը՝ 1518 (924)

* Էբու-Թահիրը՝ Ջերմիկ լիվայի նահիյեներից (գավառ) է:

7. ՌՈՒՄԻ ՎԻՍՅԵԹԻ ՍԻՓԱՀՈՒ ԿԱՆՈՒՆԸ

1. Թռչակի անցած (müteka'id) սիփահիները մասին բարձրագույն հրամանն այսպես է. եթե մի սիփահի հեռացված լինի և յոթ տարի թիմարը չվերցնի, [ներանից] այլ ուսյաթների նման շարիաթական իրավունքներ և սովորութային հարկեր պիտի զանձվեն:

Այն սիփահի-զաղեն (սիփահու որդին), որի հայրը թիմարի տեր լինի, ինքն էլ պատերազմելու ընդունակ լինելով յոթ տարի կայսերական արշավանքներին մասնակցի և հետո դա ու թիմար պահանջի... (?) * նրա դրությունն էլ նույնպես է:

Այն սիփահի-զաղենները, որոնց հայրերը թիմար չեն ունեցել, սակայն նրանց պապերը անցյալում որոշ ժամանակ թիմար են ունեցել, նրանցից այլ ուսյաթների նման շարիաթական իրավունքներ, սովորութային հարկեր և պետական ավարիզ պիտի վերցվի:

2. Ամբողջ Ռումում զեամեթներից, սերասկերի թիմարներից և դիզգարի թիմարներից բացի մնացած թիմարները ազատ (serbest) չեն: Դաֆթարներում ևս այդպես է արձանագրված:

3. Ամբողջ Ռումում բարձրագույն հրամանն այսպես է, թիմարին մի այլ կազայից որևէ գյուղ կամ հողաբաժին չպիտի միացվի: զաֆթարներում էլ այդպես է բաժանված: Ներկայումս նոր զաֆթարում արձանագրված բոլոր թիմարներից որևէ գյուղ կամ հողաբաժին մի այլ թիմարի չպիտի միացվի, իսկ եթե միացվի, մեղքը զաֆթարդարներինը կլինի, անգիտություն չպիտի ցուցաբերել:

4. Հիշյալ վիլայեթում վակֆ եղած և շարձանագրված թիմարները ժամանակին զաֆթարդարը՝ զաֆթարի էմինը պետք է գրանցի և յուրաքանչյուր երեք ամիսը մեկ անգամ պատճենը վիլայեթի կադիններին և հատկապես մայրաքաղաք (Ստամբուլ) պիտի ուղարկի:

Սրանից առաջ Ռումի վիլայեթում այնպես է պատահել, որ [սիփահիները] ուսյաթների բերքից զաֆթարում արձանագրված

* Բնագրում միտքն աղավաղված է, բռնեք են բաց թողնված:

Հարկերից ավելի սալարւրք (salarlik) և եմլիք (yemlik) են վերցրել, իսկ շիֆթ գրվածները ամեն տարի մեկ օր թիմարի տիրոջը ծառայութեան են պարտադրել, տարեկան կալի տուրք անվան տակ նրանցից մեկ բիւն գարի և մեկ հավ, իսկ բերդապահներն էլ ամեն տարի շիֆթերից մեկ բնու հարդ և մեկ բնու փայտ են վերցրել: Այս բոլորը ապօրինութեամբ լինելով և դաֆթարում [թիմարի տերերի վրա] եկամուտ արձանագրված չլինելով՝ փաղիշահական արդարադատութեամբ վերացվում է և արգելված լինելու պատճառով դաֆթարում եկամուտ չի արձանագրվում:

Ստամբուլ, Բաշվեթալեթի արխիվ,
Դաֆթար N 169,
Թվականը՝ 1519 (926)

8. ԳԻՎՐԻԿԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԱՄՆԻ

1. Հիշյալ լիվայում գտնվող գյուղերի մշակելի տարածությունների և հողակտորների մեծ մասից մալիֆանե (mâlikâne) և դիվանի (divanî) քաժին անվան տակ, երկրագործության միջոցով ստացված հացահատիկի հինգից մեկը ասելով, կրկնակի տասանորդ վերցնելը ժողովրդի մեջ հին սովորություն է եղել: Օրինակ, լրիվ մշակված հողում տնտեսությունը մալիֆանե է կոչվում, որը նվիրական շարիաթի համաձայն մյուսքի և վակֆի հողի տնտեսությունն է. դիվանի անունով հիշված հողը մուսուլմանական բեյթումալին (beyt-ül-mâl) պատկանող հողն է...

Սանջակի բեյերը և սիփահիները, ուսյաթներին մի քանի օր խոտհնձի տանելով, խանդարել են նրանց աշխատանքը: Ապօրինություն լինելու պատճառով սա վերացվում է: [Սանջակի բեյերն] իրենց դրամով ունչպար պետք է վարձեն և արտերը հնձել տան. ուսյաթներին չպիտի նեղացնել:

2. Հիշյալ սանջակում ուսյաթից տարին մեկ անգամ յուզ, թազիք, փայտ, դարի, խոտ, հարդ և ածուխ վերցնելով, շնչին գումար են վճարել: Ապօրինություն լինելու պատճառով սա վերացվում է: Ինչի կարիք որ լինի, օրվա գնով շուկայից պետք է գնել և ուսյաթին նեղություն չպիտի տալ:

3. Սանջակի սուբաշիները ուսյաթների մոտ իջևանելով, ուտելիք և կեր են վերցրել: Սա ապօրինություն լինելու պատճառով վերացվում է: Բռնությունամբ ոչ ոքի տունը չպիտի մտնել ու կեղ և ուտելիք չպիտի պահանջել, ինչ էլ որ վերցնեն, արժեքը պետք է վճարել. ուսյաթից նրա կամքին հակառակ ոչինչ չպիտի վերցնել:

4. Սանջակի բեյերը, սուբաշիները և այլ սիփահիները, որսի գնալ ցանկանալով ուսյաթներին բազմիցս թշել տարել են, աշխատանքից կտրել և օրերով ստիպել են հակել իրենց ձիերին. ապօրինություն լինելու պատճառով վերացվում է: Եթե որսի գնալ ցանկա-

նան, թող ժողովրդին դիմեն, և իրենց կամբով գնացողները՝ գնան.
բռնութեամբ ոչ ոքի որսի չպիտի տանել և ձի պահել տալ:

5. Ռայաթները հիշյալ վիլայեթում գտնվող աղահանքերից իրենց
տան համար աղ են տարել, տեղական ամիրը «աղ տարար» ասելով
ռայաթից բաշ է վերցրել: Ռայաթը իր այգուց և բանջարանոջից
ստացած մրգերը բեռով ուրիշ տեղ վաճառելու տանելիս, ամիրները
նրանից բաշ են վերցրել: Քանի որ հնուց ի վեր բաշ չի վերցվել՝ վե-
րացնել [նման գանձումները]: Այսպիսով, եթե ռայաթները իրենց
տան համար աղ տանեն և իրենց մրգերը ուրիշ տեղ տանեն վաճա-
ռելու, նրանցից բաշ չպիտի վերցնել:

6. Հիշյալ արգելումների մեծ մասը հին վաթիսարում ևս արձա-
նագրված է եղել՝ «արգելված է», բռնութուն լինելով՝ դարձյալ
«արգելված է» արձանագրվեց: Իրոք, [արգելումները] արդարադա-
տութեան մարդկանց միջոցով պիտի գործածվեն, հակառակը չպետք
է թուլատրվի...

Թափուի և կադասարոյի ընդհա-
նուր վարչութուն,
Դաթթար № 153,
Թվականը՝ չկա.

9. ԲՈՉՈՔԻ ԿԱՆՈՒՆՆԱՄԵՆ

Քոզմի կազայի կանուննամի հիշատակումն ու բացատրությունը.
Նանապարհ կտրողների և գողերի մասին որոշումներ

1. Ով որ ճանապարհ կտրի և ավաղակություն անի, խիստ կիրպուլ պատժել՝ կախաղան հանելով:

2. Ով որ ձի կամ չորի գողանա, եթե ձեռք չկտրեն, տասնութ ոսկի, եթե եղ կամ կով գողանա, տասներկու ոսկի, եթե ոչխար գողանա, չորս ոսկի պիտի վերցնել: Եթե վերոհիշյալ [գողությունները] ընկերովի լինեն, երկու կամ երեք մարդ մասնակցեն, յուրաքանչյուրին պիտի տուգանել:

3. Եթե մեկ մարդ երկու ձի, երկու ուղտ, երկու կով և եղ, երկու ոչխար, կամ երկուսից ավելին մի անգամ կամ երկու անգամ գողանա, յուրաքանչյուր զլուխ անասունի համար [նրանից] լրիվ տուգանք պիտի գանձվի, իսկ եթե երեքից ավելին գողանա, մեկ անգամվա [գողության] համար երեք անասունի տուգանք պիտի վերցվի:

4. Եթե մեկ փեթակ, խոփի երկաթ, կարպետ, ոտնակապ շղթա, թամբ, ասպանդակ և սրանց նման բաներ գողանա, տաս ակչե [արժողության] համար չորս ոսկի պիտի վերցնել:

5. Եթե տուն կողոպտողի ձեռքը չկտրեն, ապա քսան ոսկի պիտի վերցնել, իսկ դուռ կոտրողից՝ չորս ոսկի: Գիշերով շղարշ ու պատմուճան (կաֆտան) գողացողից կամ ցերեկով շուկայից կամ տնից որևէ բան գողացողից տաս ակչե իրերի համար տաս ոսկի պիտի վերցնել:

6. [Ձեռքը] կտրված գողի կողոպտածը հայտնաբերվելու դեպքում տիրոջն է տրվում, հակառակ դեպքում [գողը] պետք է փոխհատուցի:

7. Եթե մեկը գողին գողություն անելու ժամանակ խփի և սպա-

նի, հանցավոր չպիտի ճանաչվի, եթե գուհանալուց հետո ետևից հասնի և խփի ու սպանի, դարձյալ հանցավոր չպիտի ճանաչվի:

8. Եթե մեկը ամբաստանված է զոդության մեջ և շարունակ զոդություն է անում, [բռնվելիս] պիտի հատուցի ըստ սովորության:

9. Եթե մեկը [հակառակ] ընդունված սովորության դիշերով մի տուն մտնի և տան տերը խփի և սպանի, հանցավոր չպիտի ճանաչվի:

Պոռնկության և նրա վերաբերյալ հարցերի մասին վեիոննր

10. Պոռնկության մեղադրանքը շարիաթական կարգով պետք է ապացուցվի, եթե [մեղադրվողը] շափահաս և ամուրի է (ergen) տասնհինգ ոսկի պետք է վճարի, իսկ եթե ամուսնացած է և չի քարկոծվում (recm)՝ տասնհինգ ոսկի:

11. Եթե մեկը իր նշանածի մոտ զնա և նրա հետ հարաբերություն ունենա, պոռնկություն է թույլ տվել, բայց եթե զնա ու հարաբերություն չունենա՝ հինգ ոսկի պիտի վճարի:

12. Եթե մեկը պոռնկության նպատակով մի տուն մտնի, հավի և կամ համբուրի և եթե համբուրվողի համաձայնությունը չլինի, նա պոռնկության տուգանք պիտի վճարի. իսկ եթե համաձայնությամբ է լինում, մտնողից և հավողից հինգ ոսկի են վերցնում: Եթե աղջկա հետ հարաբերություն ունենա և աղջիկը նրան չտան, նրանից պոռնկության տուգանք են վերցնում: Իսկ եթե հարաբերությունը աղջկա համաձայնությամբ է լինում, [աղջկա] հորից կամ եղբորից տասներկու ոսկի են վերցնում: Իսկ եթե [աղջիկը] բռնությամբ է ենթարկվել, աղջկա հորից [տուգանք] չեն վերցնում, այլ տղամարդուց են երկու կողմի տուգանք վերցնում: Եթե մի քանի մարդ միատեղ աղջիկ առևանգեն, ամեն մեկից ութական ոսկի են վերցնում:

13. Եթե մի անձնավորություն իր մահերեմին տեսնի որևէ նամահերեմի հետ զվարճանալիս և զբաղվելիս ու նրանց սպանի, շարիաթի համաձայն արենապարտ [ոճրագործ] պիտի լինի, սակայն ըստ ավանդական սովորության (örien) հանցավոր չի համարվում: Իսկ եթե մեկ ուրիշի ասելով սպանի, հանցավոր և արենապարտ [ոճրագործ] պիտի լինի, եթե շարիաթական վկա լինի:

14. Եթե կավատության գործը (pizevenklik) մեկի մշտական զբաղմունքը լինի, երեսին սև [մուր] քսելով մարդկանց մեջ պիտի խայտառակել, իսկ եթե [մշտական զբաղմունքը] չէ, տաս ոսկի պիտի վերցնել:

15. Եթե տղաներին տանեն և ներքինացնեն, անպայման քսան-
չորս ոսկի պիտի վճարեն: Եթե [տղամարդը] իզանուս է (muhanne),
երկու կողմին պոռնկութեան սաստը թող տան, իսկ եթե շտան, ամեն
մեկը պոռնկութեան տուգանք պիտի վճարի:

16. Եթե աղջիկը բռնութեամբ տանելուց հետո ամուսնացնեն,
այդ ամուսնութեանը ապօրինի է, պիտի քանդել: Իսկ եթե խնամա-
կալը այդ գործը թույլատրելի համարի, ամուսնութեանը տեղի պիտի
ունենա, իսկ եթե խնամակալը շեղութեամբ, բայց կողմերի համա-
ձայնութեամբ ամուսնութեանը տեղի ունենա, նմանը նախատեսված
չլինելով, ամուսնալուծումը թույլատրելի է:

17. Եթե մանչ ծառաների (oğlan usacıklar) փոխանակություն
կատարվի, թեթև կարգապահական պատժից հետո տուգանք չպիտի
վերցնել:

Արջան և նրա վերաբերյալ հարցերի մասին վճիռներ

18. Եթե արջուն թափողը մահապատժի արժանի լինի, համա-
պատասխան կերպով պիտի պատժվի. եթե կողմերը հաշտվեն և
կամ արջան դինը հատուցելու արժանի լինի, արջան դնի հատու-
ցումից հետո, երեսուն ոսկի տուգանք են վերցնում:

Եթե մեկը [հղի] կնոջ ծեծի կամ վախեցնի և վիժման պատճառ
դառնա ութ ոսկի պիտի վճարի:

19. Եթե մեկը [կովելիս] ատամ ջարդի և այլ կոխվների պատ-
ճառ լինի, շարիաթի համաձայն նրանից պահանջված արջան դնի
կեսը և ատամ ջարդելու համար ութ ոսկի են վերցնում:

20. Եթե մեկը քարով կամ փայտով և կամ կարծր իրով [ղիմա-
ցինի] մատը ջարդի կամ գլուխը պատռի, շորս ոսկի պիտի վճարի:

21. Եթե ձեռքով խփեն, արջուն հոսեցնեն, կամ եղունգով երեսը
ճանկռեն, կամ օձիքը պատռեն, մազ կամ մորուր փետեն, երեսուն
ակչե պիտի վճարեն:

22. Եթե քարով, փայտով և սրանց նման իրերով գլխի վրա սև
բծեր և քերծվածքներ առաջացնեն, դրանք ճեղքվածքի համազոր են:
Եթե դրանք ձեռքով կամ եղունգով առաջանան, քիթը արնելու հա-
մազոր են:

23. Եթե ոտք կամ ձեռք կոտրվի և կամ մարմնի մի այլ մասը
կոտրվի և [տուժողը] անկողին ընկնի, քանի օր որ շահույթից հետ
մնա, այդ շափով բրգաղիև և տասնչորս ոսկի տուգանք են վերցնում:
Իսկ եթե սխալմամբ լինի, հինգ ոսկի են վերցնում:

24. Աչք հանողը արջան գինը [վնասվողին] պիտի տա, եթե դիտավորյալ կերպով է եղել, տասնչորս ոսկի, իսկ եթե դիտավորյալ չի պատահել, հինգ ոսկի պիտի վճարի:

25. Եթե քարով կամ փայտով խփելով տկանջ խլացնեն կամ վիրք քերծեն, աչքին համազոր համարելով, շարիաթական օրենքով արջան գինը առնելուց հետո, եթե դիտավորյալ է եղել՝ տասնչորս ոսկի, իսկ եթե սխալմամբ է եղել՝ հինգ ոսկի են վերցնում:

26. Եթե կարծր առարկայով խփեն և սև բծեր առաջացնեն, մեկ ոսկի պիտի տան: Իսկ եթե սրով, դանակով և նետով խփեն, բայց չպատռեն, պատուվածին համազոր է:

27. Եթե սպանելու և կամ վիրավորելու դիտավորությամբ [մեկին] հետապնդեն, շազատի (?), դառնա նրան (հետապնդողին) վիրավորի, թեև կամ ոտքը կոտրի, [պատիժ, տուգանք] ոչինչ չկա:

28. Եթե խփելու դիտավորությամբ կամ առանց դիտավորության սուր կամ դանակ և նետ հանեն, երկու հարյուր ակչե են տալիս, իսկ եթե սրով, դանակով կամ նետով խփեն և [խփվողը] անկողին ընկնի, տասներկու ոսկի են տալիս: Իսկ եթե խփեն, բայց չկտրեն, համազոր է կտրելուն, տաս ոսկի են տալիս: Եթե կովի պատճառ եղողը վիրավորվի, [հանցագործը] շարիաթական օրենքով արջան գնի կեսն է տալիս:

29. Եթե [ոչխար] համրողից ոչխար պահեն, յուրաքանչյուր ոչխարից մեկ ակչե են վերցնում: Եթե խմբով տան վրա հարձակվին, հարձակվողներից ութական ոսկի են վերցնում: Եթե հարձակման ենթարկվողները զենքի դիմեն, հանցավոր չեն ճանաչվում, եթե մինչև անգամ վիրավորեն և սպանեն, դա հարձակվողներին վիրավորելու դիտավորություն չի համարվում: Տան վրա հարձակվողները ինչ որ անելու լինեն, ապա հարձակման ենթարկվածները նրանցից ավելին չպիտի անեն:

30. Բերքը չափողից հացահատիկ թաքցնողների նկատմամբ նույն կերպ պիտի վարվել:

31. [Զինվորական] ծառայության կանչված սրիահու վրա ուսթը ձեռք չպիտի բարձրացնի, եթե բարձրացնի, տաս ոսկի պիտի վճարի:

Անասունը հացահատիկի [ցանքը] մտնելու մասին

32. Եթե անասունները ցանքը մտնեն [անասունի] տիրոջը հինգ փայտի հարված պիտի տան կամ յուրաքանչյուր հարվածի դիմաց մեկ ակչե տուգանք պիտի վերցնել, իսկ եթե արտ մտնող անասունը

սպանեն, արժեքը տիրոջը պիտի վճարել, սակայն տուգանք չպիտի վերցնել. հացահատիկի վնասը անասունի տերը պիտի հատուցի:

33. Եթե հավ և բանջարանոցի պտուղներ գողանան, արժեքը վճարել տալուց հետո, քսան ակշի տուգանք են վերցնում:

Սագ գողացողից երեսուն ակշի տուգանք են վերցնում:

Եթե մի կնոջ ու տղամարդու վրա զրպարտութիւն անեն, եթե թշնամանք չկա և [զրպարտողը] կրոնասեր մարդ է, նրա խոսքին պիտի հավատալ, իսկ եթե շարիաթով հաստատվի, որ սուտ է, հինգ ոսկի տուգանք պիտի վերցնել կամ լեզուն պիտի կտրել:

Փայտ գողացողից տասնհինգ ակշի են վերցնում:

34. Եթե արշինը պակաս լինի, հարչուր ակշի են վերցնում, եթե նուկին պակաս լինի, վաճառվածի ամեն մեկ դիրհեմից մեկ ակշի են վերցնում և սաստելով երկուսին էլ ամոթանքի են ենթարկում:

35. Եթե դիտավորյալ կերպով տուն կամ հյուղակ քանդեն և կամ նման վնասներ պատճառեն, վնասը հատուցվում է, բայց տուգանք չեն վերցնում:

Եթե նման հանցանքներ կնոջ կողմից կատարվեն, ամուսնուց աննվելիք տուգանքի կեսն են վերցնում:

Եթե փախած անասունը հայտարարելով [աճուրդով] վաճառեն, ուղտ լինի՝ վեց ոսկի, ձի լինի՝ չորս ոսկի, եղ կամ կով լինի՝ երկու ոսկի, ոչխար լինի՝ մեկ ոսկի են վերցնում, և արժեքը տիրոջն է տրվում: Իսկ եթե փախած լինելը չհայտարարվի և վաճառվի, ամեն մեկ անասունի գողութիւնն տուգանքի կեսն են վերցնում և արժեքը անասունի տիրոջն են վճարում:

36. Սիփահին հանգիստ շրջագայելիս, եթե ուայաթին վերապորանք պատճառի, և եթե այդ սիփահուն [ուայաթը] ծեծի, չպիտի տուգանվի:

37. Եթե [որեւ մեկի] միտումնավոր և սուտ վկայութիւնը երկվան գա, երեսին սև քսելով ցուցադրում են և կամ հինգ ոսկի են վերցնում: Իսկ եթե իր վկայութիւնից հրաժարվի, սուտ լինելը խոստովանի, այդ վկայութիւնն համար պատճառած վնասը պիտի հատուցի:

38. Եթե հայհոյեն՝ պիտի սաստեն, իսկ եթե շատաստեն, երեսուն ակշի պիտի վերցնեն. եթե դինի խմեն [հարբեն], ուշքը վրան գալուց հետո, ութսուն փայտի հարված պիտի խփեն, իսկ եթե չխփեն, ութսուն ակշի պիտի վերցնեն: Եթե մի [չաղբալով] ծածկվածի մասին պոռնիկ է ասելով զրպարտեն, [զրպարտողին] ութսուն փայտի հարված պիտի խփել և ութսուն ակշի [տուգանք] պիտի վերցնել:

39: Եթե տղաները (oğlancık) չափահաս չլինեն, այսինքն տաս տարեկանից պակաս լինեն, հանցանքի դեպքում [այդպիսիներից] տուգանք չի վերցվում, սակայն պետք է սաստել, այսինքն ծեծել և անսպասովել:

40. Եթե որևէ սիփահի առանց հրամանագրի (buyruk) սուրհանդակ և կամ անասունի մորթի պահանջի, [դրա համար] եթե նրան ծեծեն, [ծեծողները] հանցավոր չեն ճանաչվում:

41. Ապօրինությունների վերացում: Առաջներում Զուլկադիրլիի ժամանակ, եթե ուսյաթը տուգանվեր, կառավարության օգտին տուգանքը լրիվ գանձելուց հետո, առնում էին նաև տուգանքի տասանորդը (oşrû cerime) նայիրջելիք անունով, տուգանքի տասանորդի կեսը՝ դիվանբեյլիք (divanbeylik) անունով և տուգանքի տասանորդի կեսն էլ բուլուջըլք անունով: Օրինակ, եթե մի ուսյաթից հինգ հարյուր ակչե տուգանք էր գանձվում, ապա նրանից վերցնում էին նաև հիսուն ակչե իբրև նայիրջելիք, քսանհինգ ակչե՝ դիվանբեյլիք, քսանհինգ ակչե՝ բուլուջըլք: Այս նայիրջելիքը, դիվանբեյլիքը և բուլուջըլքը վերացվում են:

42. Զուլկագերլիի բեյերը «կաշրկ կուզուսու» (kaşık kuzusu) անվան տակ յուրաքանչյուր մակաղատեղից (çünl) մի գառ են վերցրել: Ներկայումս այդ նույնպես վերացվում է:

43. Բայրամի ժամանակ բայրամի ոչխար (bayramlık koyunu) անվան տակ ամեն մեկ հոտից մեկ ոչխար են վերցրել: Ներկայումս այդ նույնպես վերացվում է:

44. Եթե որևէ նահիեյում Զուլկագիրլի որդիներից մեկը բեյ նշանակվեր, յուրաքանչյուր հոտից սելամըլք անունով մեկ ոչխար էին վերցնում: Ներկայումս այդ նույնպես վերացվում է:

45. Սրանից առաջ ամեն մեկ ուսյաթի ցանքսից, դեռևս կալից առաջ, ավելի հաշվելուց բացի, հեզիր ակչեսի (hezir akçesi) անվան տակ որոշ քանակով փող վերցնելուց հետո մեկ հինգերորդի հաշվով էլ տուրք են գանձել: Բարձրագույն հրաման ստացվեց, որ ուսյաթների հացահատիկի ղեզը առանց չափելու, հեզիր ակչեսի և կամ այլ անվան տակ ոչինչ չպիտի վերցնել: Ներկայումս հացահատիկի ղեզը չափելով՝ մեկ հինգերորդը պիտի վերցնել, իսկ հեզիր ակչեսի չպիտի գանձել:

46. Յուրաքանչյուր շիֆթից տասներկու ակչե շիֆթի հարկ է վերցվել: Օսմանյան երկրում Յուրուք ցեղից շիֆթի հարկ չի վերցվում, դրա համար հիշյալների շիֆթի հարկը վերացվում է:

47. Կար ժամանակ, երբ եթե Զուլկագիրլիի բեյերի ուղտերը

աստիճան էին, ուղտ գնելու համար ուսումնասիրից, ըստ իրենց վիճակի, հինգական-տասական ակշես էին վերցնում: Այդ ժամանակից ի վեր, իբրև որոշյալ օրենք, ուղտի սալգուն (salgun) անվան տակ սուլթանական սալգունի կեսի չափով [հարկ] էին վերցնում: Ներկայումս ուղտի սալգունը վերացվում է:

Ամուսնուրջան հարկի (resm-ül'arus) մասին

48. Ռայաթի կույս աղջիկը հասակակից մարդու հետ ամուսնանալու գնալը, եթե շարիաթի օրենքի համաձայն ամուսնություն կնքելուց հետո նրա բերաթում ամուսնուրջան տուրք արձանագրվի, [ուսլաթը] սիփահուն հարյուր ակշես պիտի տա: Իսկ եթե [աղջիկը] ուրիշ ցեղի մարդու տրվի, ամուսնության ժամանակ [ուսլաթը] սիփահուն երկու հարյուր ակշես պիտի տա: Այլևի նեղություն և ոտընձղություն չպիտի լինի և ամուսնությունից առաջ ոչինչ չպիտի վերցնել:

49. Կայսերական արշավանքի գնացող մյուսելլեմ (müsellem) դասի աղջիկը նմանապես ուսլաթի աղջկան համազոր է. մյուսելլեմը, ուսլաթի նման ամուսնուրջան հարկը տալիս է նրան, ում վրա որ արձանագրված է:

50. Այլի կինը կույս աղջկա նման է. միայն նրանից ամուսնուրջան տուրք կույս աղջկա հարկի կեսի չափով պիտի վերցվի:

51. Եթե կայսերական հրամանով փողիշահական արշավանք լինի, պատերազմի շրջացող մյուսելլեմից երկու հարյուր հիսուն ակշես եկամտի հարկ պիտի վերցնել:

52. Եթե մյուսելլեմը մեռնի և բազմաթիվ որդիներ թողնի, կույսի և պատերազմի կարող տղան նրա փոխարեն մյուսելլեմ պիտի լինի և արշավանքի պիտի գնա, իսկ կույսի և պատերազմի անկարողը, այլ ուսլաթների նման պիտի դառնա:

Ոչխարի հարկը (resm-ul-ğanem)

53. Մալխսին, ոչխարը գառը ծնելուց հետո, համաձայն օսմանյան օրենքի՝ ոչխարն ու գառը համբելով, երկուսից մեկ ակշես են վերցնում. չուբուֆ ակշեսի (çubuk akçesi) անվան տակ լրացուցիչ ոչինչ չպիտի վերցնել:

54. Որոշ սիփահիների թիմարների [որպես եկամուտ] բաղիֆավալի-հուրդե (badîhevâ-i hurde) է գրված և նրանց բերաթներում արձանագրված: Բաղիֆավալի-հուրդեն այն է, երբ [ուսլաթների նման] տուգանելու գնալը ղիմում են օսմանյան օրենքին, պատիժ տալու կարիք չի լինում:

55. Քիմարի տեր շեղող սիփահու որդիները, որոնք դաֆթարում սիփահի-ղաղե են արձանագրված, Ջուլիագերլիի հին օրենքի համաձայն, ոչխարի հարկ և սալզուն չպիտի տան:

56. Ջրաղացի հարկը. լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից ամեն ամիս հինգական ակչեի հաշվով վաճառուն ակչե, վեց ամիս աշխատող ջրաղացից երեսուն ակչե են վերցնում, ավելի նեղութուն չպիտի տալ:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 735:
Թվակնը չկա:

10. ԳԻԱՐԲԵՔԻՐԻ ՎԻՎԱՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

Ռայարի դրուրյան մասին

1. Սրանից առաջ ռայարի հացահատիկը չափելու ժամանակ սիփահիները իրենց բաժինը բնատուրքով չեն վերցրել, այլ կանխիկ դրամով, այն էլ ընդունված չափից ավելի, այսպիսով անիրավություն է տեղի ունեցել և ռայարի նկատմամբ բռնություն է գործադրվել. այդ պատճառով ռայարիների որոշ մասը երկիրը լքել է, իսկ որոշ մասն էլ նյութապես քայքայված և կարիքավոր լինելով, հողը չի մշակել: Այժմ, երբ այդ անիրավության ու բռնության մասին բարձրագույն ատյանին դիմում տրվեց, ռայարիներից կանխիկ ակչե գանձելը վերացվեց, ցորենից ցորեն, գարուց՝ գարի, և այլ հացահատիկներից միայն հացահատիկներով վերցնելու մասին հրաման տրվեց, և այս հրամանը նոր դաֆթարում արձանագրվեց: Սրանից հետո, փաղիշահական հրովարտակի համաձայն, քաղաքատիրի գին (galia baha) անվան տակ ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ չպիտի վերցնել, ցորենից ցորեն, գարուց՝ գարի և այլ հացահատիկներից միայն բնամթերքով պիտի առնել, շտեմարանում պահել, երբ ժամանակը գա, օրվա գնով վաճառել, ռայարին նեղություն չտալ. աշխարհի ապավենն փաղիշահի պետության մեջ [ռայարիները] հանգիստ պիտի ապրեն և իրենց ուժը ներածին չափ հողամշակություն անեն:

2. Բահրայի մասին. որոշվեց երկու ձևով բահրա առնել. կողմերը որ ձևի հետ համաձայնվեն, այդպես էլ պետք է լինի: Մեկ [ձևն] այն է, երբ ռայարը բերքն ամբողջությամբ բերում է և գյուղի մոտ մի տեղում կալսում, նրա բերքը պիտի չափվի և բահրան ըստ դաֆթարի՝ հինգից կամ յոթից մեկը, [ինչպես որ որոշված է], պիտի գանձվի՝ ցորենից ցորեն, գարուց՝ գարի և շտեմարան տարվի: Մյուս ձևն այն է, երբ ռայարը չի կարողանում [բերքը] գյուղի մոտ բերել և կալսել, նրա բերքը դաֆթարում արձանագրվածի համա-

ձայն վեց կամ յոթ բաժին է արվում, թիմարի տերը բաժիններից մեկը պիտի ընտրի, որից հետո ռայաթը այդ բահրան պիտի տանի գյուղի մոտ կալսի և աղաներին հանձնի:

3. Ամեն մի գյուղի բահրայի համար ռայաթների կողմից իրենց գյուղերում պահելու տեղ կամ շտեմարան առանձնացնելը և հավաքված բահրան մոտակա շուկա տանելն ընդունված կանոն է: Մոտակա շուկան ևս ամենաշատը մի օրվա ճանապարհ պիտի լինի, ավելի հեռու տանելը ռայաթի պարտականությունը չէ, չպիտի պահանջել:

Բահրայի մասին

4. Ռայաթի հացահատիկի [բահրան] հինգից թե վեցից մեկն է, ընդարձակ դաֆթարի առաջին բաժնում [այսպես] է որոշված. բանջարանոցների համար տասանորդ և մրգերի համար յոթից մեկը արձանագրվեց:

Զիֆթլիֆի մասին

5. Սովորական քայլով ըստ երկարության ու լայնության քառասուն քայլ տեղը մեկ ղեռնյում է համարվում: Զուր ունեցող և ամեն տարի ցանվող լավագույն հողերից ութսուն ղեռնյում հողը մեկ շիֆթլիք է կոչվում: Միջակ հողերում հարյուր ղեռնյում տեղը մեկ շիֆթլիք է կոչվում: Վերոհիշյալ կարգը դաշտավայր (հարթ) տեղերի համար է. լեռներում շիֆթլիք չլինելով [հողերը] ղեռնյումով են չափում:

Զիֆթչիների մասին

6. Այն անձինք, որոնց վրա դաֆթարում շիֆթ է գրանցված, իրենց տեղերը թողնելով այլ տեղերում հողամշակություն չպիտի անեն: Սակայն եթե իրենց վրա գրանցված տեղերը լրիվ մշակելուց հետո գնան և ուրիշ տեղում մշակություն անեն, այսինքն ավելի աշխատել ցանկանան, այդպիսիներին աղաները արդելք չպիտի հանդիսանան, բայց իրենց վրա գրանցված տեղերը թողնելով, այլ տեղերում և այլ հողում մշակություն անել ցանկացողներին աղաները պետք է արդելին: «Քո տեղը թողնելով այլ հողում եթե հող մշակես, մեկ բահրա ևս կառնեմ» ասելով՝ պիտի զգուշացնեն: Այսպիսի զգուշացումից հետո, եթե [ռայաթները], իրենց վրա գրանց-

ված հողը [անմշակ] թողնելով, այլ դուրում հող մշակեն,
[այդպիսիններից] կրկնակի բահրա պիտի պահանջվի:

Չիֆթ քայքայողի (çift bozan) մասին

7. Եթե որևէ մեկը ի վիճակի լինելով հանդերձ, իրեն վրա գրանցված հողը չմշակի և հողն անմշակ մնա [և եթե] այդտեղից սիփահին բահրայի և հողի հարկի (resm-i zemin) եկամուտ ունենա, այդպիսի [ուայաթներից] շիֆթի հարկ և բոզ բահրա (boz behre) պիտի պահանջվի: Սակայն գրանցված հողի սիփահին, եթե [հողը] մեկ ուրիշին թափուով տա կամ մի ուրիշ [ուայաթ] այդ հողը մշակի և այդ հողից սիփահուն հողի հարկ և եկամուտ հասնի, այն ժամանակ հին տիրոջից բեննաֆի հարկ և Բրգաղիե պիտի պահանջվի, իսկ շիֆթի հարկ և բոզ բահրա՝ ոչ: Ովքեր աղքատ և կարիքավոր լինելով և կամ երկնային աղետների ենթարկվելով՝ չկարողանան շիֆթը մշակել և գրանց շիֆթը քայքայվի, այդպիսիններից շիֆթի հարկ և բոզ բահրա չպիտի պահանջվի, այլ միայն բեննաֆի հարկ և Բրգաղիե: Երեք տարին անցնելուց հետո, եթե ոայաթը դարձյալ մշակութուն անելու ընդունակ չլինի, թիմարի տերը հողը ում որ ցանկանա նրան պիտի հանձնի և մշակել տա:

Չիֆթի հարկի, բեննաֆի, ամուրիության, Բրգաղիեյի և իսպենջի մասին

8. Կրիվ շիֆթ արձանագրված մուսուլմանից հիսուն ակչե շիֆթի հարկ է վերցվում. կես շիֆթ արձանագրվածից՝ քսանհինգ ակչե և բեննաֆի հարկը՝ տասներկու ակչե է վերցվում: Ամուրիության հարկը վեց ակչե է: Ամեն մի ծխին (hane) երեք օր Բրգաղիե է գրանցված և ամեն օրը երկու ակչե է գնահատված, որով ամեն մեկ ծխից վեց ակչե է վերցվում: Ռայաթները սիփահուն կամ երեք օր բանվորութուն պիտի անեն և կամ թե [նրան] ակչե պիտի տան. եթե ոայաթները բանվորութուն անեն, ակչե չեն վճարի: Անհավատներին շիֆթի հարկ գրված չլինելով, ամեն մեկ, հարկատուի համար քսանհինգ ակչե իսպենջ և ամուսնացածներին՝ վեց ակչե Բրգաղիե է արձանագրված. ամուրիներից Բրգաղիե չպիտի պահանջել:

9. Եթե որևէ մեկն իր վրա գրվածից ավելի հող ցանի, [որպես] հողի հարկ լավ տեղից՝ երկու դեոնյումին մեկ ակչե, վատ տեղից՝ երեք դեոնյումին մեկ ակչե պիտի վճարի: Գրսից եկող ու [հողը] մշակող [ուայաթը] նույն ձևով հողի հարկ պիտի տա:

բիշնեբը ոչ մի կերպ չպիտի միջամտեն և չպիտի հակառակեն: Սի-
փահիներն ըստ օրենքի [նման ուսյաթներից] մինչև երեք տարի
վշլաղի հարկ վերցնելով, երեք տարուց հետո այլ ուսյաթների նման
բեննաֆի հարկ պիտի վերցնեն:

13. Յուրաքանչյուր սանջակում դաֆթարից դուրս որոշ մշակելի
տարածությունները որոշ քանակի եկամտով կայսերական խասերի
վրա են արձանագրված: Սակայն եթե [տվյալ սանջակում] դաֆթա-
րից դուրս մնացած որոշ մշակելի տարածություն հայտնաբերվի,
որը զրանցման ժամանակ որպես եկամուտ հաշվառման ենթարկ-
ված չլինի, ապա երբ օրինական կարգով պարզվի, որ դա ջրովի հող
է, նահիեի էմիրն այդ հողը պիտի բռնագրավի պետութան օգտին:

Մեղրի հարկի (resm-i zenburi) մասին

14. [Մեղրի հարկը] յուրաքանչյուր փեթակից երկու ակչե վերց-
նելու հիման վրա է արձանագրված: Եթե մի ուսյաթ իր փեթակը
մի ուրիշ սիփահու հողը տանի, հարկի կեսը հողի տերը և մյուս
կեսը ուսյաթի տերը պիտի վերցնի:

Ամուսնության հարկի ('arısane) մասին

15. Եթե աղջիկը մարդու գնա, վաթսուն ակչե ամուսնական
[հարկ] են վերցնում. [հարկի] կեսը թիմարի տիրոջը և մյուս կեսը՝
սանջակի բեյին է հատկացված: Իսկ այրի կնոջից երեսուն ակչե են
վերցնում: Նրա կեսը ևս թիմարի տիրոջը, իսկ մյուս կեսը՝ սան-
ջակի բեյին է [պատկանում]: Աղջիկը ուր որ էլ հարս գնա, հայրը
ուս ուսյաթը լինի, ամուսնական հարկը նրան է պատկանում: Այրի
կինը ուս հողում որ ամուսնանա [ամուսնական հարկը] այդ հողի
[սիփահուն] է պատկանում:

Ոչխարի հարկի (resm-i aġnâṁ) մասին

16. Երկու ոչխարի դիմաց ուսյաթի վրա մեկ ակչե ոչխարի հարկ
է արձանագրված սակայն շոբանբեկի չպիտի վերցվի: Ռայաթից
շոբանբեկի չպիտի վերցնել, քոշվոր ցեղերից պիտի վերցնել:

Ջրաղացի հարկի (resm-i asiyâb) մասին

17. Լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից վաթսուն ակչե ջրաղա-
ցի հարկ են վերցնում և վեց ամիս աշխատողից երեսուն ակչե, մի
խոսքով ամեն ամիս հինգ ակչեի հաշվով է արձանագրված:

Դեշտբանի (deştbâni) հարկի մասին

18. Եթե որևէ մեկի անասունը մի ուրիշի ցանքսը մտնի և վնաս պատճառի, վնասը հատուցելուց հետո անասունի տիրոջը հինգ փայտի [հարված] պիտի խփել և նրանից հինգ ակչե տուգանք պիտի դանձել: Եթե անասունը ցանքսը չմտնի և վնաս չպատճառի, դեշտբանի հարկ անվան տակ ռայաթից ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ չպիտի վերցնել:

Յայլաղի հարկի (resm-i yaylak) մասին

19. Եթե երեք հարյուր ոչխարից բաղկացած հոտը յայլաղի հարկ գրանցած տեղերում յայլաղ բարձրանա, իբրև հարկ մեկ լավագույն ոչխար և ամեն տնից մեկ նուկի յուղ պիտի վերցնել, որը երկու հարյուր դիրհեմ է: Սակայն եթե հոտը գա և անցնի, նրանից յայլաղի հարկ չպիտի վերցնել, իսկ եթե մի տեղում [ոչխարները] երեք գիշեր մնան, այդպիսիներից [հարկ] պիտի վերցնել: Յայլաղի հարկ արձանագրված տեղերում տեղացիներից հարկ չպիտի վերցնել, իսկ գրսից եկածներից պիտի վերցնել:

Քոչվոր ցեղերի յայլաղի հարկը Մուրադ՝ գետի եզերքումն են վերցնում: Նրանց կանոննամեում համապատասխան տեղում ընդարձակորեն գրված է: Այդպես էլ պիտի գործադրել:

Ղլաղի հարկի (resm-i kırlak) մասին

20. Բերրիներից բացի, ղլաղի հարկ գրանցված տեղերում, եթե երեք հարյուր ոչխարից բաղկացած հոտը գրսից գա և ձմեռի, իբրև ղլաղի հարկ մեկ լավագույն ոչխար պիտի վերցնել: Ձմեռելու ժամանակը ձմռան սաստիկ ցուրտ օրերն են: Այդ օրերին [հոտը] ում հոգում որ գտնվի՝ [հարկը] նա պիտի վերցնի: Տեղացիներից ղլաղի հարկ չպիտի վերցնել. գրսից եկածներից պիտի վերցնել:

Ձմեռողների մասին

21. Եթե որևէ մեկը սիփահու թիմարում է ձմեռում, վեց ակչե ղլաղի հարկ է վճարում. զրան [այստեղ] ծխի հարկ (resm-i duhan) են ասում: Ամուրիներից երեք ակչե են վերցնում: Եթե ձմեռող անձը ձմեռած տեղում մշակութային զբաղվի, հողի հարկ պիտի տա, սակայն ղլաղի հարկ չպիտի տա: Ձմեռող անձը մինչև երեք

տարի դշլադի հարկ պիտի տա, իսկ եթե երեք տարուց ավելի այն-
տեղ մնա, այլ ուայաթների նման բեկնաֆի հարկ էլ պիտի տա:

Հաշվառման (ihtisab) մասին

22. Դիարբեքիրի վիլայեթի քաղաքներում, գյուղաքաղաքնե-
րում հաշվառման տեսակետից բազմաթիվ ապօրինություններ
(bid'at) են տեղի ունեցել: Հին դաֆթարում նահիյեների հաշվառում
անունով մի հոգոված է եղել, որտեղ յուրաքանչյուր նահիյեին որոշ
չափի եկամուտ է գրանցված, որի հիման վրա [տեղական իշխանու-
թյունները] նահիյեի գյուղերի բնակիչներին զանազան պատրվակ-
ներով, բազմաթիվ բռնություններ և նեղություններ են պատճառել:
Նահիյեների հաշվառումը ոչ մի այլ վիլայեթում գոյություն չի ունե-
ցել, ուստի և քացահայտ ապօրինություն և բռնություն լինելու հե-
տևանքով վերացվեց և նոր դաֆթարում ոչ ոքի եկամուտ չարձա-
հագրվեց: Այսուհետև նահիյեների հաշվառում անունով ուայաթ-
ներից ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ չպիտի վերցնել: Քաղաքներում
ու գյուղաքաղաքներում հաշվառման ապօրինությունները նույն-
պես վերացվեցին և [որոշվեց] որ օսմանյան կանունի համաձայն
պիտի գործադրվի:

Դիրհեմով թանկարժեք ապրանք վաճառողներից թերակշռու-
թյան համար յուրաքանչյուր դիրհեմին մեկ ակչե տուգանք պետք
է գանձվի: Ամեն տարի դատավորի միջոցով քանի անգամ որ նարիս
նշանակվի, որոշ քանակի նարիսըր (narhçilik) պիտի վերցնել,
սակայն ավելին ոչ: Դիրհեմով չվաճառվող և փոքր արժեք ունեցող
[ապրանքներից] ըստ տեսակի որոշ չափի տուգանք պիտի գանձել:
Ամանեղներ մաքուր չպահող հացագործներից և խոհարարներից,
ըստ [մաքրության] դրության, որոշ չափի տուգանք պիտի գանձել:

Գիշերապահության հարկերի (rüsûm-i 'asesiye) մասին

23. Նոր դաֆթարում ասեսիե ('asesiye) արձանագրված քա-
ղաքների յուրաքանչյուր խանութից ամսական մեկ ակչե գիշերա-
պահության հարկ են վերցնում: Բացի այդ, տներում աշխատող
[չուլհակի] դազգահներից ևս ամսական մեկական ակչե է վերցվել:
Տներում աշխատող չուլհակների դազգահներից գիշերապահության
հարկի գանձումը վերացվում է և որոշվում է՝ միայն շուկաներում
եղած խանութներից ամսական մեկական ակչե վերցնել: Գիշեր
ժամանակ գիշերապահների բռնած հարբածներից և գողերից սու-

բաշխները ինչքան որ տուգանք գանձեն, գիշերապահն էլ [այգպի-սիններից] տասանորդ է վերցնում: Սակայն ցերեկ ժամանակ բռնվող գողերի, հարբածների և այլ հանցագործների հետ գիշերապահը գործ չունի և տասանորդ չպիտի պահանջի:

Վակֆերի մասին

24. Վակֆ արձանագրված գյուղերի [եկամտի] քառորդը վակֆ արձանագրված լինելով, մնացածը՝ պետական եկամտին է արձանագրված. քառորդ ասվածը՝ հացահատիկի քառորդն է: Գյուղի վակֆի իսկական շարիաքական տասանորդը պետք է որ կեսը լինի: Քառորդ լինելու պատճառը այն է, որ այս վիլայեթի կալվածքները (emlâk) մեծ մասամբ փաղիշահների կողմից, իբրև անտեր ու ավերակ և առանց ռայաթի համարելով, վաճառքի է հանվել և ծախվել: Հին ժամանակներում այսպիսի օրենք էլ է եղել, որ եթե որևէ տեղում որևէ մեկի ռայաթը հող մշակեր, ստացված բահրայի կեսը հողատերը պիտի վերցնի, իսկ մյուս կեսը՝ ռայաթի տերը: Կալվածքների տերերը զենել են միայն ավերակները, իսկ ռայաթները՝ աշխարհի ապավեն նորին Վսեմոթյան փաղիշահին են պատկանում: Այս պատճառով էլ շարիաքական տասանորդի կեսը պետության և մյուս կեսը վակֆին է արձանագրված: Երբ հինգից մեկի օրենքն ընդունվեց, բերքի քառորդը վակֆին պատկանելը արձանագրվեց հին դաֆթարում:

Աշիրեթների դուրյան մասին

25. Բոլոր աշիրեթների [բերքի հարկը] ռայաթների նման հինգից մեկ չի արձանագրված: Հատուկ ուշադրության արժանանալով, նրանցից ոմանք վեցից մեկ, ոմանք՝ յոթից մեկ արձանագրվեցին: Արգաղիեից ևս [նրանք] ազատ են արձանագրված:

26. Աշիրեթների բեյերին և ջերելուններին տրված գյուղն ու մշակելի տարածությունն ըստ դաֆթարի պիտի օգտագործվի: Կայսերական խաս արձանագրված գյուղերում էմինները ըստ դաֆթարի հարկեր և իրավունք պահանջելիս կոպիտ վերաբերմունք են ցույց տվել: Աշիրեթները, էմինների բռնություններին սովոր չլինելով, վշտացել և վիրավորվել են: Մարդինին և Ամիգին ենթակա կայսերական խաս արձանագրված աշիրեթների և գյուղերի մասին որոշվեց, որ ամեն մեկ աշիրեթի կայսերական խաս արձանագրված գյուղերի բնակիչները պիտի «ըստ որոշված զումարի» հարկը (ber

vech-i maktu') տալու համաձայնվեն և յուրաքանչյուր գյուղից այդ հարկը վերցնելուց հետո, դաֆթարում բաժին (kasim) գրված է ասելով, էմինները և ուրիշները չպիտի վիճեն: Սակայն եթե դաֆթարում արձանագրվածի համաձայն՝ «ըստ որոշված գումարի» տալուն չհամաձայնվեն, բաժնի պիտի վերածվի և քիչ-շատ ինչ որ լինի, պետություն օգտին պիտի բռնագրավվի:

27. Հիշյալ աշիրեթների շարիաքական իրավունքները (hukuk-i seriye) և սովորուքային հարկերը (rûsûm-i örfiye) Ալի-Չելեբիի դաֆթարում, մյուս ուսյաթների նման, յուրաքանչյուր տարվա համար որոշ եկամուտ արձանագրվեց և Մահմուդ-Չելեբիի* ընդարձակ և համառոտ դաֆթարներում ամեն տարվա համար որոշ եկամուտ արձանագրվեց: Սակայն կանոննամեններում գրվածի համաձայն ջեբելուի ժառայության կանչելու ժամանակ նշանակված տան տուրքը, ամուրիության տուրքը և մյուս եկամուտները պետք է հավաքվեն և ջեբելուին տրվեն: Կայսերական պատերազմի ժառայությունը [ջեբելունները] աշիրեթի բեյի հետ պիտի անեն, իսկ պատերազմ չլինելու դեպքում, աշիրեթներից, ուսյաթների նման, ամեն տարվա համար հարկ չպիտի վերցվի, պիտի ազատվեն. միայն պատերազմի ժամանակ հարկ հավաքելու մասին է արձանագրված: Պատճառն այն է, որ անցյալում աշիրեթների ջեբելունները բերաթ շեն ունեցել և որոշակի նշանակված ջեբելուններ էլ շեն եղել: Կայսերական արշավի (պատերազմի) ժամանակ, աշիրեթի բեյերը ում ցանկանան ջեբելու են նշանակում: Ջեբելու նշանակված անձից այդ տարվա շիֆթի եկամուտը շի վերցվում: Պատերազմը վերջանալուց հետո, դարձյալ թույլտվություն ստանալով, աշիրեթի բոլոր հողերը ցանում են. պատերազմ չլինելու ժամանակ, «ձեր բերաթներից դուրս դուք այսքան հող ի՞նչ հիմքով եք տնօրինում» հարցից պիտի խուսափել, որովհետև «խաղաղ ժամանակ հարկերը չպիտի վերցնել» ասելով՝ աշիրեթների բեյերը [դաֆթարում նախօրոք] գրել են տվել: Հետո Բարձրագույն Գահից հրամայվեց, որ ջեբելուններին բերաթ տրվի, ամեն մի աշիրեթում բոլոր ջեբելուններին ազատություն տրվի, և ջեբելուններն էլ ըստ իրենց բերաթների, դաֆթարում գրվածի համաձայն, յուրաքանչյուր տարվա համար իրենց շարիաքական իրավունքները և սովորուքային հարկերը

* Կանոնների հրատարակիչ Օ. Լ. Բարկանը շի բացատրում թե ովքեր են վերոհիշյալ Ալի-Չելեբին և Մահմուդ Չելեբին և ինչ բովանդակություն ունեն նրանց դաֆթարները: Մեզ չհաջողվեց պարզել թե խոսքը ինչ դաֆթարի մասին է:

ստանան: Բարձրագույն ատյանից ջերելուներին բերաթ տրվեց և նախկին արձանագրութունը շեղյալ համարվեց:

Ոչխարի գրոշմի (tamğa-i ađnəm) մասին

28. Անցյալում յուրաքանչյուր ոչխարի համար վեց փուլ (pul) այսինքն քառորդ (րուծս') են վերցրել, ոչխարի գլուխը, ոտները, մորթին, ճարպը բեյերին են նվիրել, միայն միսը մսավաճառին են տվել և այս կերպով [ոռյաթին] նեղութուն են պատճառել: Հին դաֆթարում* այդ բոլորը վերացվել է և դրա փոխարեն ոչխար գնող մսավաճառից մեկ ակչե և երկու փուլ, ոչխար ծախողից՝ վեց փուլ, որով մեկ ոչխարից ընդամենը երկու ակչե վերցնելու մասին արձանագրվեց: Իրենց սննդի համար քաղաքացու և սիփահու զնած ոչխարից ոչինչ չպիտի վերցնել, միայն վաճառողից երեք քառորդ պիտի վերցնել: Նոր դաֆթարում վերևում բացատրվածի համաձայն արձանագրվեց:

Բաղիհավայի (bâd-i hâvâ) մասին

29. Ոճրագործության և հանցագործության մասին պետք է դիմել օսմանյան օրենքին, ավելի չպիտի վերցնել: Աշխարհի ապավին փաղիշահի խասերի [ոռյաթները] բոլոր ղեպքերում ազատ լինելը որոշված օրենք է: Խասերի ոռյաթների ոճիրների ու հանցագործութունների համար, փոքր կամ մեծ բաղիհավաների համար բեյլերբեյին և բեյերի սուբաշիները՝ «պատժելը մեզ կպատականի» ասելով՝ չպիտի միջամտեն: Եթե խասի ոռյաթներից մեկը ծանր հանցագործութուն կատարի և եթե ձեռքերն ու ոտքերը կտրելու կամ կախելու անհրաժեշտութուն լինի, սրբազան շարիաթի համաձայն ապացուցելուց և վճիռ կայացնելուց հետո էմինները սուբաշիներին պետք է հանձնեն և ղեպքի տեղում պատժեն: Պատժի փոխարեն (bedel-i siyaset) անունով ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ անգամ չպիտի վերցնել: [Եթե վերցնեն] ժամանակի իշխողները պիտի արգելեն և օրենքի խախտումներ պիտի թույլ չտան:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Կաֆթար № 558,
Թվականը՝ 1540 (947)

* Տրամարանտրեն պետք է լինի նոր (cedid) դաֆթար:

11. ԱՄԻԳԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԱՄԵՆ*

Բաջի, կափանի և կշեռֆի հարկի մասին

30. Սրա կանոնը այս է, որ աղչիի [արժեքով] մետաքս վաճառելիս հինգ աղչե են վերցրել: Անցնող (տրանզիտ) յուրաքանչյուր բեռից (yüik) երկու աղչե կափանի հարկ, իսկ տեղում վաճառելիս երկու բաթմանից մեկ աղչե կշեռֆի հարկ (resm-i mizan) են վերցրել: Որոշվեց այդ կարգը պահպանել:

Սև քամղայի մասին, որը հայտնի է Էրզրանիի բաջ և Սիվերեկի բաջ անուններով

31. Ասվի, բեհեզի (dülbend) և այլ կերպասների յուրաքանչյուր օսմանյան բաթմանից վեց աղչե են վերցրել: Քաթանի յուրաքանչյուր բեռից քսան աղչե են վերցրել, իսկ թաղիքի, շաքարի, սոֆի, հասարակ կտավի, պղնձի, անագի, անուշադրի և անուշահոտությունների մեկ բեռան համար՝ տասներկու աղչե: Մյուրդեսենզի, թելի և թիթեղի բեռից չորս աղչե են վերցրել, օճառի ուղտի բեռից վեց աղչե և երկու կտոր օճառ, ձիու բեռից՝ չորս աղչե և մեկ կտոր օճառ, էշի բեռից՝ երեք աղչե, իսկ շրի բեռից՝ մեկ և կես աղչե, թարմ պտուղից՝ երեք քառորդ, մեղրամոմի, արդար յուղի և բամբակի յուղի ամեն մեկ բաթմանից, որոնք էրզրանիի և Սիվերեկի հողից են գալիս, քառորդ աղչե: Որոշվեց այդ կարգը պահպանել: Եվ այլ տեսակներից էլ նույն ձևով պիտի վերցնել:

Անցնող (տրանզիտ) [ապրանքների] և կեսարայի բաջի մասին

32. Այս կանոնը հետևյալն է. ինչ տեսակի կերպասեղեն որ վաճառվել է, քսան աղչեին մեկ աղչե են վերցրել, իսկ եթե անցել

* Տրված է իբրև Գիարբերիի վիլայեթի կանոնի շարունակությունը:

է [գեաւից կամ լճից], օսմանյան բաթմանից հիսուն ակշի: Այդ ձե-
վով էլ որոշվեց: Իսկ եթե ասվի տաննն, մեկ օսմանյան բաթմանից
տասներեք օսմանյան ակշի, բեհեզի, գլխի ծածկոցի և շալկա-
վաշի (?) (çalkava) մեկ օսմանյան մենից քսանչորս օսմանյան
ակշի և Հալեպի կերպասներ՝ կուտնի, ատլաս, Իսկենդերունի և
այլ մետաքսյա կտորների օսմանյան բաթմանից հիսուն ակշի պիտի
վերցնել, իսկ եթե ոչ թե մետաքսյա, այլ վարդագույն և դենջակի
կտավ և սրանց նման ապրանքներ լինեն, մեկ բեռից հարյուր օս-
մանյան ակշի, կոշտ կտավից՝ հիսուն ակշի, դանակի և քաթանի բե-
ռից՝ երկու հարյուր ակշի, սպիտակ (սպիտակամորթ) ստրուկից
հիսուն ակշի, սևամորթ ստրուկից՝ քսանհինգ ակշի պիտի վերցնել:
Յուղի, մեղրի, կարմիր ներկի, պաղլեղի, ձյութի, սև ծամոնի, սպի-
տակ ծամոնի և ճրագի յուղի մեկ օսմանյան մենից կես օսմանյան
ակշի պիտի վերցնել և նարնջագույնի (terencebi) օսմանյան բաթ-
մանից տաս ակշի, իսկ զաֆրանից քսանին մեկ ակշի, կարպետի
և քեփենեկի (դոան և պատուհանի ծածկոց) բեռից՝ հարյուր ակշի,
անուշահոտեղենի մեկ օսմանյան մենից՝ կես, իսկ ապակու, պը-
ղընձի բեռից՝ քսանհինգ օսմանյան ակշի պիտի վերցնել: Յինկի,
պողպատի, նավթի, բուլգարիի բեռից վեց օսմանյան [ակշի] պիտի
վերցնել:

Կրելու (մշակի), քամղայի, փոխադրության բաշի և դատարկ
[հողի վրա] կափանի մասին

33. Այս կանոնը հետևյալն է. չոր և թարմ պտուղի և դոշաբի
յուրաքանչյուր բեռ [փոխադրելիս]՝ տանողից մեկ և կես ակշի՝ կրե-
լու քամղա (tamğa-i hamil) և վաճառելիս՝ գնողից քսան ակշիից մեկ
ակշի կափանի հարկ են վերցնում: Արդար յուղ, մեղր, կարմիր ներկ,
մեղրամոմ, ճրագի յուղ, նուշ, պաղլեղ և մյուրդեսենդ բերողից յու-
րաքանչյուր բաթմանի դիմաց իբրև կրելու քամղա քառորդ ակշի են
վերցնում, իսկ վաճառելիս՝ գնողից քսան ակշիին մեկ ակշի կափանի
հարկ են գանձում: Լեղակ, շաքար, անագ, զենջեֆիր, և անուշահո-
տեղենից կրելու քամղա չի վերցվել, սակայն փոխադրության բաշ
(bac-i 'uñur) ասելով՝ ամեն մենի համար գնողից չորս և կես
ակշի են գանձում: [Այս ապրանքները] եթե վաճառվեն, իբրև կա-
փանի հարկ քսան ակշիից մեկ ակշի են վերցնում: Եթե քաղաքում
բամբակ վաճառվի, ոչինչ չպիտի վերցնել, իսկ եթե փոխադրվի,
մեկ ուղտի բեռից տասներկու ակշի, ձիու բեռից՝ ութ ակշի են վերց-
նում: Վաճառվող երկաթի բեռից, պայտից, մյուրդեսենդից և նավ-

թի ապրանքներից քսան ակշեին մեկ ակշե են վերցնում: Աղի յուրաքանչյուր ուղտի բեռից մեկ և կես ակշե են վերցնում: Որոշվեց պահպանել նույն ձևը:

Գինետան մասին (meyhane)

34. Եթե շիրեի բաթմանը չորս [ակշետով] գնվի, ութով պիտի վաճառել, եթե հինգով գնվի՝ տասով: Գոմեշի հարկ անվան տակ տարեկան հարկ էր վերցվում, վերացվեց: Գյուղի բնակիչ անհավատների նկատմամբ «գու շիրան ամալի դաշտից վերցնում և խրմում ես» ասելով՝ բռնանում և ակշե են վերցնում. վերացվեց. այսուհետև չպիտի վերցնել: Սակայն եթե մեկը զրսից գինի բերի քաղաք, այդ գինին որ գյուղում էլ գնված լինի՝ պետք է բռնագրավվի. բերող անձն ըստ իր վիճակի պիտի պատժվի. տուգանքի առավելագույնը գինետան մեկ օրվա վաստակի չափով պիտի լինի. ավելին չպիտի վերցնել:

Ամիդի ֆիլեի հարկի մասին

35. Եթե քիլեով չափվող ապրանքները քաղաք են բերվում ու վաճառվում, ձիու, ջորու և գոմեշի բեռից Ամիդի քիլեի քառորդը իբրև ֆիլեի հարկ են առնում. էշի բեռից՝ նույնպես Ամիդի քիլեի քառորդը: Իսկ եթե սիփահիներն ու քաղաքացիները իրենց ուտելիքի համար ցորեն և այլ քիլեով չափվող [հացահատիկ] գնեն, ոչինչ չպիտի վճարեն, իսկ եթե բերեն և վաճառեն, այլ ուսյաթների նման ֆիլեի հարկը պիտի վճարեն:

Չորս գոնեբի (ebvâbi erba'a) հարկի մասին

36. Ամիդի ուսյաթներից բացի, եթե ուրիշները հացահատիկ են բերում և վաճառում, ամեն բեռից քառորդ ակշե են վերցնում: Մսագործի բերած ոչխարների երեք ոչխարին երկու մանգըր (որը մեկ քառորդ ակշեի է հավասար) են վերցնում: Քրդերի բերած ոչխարից մեկ ոչխարին մեկ մանգըր (որը կես քառորդ ակշեի է հավասար) են վերցնում: Դրսից բերված ու վաճառված եզից մեկ ակշե են վերցնում: Մեկ բեռ շիրեից մեկ yarie (?) գինի են վերցնում: Մետաքսի և կերպասեղենի քաղաք բերված ու տարված բեռից օսմանյան քառորդ են վերցնում: Ամիդի նահիլյեների ուսյաթների և քաղաքացիների բերած սեխի և ձմերուկի բեռից մեկ սեխ և մեկ

ձմերուկ, վարունգի բեռից մեկ մանգրը են վերցնում: Սակայն եթե [ապրանքը] Մարդինից բերվի՝ յուրաքանչյուր բեռից քառորդ ակշի են վերցնում: Խոտի ամեն մի բեռից մի խուրձ խոտ են վերցնում, փայտի բեռից՝ մեկ փայտ, եղեգի բեռից՝ մեկ կապ եղեգ: Եթե Մարդինից և այլ վայրերից պտուղ բերվի, քառորդ ակշի են վերցնում: Եթե քաղաքացիներն իրենց այգիներից ուտելու համար պտուղներ բերեն, ոչինչ չպիտի տան, իսկ եթե շուկայում ծախելու համար բերեն, այլ ուսյաթների նման [հարկեր] պիտի տան:

Եթե Կեպեզի, Աշուջի և Ռեշի աշիրեթների մարդիկ ոչխար, պանիր և հացահատիկ բերեն, ոչինչ չպիտի տան, տարին մեկ անգամ Մարդինի դուռ [կոչված վայրում] ամեն տան համար մեկ նուկի յուղ են տալիս: Դարձյալ նույնը որոշվեց: Ածխի և բրդի բեռից երկու մանգրը են վերցնում: Եվ այլ հացահատիկներից ըստ նախորդ օրենքի որոշում արվեց. դճնապանի հարկը տալուց հետո ասեսիլե անվան տակ ոչինչ չպիտի վերցնել:

12. ԱՐԱԲԿԻՐԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

Արաբկիրի լիվայի օրենքների դափքարը

1. Արաբկիրի լիվայի կանուննամեի մանրամասնությունը ըստ հնագույն օրենքի:

2. Նախ գյուղում գտնվող ուսուցիչներից նրանք, ովքեր չիֆթ ունեն և կարող են մեկ չիֆթ մշակել, մեկ չիֆթից քսանչորս օսմանյան ակշե չիֆթի հարկ են վերցրել, գանձման ժամկետը նեվրուզն է՝ գարնան սկիզբը: Դարձյալ նույնը որոշվեց:

3. Արաբկիրի ամեն մի մյուզից, որը Ստամբուլի չորս քիլեին է հավասար, շահնեխի անվան տակ մեկ քառորդ Արաբկիրի [մյուզ] են վերցրել, այդ հաշվով երեսուներկուսից մեկն է անում. սրա գանձման ժամկետը կալի ժամանակն է: Դարձյալ նույն ձևով արձանագրվեց:

4. Այն տեղերում, որտեղ Արաբկիրի երկու մյուզ հացահատիկ են վերցրել, գանձել են նաև մի մեծ պարկ հարդ: Դա վերացվում է:

5. Կալի ժամանակ հարուստ գյուղերից դուստուրչեֆ (düsturcek) անվան տակ երկու գլուխ ոչխար, իսկ շունևոր գյուղերից՝ մեկ ոչխար են վերցնում:

6. Այգիներից այգու խարաջ (bağ haracı) անունով հինգից մեկի հաշվով կանխիկ դրամով [հարկ] են վերցնում: Սրա գանձման ժամկետը խաղողի և շիրաչի ժամանակն է:

7. Ոչխարի հարկը. Յուրաքանչյուր ոչխարից մեկ օսմանյան ակշե են վերցնում: Դարձյալ հին ձևը որոշվեց: Սրա վերցնելու ժամանակը գարնան սկիզբը՝ նեվրուզն է. այդ ժամանակ պիտի վերցնել:

8. Զրաղացի հարկը. Լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից տասներվեց Արաբկիրի քիլեով հացահատիկ են վերցնում, որը Ստամբուլի ութ քիլեին է հավասար. կեսը ցորեն և կեսը գարի է:

9. Հաշերից ևս մարդագլուխ երեքական օր ըրգաղլը՛ (irgad-lik) են վերցնում և աշխատեցնում, սրա [աշխատեցնելու] պահը կեսը՝ դարնան ցանքսի ժամանակն է, մյուս կեսը՝ հունձքի:

10. Մեղրաբեր վայրերում յուրաքանչյուր փեթակից մեկ Արաբկիրի նուկի մեղր են վերցնում:

11. Անասունների հարկը (resm-i mevasi). յուրաքանչյուր կովից երեք օսմանյան ակչե են վերցնում. սրա վերցնելու ժամանակը նեվրուզն է: Սակայն որոշ գյուղեր էլ կան, որոնք [այս հարկը] չեն տվել. դրանք ևս դաֆթարի համապատասխան մասում արձանագրված են:

12. Քաղաքում յուրաքանչյուր ջուհակից տարեկան քսանչորսական օսմանյան ակչե են վերցնում. սակայն գյուղերում չեն վերցնում: Սրա գանձման ժամանակը՝ նեվրուզն է:

13. Վերոհիշյալ հողվածները որոշվեց լրիվ կերպով [պահպանել] նախկինում եղածի պես:

14. Քաղաքում ապրող անհավատների տներից բայրամչեք (bayramcek) անունով մեկական...* էին վերցնում: Դա վերացվում է:

15. Վիլայեթում շորս-հինգ գյուղեր կան, որոնք իրենց հողամշակության [եկամտի] կեսն են տալիս, նրանցից շիֆթի հարկ չեն վերցնում: Սերմը և խոփի երկաթը բեյության կողմից է տրվում: Ոչխարի հարկը և այգու հարկը նույնպես չեն տալիս: Հիշյալ գյուղերի բնակիչների հողամշակությունը հինգից մեկի համաձայն է, հարկերը նրանց նման արձանագրվեցին**:

Ուրիշները ինչ որ տալիս են, սրանք էլ նույն ձևով պիտի տան: Նոր դաֆթարում այդպես արձանագրվեց: Կարպետից (?), անասունի կերի յոթից մեկն են վերցնում:

16. Բաջի քամղայի մասին. մետաքսի ամեն մեկ բեռից երկուական Շամի-էշրեֆի են վերցնում, որը քառասունական ակչեի հաշվով, ութսուն օսմանյան ակչե է անում: Վուշի և նման բեռերից քսան ակչե բաջ են վերցնում: Օճառի ու բամբակի բեռից, եթե անցնի ու գնա (տրանզիտ), երեք օսմանյան ակչե են վերցնում, իսկ եթե տեղում վաճառվի՝ երկու նուկի բամբակ և օճառ:

17. Եթե քաղաքում անասուն մորթվի, ամեն մեկ ոչխարից մեկ օսմանյան ակչե և ամեն մեկ եղից՝ երեք ակչե քամղայի հարկ են վերցնում:

* Բնագրում բայ է թողնված:

** Այսինքն՝ ըստ վերոհիշյալ ձևի արձանագրվեցին:

18. Քաղաքի կոշկակարների կտրած և գործածած յուրաքանչյուր կաշվից մեկ հազնելիք կաշի են վերցնում, որն իր արժեքով երեք օսմանյան ակշիի է հավասար:

19. Քաղաքում եղած ճաշարանները ամիլի իշխանության տակն են եղել: Այդ կարգը վերացվում է:

20. Ամուսնության հարկ. ամեն մեկ ամուսնացողից մեկ ոչխար են վերցնում:

21. Այս պարտավորությունները, բացի վերոհիշյալ արգելումներից, ըստ նախկին կարգի հաստատվեցին ու նոր դաֆթարում եկամուտ արձանագրվեցին:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ-
Դաֆթար N 840
Քվականը՝ 1518 (924)

13. ՉՄՇԿԱԾԱԳԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

1. Հին ժամանակներից գյուղերում ապրող և շիֆթ ունեցող մուսուլման ուսյաթները, որոնք նոր դաֆթարում նորից լրիվ շիֆթ են արձանագրված, հիսուն ակչե շիֆթի հարկ և վեց ակչե քրգադիեի հարկ (resm-i irgadiye) պիտի տան: Կես շիֆթ արձանագրվածները՝ քսանհինգ ակչե շիֆթի հարկ և վեց ակչե քրգադիե պիտի տան: Սակայն այս վիլայեթի մեծ մասը լեռնոտ լինելով, հողերը լրիվ շիֆթի և կես շիֆթի չեն կարող բավարարել, [ուստի և] գյուղերին շիֆթի հարկ չի նշանակված, հողի հարկ է գրված: [Ռուսյաթները] քանի ղեռնյում հող մշակեն, երկու ղեռնյումին մեկ ակչե հողի հարկ պիտի տան: Հողը շմշակողները կամ թե հողի հարկը բեննաբի հարկից պակաս վճարողները և շիֆթ ու ցանքս շունեցող ամուսնացածները՝ տասներկու ակչե բեննաբի հարկ և վեց ակչե քրգադիեի հարկ պիտի տան: Աշխատանքի կարող ամուրի շափահասներից վեց ակչե ամուրիության հարկ (resm-i mücerred) են վերցնում, իսկ քրգադիեի հարկ՝ ոչ:

Անհավատներից շիֆթի հարկ, բեննաբի հարկ և ամուրիության հարկ չեն առնում. ամեն մի հարկատու անհավատից քսանհինգ ակչե իսպենջ, իսկ ամուսնացածներից վեց ակչե քրգադիե են վերցնում: Հիշյալ հարկերի գանձման ժամկետը մարտ ամսի նորալուսնի օրն է: Ավելի շուտ չպետք է վերցնել:

2. Մուսուլմանների և անհավատների հողամշակութունից հինգից մեկի (humus) հաշվով են վերցնում. ճանապարհի վրա գտնվող գյուղերից, եթե վեցից մեկ կամ ութից մեկ վերցնելու հիման վրա դաֆթարում գրված լինի, այդ շափով պիտի վերցնել և ոչ ավելի:

3. Մինչև այժմ հիշյալ վիլայեթում ըստ քրդական սովորության քաբհիր (tabhir*), շահնեգի (şahnegi), նաիրբե (naibcek),

* تاجير

հարչաֆ (huzircak)* և այլ անուններով ու [միջոցներով] առնված [հարկերը] ապօրինի լինելով, կայսերական հրամանով ամբողջովին վերացվեցին: Հին դաֆթարում վերացված լինելով, նորից այդ ձևը պահպանվեց: Նոր դաֆթարում արձանագրված շարիաթական իրավունքները և սովորույթային հարկերը որոշված չափով պիտի վերցնել և դաֆթարին հակառակ ոչ մեկ ակչե և ոչ մեկ հատիկ անգամ չպիտի վերցնել:

4. Եթե մի ռայաթ մահանա և տղա ունենա, հոր չիֆթլիբը, որքան որ է, տղային պիտի անցնի: Սիփահին նրանցից հարկ չի կարող վերցնել: Եթե [մահացողը] որդի չունենա, այլ եղբայր, և եթե ուրիշների տված թափուն եղբայրը տա, սիփահին չիֆթլիբը ուրիշին չի կարող տալ: Սակայն թշնամական վերաբերմունք ցույց տալով՝ ընդունված չափից ավելին չպիտի պահանջել: Եթե [մահացողից] տղա ու եղբայր չմնան, այլ աղջիկ, կին և կամ թե հորեղբայրներ մնան, այդ դեպքում սիփահիները լիազորված են նրա չիֆթլիբը տալ ում որ ցանկանան:

5. Հիշյալ վիլայեթում գործածվող շորս քիլեն մեկ Ստամբուլի քիլեի է հավասար: Դաֆթարում Ստամբուլի քիլեն է արձանագրված, ցորենի և այլ հացահատիկների, սիսեռի, ոսպի և նրանց նմանների համար Ստամբուլի քիլեն իննական ակչե, գարին՝ վեց ակչե և կորեկը՝ շորս ակչե է հաշվված:

6. Վիլայեթում թանկություն լինի, թե էժանություն, ռայաթներից տասանորդի փոխարեն ակչե չափտի վերցնել, այլ ցորենը, գարին և այլ հացահատիկները չափելով՝ բնամթերքով պիտի գանձել: Սանջակի բեյերը, ղեամեթի տերերը և ուրիշները ռայաթներից բռնությամբ տասանորդի փոխարեն ակչե չափտի պահանջեն: Եթե պահանջեն, ժամանակի իշխողները պիտի արգելեն:

7. Հիշյալ վիլայեթի այգիների յուրաքանչյուր հարյուր տունկի համար մուսուլմաններից հինգ ակչե և անհավատներից վեց ակչե պիտի վերցնել, ոչ ավելի:

8. Դաշտի պահպանության հարկը (resm-i destbâni): Եթե ձին կամ եզը ու կովը արտ մտնեն ու վնաս պատճառեն, ամեն մեկ անասունի համար տիրոջից հինգական ակչե տուգանք պիտի վերցնել և ցանքի տիրոջ վնասները ևս պիտի հատուցվեն: Եթե անասունը ցանքս մտնի, բայց վնաս չպատճառի, ոչ ոքից բացարձակապես ոչ մի հատիկ և ոչ մի ակչե չպիտի վերցնել:

9. Այս վիլայեթում անցյալում քրդերի բռնությունների հետե-

* حَضِير جَاك

վանքով շատ ու շատ ուսուցիչներ ցրվել և ուրիշ վիլայեթներ են գնացել: Այժմ եթե ուսուցիչները, լսելով օսման յան օրենքի մասին, նորից իրենց տեղերը գան և վերաբնակվեն և եթե վիլայեթը գրանցվելու ժամանակ ուսուցիչներից ոմանք չգրվեն ու դուրս մնան, գրսի էմինները չպիտի միջամտեն, այլ թիմարի տերերը պիտի տնօրինեն, որովհետև ուսուցիչի որդին ուսուցիչ է, եթե ուրիշ [թիմարի տիրոջ] գրված չլինի:

Անցյալում բնութայան պատճառով փախած և դաֆթարում արձանագրված աշխրեթներից եթե ուսուցիչներ գան և իրենց համայնքները մտնեն, նրանց [գործում] ևս գրսի էմինները չպիտի միջամտեն, աշխրեթի տերերը, ուրիշ էլ որ չլինեն, իրենք պիտի տնօրինեն. նրանց ոչխարի հարկը և այլ հարկերը, աշխրեթների նման, պետութայան օգտին պիտի բռնագրավվեն: Սակայն այն աշխրեթից, որը վիլայեթը գրանցելու ժամանակ չգա և չգրանցվի և ամբողջութայամբ դուրս մնա և կամ վիլայեթը գրանցելուց հետո դա, նրանց նմաններից ևս տան հարկը (resm-i hane), բաղիմավաները և այլ սովորույթային հարկերը և ոչխարի հարկը պետութայան համար պիտի գանձվեն: Ում հողում, որ հողամշակութայամբ գրառվեն, բերքի հինգից մեկը հողատիրոջը պիտի տան:

Այս վիլայեթի ժողովուրդը դաֆթարի պայմաններին դեռևս լավ ծանոթ չլինելու հետևանքով, եթե որոշ քանակի վակֆ այգիներ, հողեր ունեցող մզկիթներ, մենաստաններ և թեքներ նոր դաֆթարում չարձանագրվեն ու դուրս մնան, վակֆերի գործերին ևս գրսի էմինները չպիտի միջամտեն: Հնագույն ժամանակներից ոչ ոքի թիմար չարձանագրված ու վակֆի համար հատկացված տեղերը, նախկինի պես, նորից վակֆին պիտի պատկանեն: Վիլայեթը գրանցելու ժամանակ մի գյուղի մշակելի տարածութունը հանդիսացող ու նրա եկամուտ հաշվված հողին ևս էմինները չպիտի միջամտեն: Սակայն որոշակի սահման չունեցող և անմշակ թողնված այն հողամասերը, որոնք վիլայեթը գրանցելու ժամանակ դաֆթարում որպես դատարկ ու անմշակ հողամասեր չեն արձանագրվել և միայն հետո են մշակվել ու բարեկարգվել, այդ դեպքում գրսի էմինները այդ մշակված հողը [պետութայան օգտին] պիտի բռնագրավեն:

10. Եթե ուսուցիչ ոչխարի հարկը ('adet-i ađnâm) ամբողջովին պետութայան համար է արձանագրված, երկու ոչխարին մեկ ակչե են վերցնում, ոչ ավելի:

11. Յայլաղի հարկը ամեն երեք հարյուր ոչխարից մեկ ոչխար և կամ երեք հարյուր ոչխարի գնի դիմաց երեսուն ակչե են վերց-

նում: Ավելի կամ պակաս լինելու ղեպքում այդ ձևով պետք է հաշվել:

12. Յուրաքանչյուր տնից մեկ նուկի յուղ են վերցնում, որը հավասար է երկու հարյուր դիրհեմի:

13. Ղշլադի հարկը, որն այստեղ կումե (kume) է կոչվում, յուրաքանչյուր հարյուր տավարից մեկ տավար է՝ երեսուն ակչե արժեքով: Իսկ եթե ավելի կամ պակաս լինի, ըստ այնմ պիտի հաշվել:

14. Այլ տուգանքներ ու բադիհավան ըստ օսմանյան օրենքի է գրված: Դրանցից շեղում չպիտի լինի:

15. Բուն Չմշկածագից բացի, այլ ուրաթներում (ibat) քամդան (tamga) վերացված է: Այսուհետև բուն Չմշկածագից բացի այլ տեղերում ոչ մի ակչե և ոչ մի հատիկ քամդայի հարկ չպիտի վերցնել:

16. Այս վիլայեթում գտնվող գյուղերի բնակիչներից իրենց կամքով [բերքը] միանվագ հանձնելու (hazr) կարողություն ունեցողները՝ թող հանձնեն, անկարողներից՝ [բերքը] բունի կերպով միանվագ չպիտի պահանջել, այլ պիտի մաս-մաս վերցնել:

17. Հիշյալ վիլայեթում հանգուցյալ Փիր-Չյուսեյին բեյի որոշ ազաներն ու նյոքարները, որոնք հին ժամանակվանից ուսթներ շեն, այժմ էլ նոր կայսերական դաֆթարում ուսթներ շարձանագրվեցին և որպես նյոքար գլխի ակչեից (baş akçesi) և դիվանական ավարիցից ('avariz-i divaniye) ազատ արձանագրվեցին: Նրանց դաֆթարի պատճենը իրենց է տրված: Այսպիսով, նոր դաֆթարում նյոքար գրվածներից և նրանց հարազատ տղաներից նրանց գրանցված վայրերում սիփահները գլխի ակչե (baş-akçesi), ինչպես նաև դիվանական ավարից չպիտի պահանջեն:

Քանի որ վերոհիշյալ վիլայեթը մինչև այսօր Քուրդստանի տիրապետության տակ է գտնվել, հիշյալ նյոքարների մեծ մասի որդիները դաֆթարի պայմանների հետ ծանոթ չլինելով՝ նոր դաֆթարում չեն գրանցվել և դուրս են մնացել: Այդ պատճառով իսկական նյոքար հողները նոր դաֆթարում նյոքար պիտի արձանագրվեն և իրենց ձեռքում դաֆթարի պատճենը պիտի ունենան. դաֆթարից դուրս մնացած նյոքարների հարազատ զավակներից ևս գլխի ակչե չպիտի պահանջել:

18. Բաջր հնագույն օրենքով այսպես է որոշված. օրինակ, եթե մետաքսի բեռը գա և անցնի (տրանզիտ), յուրաքանչյուր բեռից հարյուր հիսուն ակչե բաջ և տասներկու ակչե նոկտա բաջի (nokta başı) են վերցնում: Եթե վուշի բեռ գա և անցնի, բեռից քսանհինգ ակչե են վերցնում:

Կտավի բեռից, եթե փոխադրվի, տասնութ ակչե են վերցնում: Եթե բամբակի բեռ դա՛ և անցնի, յուրաքանչյուր բեռից տասներկու ակչե են վերցնում, իսկ օձառի բեռից՝ վեցական ակչե: Սակայն այս հիշվածները եթե տեղում վաճառվեն, վաճառողից յուրաքանչյուր քսան ակչեից մեկ ակչե բաջ են վերցնում: Բացօթյա վայր բերված հացահատիկից երեսուն քիլեից մեկ քիլե են վերցնում: Այս բոլորը որոշվեց հնի համաձայն:

19. Բաղիհավայի, ոճրի և հանցագործության դեպքերում պետք է դիմել օսմանյան օրենքին: Շեղում չպիտի կատարվի:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար N 16
Թվականը՝ 1514 (948)

14. ԷՐԳԱՆԻԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԳԱՅԹԱՐԸ

1. Էրգանիի նահիյեի կանուննամերի մանրամասնությունը համաձայն Հասան փաղիշահի կանունի:

2. Նախկինում մուսուլման ռայաթների հողամշակութային հինգից մեկն էր վերցվում:

3. Յուրաքանչյուր տնից մեկ բեռ փայտի գին է վերցվում, որը հավասար է տաս սև աղչեի. բացի այդ, մեկ բեռ խոտ, մեկ բեռ հարդ է վերցվել, որով ամեն մի բեռի համար տասական սև աղչե է լինում: Այս հրեք տեսակի բեռան գինը հավասար է տաս օսմանյան աղչեի: Սրանց դանձելու պահը, խոտի և հարդի համար՝ կալի ժամանակն է, իսկ փայտի համար՝ աշնան վերջին ամիսը: Այդ ժամանակ պիտի վերցնել:

4. Շահնեգիի հարկ (resm-i şahnegi) անունով հրեսուն երկու քիլե բահրա վերցված հողից մեկ քիլե ևս շահնեգի է վերցվում:

5. Վալիչեֆ (valicek) անունով յուրաքանչյուր շիֆթից երկու Ամիդի քիլե ցորեն է վերցվում, որ հավասար է Ստամբուլի մեկ քիլեի:

6. Յուրաքանչյուր տնից տարեկան մեկական օր ըրգաղիե է վերցվում:

7. Տոնական հարկը (resm-i iydiyye) յուրաքանչյուր գյուղից մեկ ուշար է վերցվում, հարուստ գյուղից լավ ուշար, իսկ շունեորից՝ սովորական ուշար:

8. Յուրաքանչյուր տնից քյուքյունչեֆ (tütüncek) անվան տակ վեցական թանգա (tenge) է վերցվել, որը հավասար է 12 օսմանյան աղչեի:

9. Թեմուրչեֆի հարկ (resm-i temürcek) անվան տակ մեկ թանգա է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանյան [աղչեի], նաիրչեֆ (raibcek) անվան տակ յուրաքանչյուր տնից մեկ թանգա է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանյան [աղչեի]:

10. Իիվանջեք անունով յուրաքանչյուր տնից նաև մեկ թանդա է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանի:

11. Սրանց առնելու ժամանակը գարնան՝ նեվրուզի սկիզբն է:

12. Այգիներ ունեցած տեղերից, յուրաքանչյուր հարչուր որթատնիկից մեկ թանդա է վերցվում, որը հավասար է երկու օսմանյան ակչեի: Պետք է վերցնել խաղողի հասնելու ժամանակ:

13. Յուրաքանչյուր ամուսնացողից որպես ամուսնական հարկ մեկ կոշիկի գին (cizme bahasi) է վերցվում, որն ամենաշատը հավասար է երեսուն ակչեի:

14. Յուրաքանչյուր ջրաղացից որպես ջրաղացի հարկ տարեկան տասնվեց Ամիգի քիլե հացահատիկ է վերցվում՝ կեսը ցորեն, կեսը գարի, որը տարեկան հիսունվեց օսմանյան ակչե է լինում:

15. Յուրաքանչյուր կովի և էշի համար, որպես անասունների հարկ յոթական սև ակչե է վերցվում, այն հաշվով, որ երկու և մեկ երրորդ օսմանի է լինում: Բրդից (?) տասնչորս սև ակչե է վերցվում, որը հավասար է չորս և կես օսմանյան ակչեի:

16. Յուրաքանչյուր ոչխարի համար, որպես արոտավայրի հարկ (resm-i mera'i) երկու և կես սև ակչե է վերցվում, որը եթե լրիվ երեք լինի, հավասար է մեկ օսմանյան [ակչեի]: Այս հաշվով պիտի վերցնել:

17. Բացի այդ, յուրաքանչյուր հարչուր հիսուն գուխ անասունի համար մեկ լավազույն ոչխար կամ այծ են վերցնում, ինչպես և շորս նուկի յուղ, շորս նուկի մազ, և շորս նուկի մածուների պանիր (keş): Իսկ Գեֆերիդ գյուղից, վերև հիշվածներից բացի, վերցնում են նաև շորս նուկի պանիր:

Վերև հիշված բոլոր աուրբերն վերցվում են մուսուլմաններից: Որոշվեց նույն ձևով:

Վերոհիշյալ արոտավայրի անասունների [հարկերի] վերցնելու ժամանակը գարնան (nevruz) սկիզբն է: Այդ ժամանակ պիտի վերցնել, ոչ առաջ:

18. Էրզանի քաղաքի հասարակության հողամշակութայն մրադվող մուսուլմաններից [բերքի] հինգից մեկի հաշվով է վերցվում: Այգիներից ևս շորս հազար սև ակչե մակրու են տալիս, որ հավասար է հազար երեսուն օսմանյան ակչեի: [Բացի այս] վերցվում է նաև մեկական բեռ փայտ: Դրանցից այգու փողը վերցվում է խաղողի ժամանակ, իսկ փայտինը՝ աշնան վերջին ամսին, այսինքն՝ ձմռան սկզբին:

19. Քաղաքի հայերից ևս այգու խառաջ (bağ haracı) անունով

տասներկու հազար սև ակշի մակրու է վերցվել: Սակայն այդ ժամանակ [բաղաբի] բարեշինությունը լավ է եղել, իսկ ներկայումս նրանից պակաս լինելու համար, իննը հազար սև ակշի արձանագրվեց, որը հավասար է երեք հազար օսմանյան ակշի:

20. Թյուքյունջեֆ (tütüncek) անունով դարձյալ յուրաքանչյուր տնից մեկ շահրուխի է վերցվում, որը վեց օսմանյան ակշի է անում:

Նաիրջեֆ անվան տակ նույնպես շորս հարյուր սև ակշի մակրու է վերցվում:

Բայրամջեֆ անվան տակ նույնպես շորս հարյուր սև ակշի է վերցվում, երեքը՝ մեկ օսմանյան ակշիի հաշվով: Սրանց վերցնելու ժամանակը գարունն է, սակայն բայրամջեֆի կեսը մեկ բայրամում, կեսն էլ մյուս բայրամում է վերցվում:

21. Յուրաքանչյուր շնչից տասներկուական ըրգաղիե է վերցվում, ամեն մի օրվա համար մեկ թանդայի հաշվով, որը օսմանյան քսանչորս ակշի է անում: Սակայն [սիփահիները ռայաթներին] աշխատեցնում են և նրանցից պակի [ըրգաղիե] են վերցնում: Որոշվեց նույն ձևով: Վերցնելու ժամանակը. կեսը՝ գարնան սկզբին՝ ցանքսին, մյուս կեսը՝ հունձքին :

22. Յուրաքանչյուր տուն մեկական բեռ փայտ է տալիս. անասուն ունեցողները նրանց միջոցով, շունեցողները շալակով են այն փոխադրում և տանում, մեկ բեռի արժեքը մեկ օսմանյան ակշի է:

23. Ամուսնական հարկի համար տաս շահրուխի է վերցվում, որը հավասար է վաթսուն օսմանյան ակշի: Գյուղի հայերի հողամշակութունից հինգից մեկն է վերցվում, նրանց ըրգաղիեի հարկը մեկ շնչից տասներկու մուշակ* (موشك) է, որի մեկ օրը վեց օսմանյան ակշիի հաշվով՝ քսանչորս ակշի է հավասար: Վերցնում են երկու մասով՝ գարնան սկզբին ու հունձքի ժամանակ:

24. Յուրաքանչյուր տնից քյուքյունջեֆ (tütüncek) անվան տակ դարձյալ ութական թանգա է վերցվում, որը հավասար է տասնվեց օսմանյան ակշի:

Վերցնում են գարնանը: Սա փայտի, խոտի և հարդի գնի համար է:

25. Եանեգիի հարկ (resm-i şahnegi) անվան տակ հացահատիկներից յուրաքանչյուր երեսուներկուսից մեկն են վերցնում: Սա վերցնում են կալի ժամանակ:

26. Վերոհիշյալները նույն ձևով հաստատվեցին:

* Մուշակ (موشك) հավանաբար հայերեն մշակ բառն է:

27. Այս հարկերը վճարողները հիշյալ լիվայի տասնչորս հայկական գյուղերն են: Այդ հիշված հարկերը տալուց բացի, դարձյալ այդ գյուղերի ռայաթների վրա որոշ մակրուններ էլ կան, որոնք նրանց հնագույն հարկերից են և յուրաքանչյուր գյուղը ինչ քանակով որ տվել է, այստեղ հիշվում է՝

ա) Առաջին Բայուր գյուղը, որը հայկական գյուղ է չորս հարար տալիս է, որպես այգու խարաջ (bağ baracı), որի երեքը օսմանյան ակշիի հաշվով է, երեք հարյուր սև ակշի՝ քեմուրջեֆ, չորս հարյուր սև ակշի՝ նաիրջեֆ, երկու հարյուր սև ակշի՝ դիվանջեֆ, երկու հարյուր սև ակշի քայրամջեֆ, երկու հարյուր սև ակշի՝ շիրեջըլբ և չորս հազար սև ակշի իրբև սև սալգուն (kara salgun):

բ) Նիֆե գյուղը ևս տալիս է չորս հազար սև ակշի՝ որպես այգու խարաջ, չորս հազար չորս հարյուր սև ակշի՝ սև մալ* (kara mal), երեք հարյուր սև ակշի՝ նաիրջեֆ, երկու հարյուր սև ակշի՝ դիվանջեֆ, երկու հարյուր սև ակշի՝ քայրամջեֆ, երկու հարյուր սև ակշի՝ շիրեջըլբ, մեկ Ամիդի մյուղ հացահատիկ՝ բեվվաբի (reşm-i bevvaḅi) Այս հարկերը հիշված գյուղերի բնակիչների հարկերն են. դարձյալ նույն կերպով որոշվեց... (տասնհինգ գյուղ առանձին-առանձին նույն ձևով արձանագրված են)**:

28. Բաջի մասին: Մետաքսի թամզան յուրաքանչյուր Ամիդի մենի համար (որն հինգ հարյուր դիրհեմ է) տասներկու սև ակշի բաջ է վերցվում, որը չորս օսմանյան ակշի է լինում, Եզդի կերպասի յուրաքանչյուր մենից քսանչորս սև ակշի է վերցվում, որը հավասար է ութ օսմանյան ակշի: Եթե Ռումի, Հալեպի, Շամի (Սիրիայի) և Եզդիպտոսի կերպասներ են փոխադրվում, սրանցից ևս մետաքսի օրենքով, մեկ մենից տասներկու սև ակշի է վերցվում: Եթե Ռումի կողմից եվրոպական (ֆրենզի) կերպաս, շաթմա և սրանց նման կերպասներ են փոխադրվում, դրանք ևս կերպասի նման են հաշվում մեկ մենից քսանչորս սև ակշի է վերցվում, որը ութ օսմանյան [ակշի] է լինում: Եթե շաքարի, լիզակի և սրանց նման բուրումնալետ ապրանքներ են փոխադրվում, յուրաքանչյուր մենից մեկ և կես ակշի բաջ է վերցվում, որը հավասար է կես օսմանյան ակշի: Եթե օձառ, հինա, բամբակ, պայտ և սրանց նման ապրանքներ են փոխադրվում, յուրաքանչյուր բեռից տասներկու սև ակշի բաջ է վերցվում, որը հավասար է չորս օսմանյան ակշի: Եթե վուշի բեռ

* Սև մալ՝ սևատավար (կով, եզ, գոմեշ):

** Փակագծերի ծանոթությունը թուրքերեն բնագրի հրատարակիչ Թ. Լ. Բարկանինն է:

է փոխադրվում, յուրաքանչյուր բեռից հարյուր սև ակշե բաշ է վերցվում, որը երեսուներեք օսմանյան ակշե է, իսկ եթե տեղում է վաճառվում, երկու հարյուր սև ակշե թամղա է վերցվում, որը հավասար է վաթսուներեք օսմանյան ակշեի: Եթե տեղում բամբակ, օճառ, հինա է վաճառվում, ամեն մեկ բեռից շորսական նուկի թամղա է վերցվում. մեկ նուկին հավասար է երկու հարյուր գիրհեմի: Եթե թարմ պտուղ է բերվում և տեղում վաճառվում, յուրաքանչյուր բեռից մեկ նուկի է վերցվում: Եթե գխտորի բեռ է փոխադրվում յուրաքանչյուր բեռից մեկ շահրուխի բաշ է վերցվում, որը հավասար է վեց օսմանյան ակշեի: Եվ եթե էրգանիի ռայաթներն իրենց այգիների գինին վաճառելու տանեն, ձիու և ջորու բեռից երկու հասանքեկի և էշի բեռից մեկ հասանքեկի բաշ է վերցվում իսկ մեկ հասանքեկին հավասար է երկու օսմանյանի: Եթե ձի, ջորի և այլ սրանց նման անասուններ են վաճառվում մեկ էշրեֆիից մեկ հասանքեկի բաշ է վերցվում, որը հարյուրին շորսի հաշվով է:

Հիշյալ նահիեյում արտադրված բամբակի դիվանին վերցնելուց հետո, որոշ ռայաթների արտերից բամբակը մակքու ձևով վաճառում և իրենց միջև կտավի հաշվով՝ գնողից յուրաքանչյուր [թոփ] կտավի համար մեկ օսմանյան ակշե թամղա է վերցվում: Եթե կավվածք՝ տուն, այգի, ջրաղաց և կամ որևէ այլ բան է գնվում, յուրաքանչյուր էշրեֆիից մեկ թանգա թամղա է վերցվում, որը հարյուրին շորս էշրեֆիի հաշվով է:

Չուլհակների մասին. քաղաքում գտնվող ամեն մեկ ջուլհակի հորից ամսական շորս սև ակշե, իսկ գյուղում գտնվող ջուլհակի հորից՝ տարեկան մեկ քանգա է վերցվում:

Խաղախորդարանի մասին. Եթե ոչխարի և այծի մորթի խաղախորդարան է բերվում, երկու մորթուց մեկ սև ակշե է վերցվում. կաշվից ևս կես շահրուխի է վերցվում, որը հավասար է երեք օսմանյանի:

Ոչխարի թամղայի մասին. Քաղաքում կամ գյուղում մորթված յուրաքանչյուր գլուխ ոչխարի համար իննը սև ակշե, իսկ կովի ու եզան համար տասնութ սև ակշե թամղա է վերցվում:

1. Էրգանիի լիվային ենթակա Չունգել և Հասարբեն ևահիյեների կանունեամեի մանրամասնությունը՝ համաձայն Հասան փաղիշահի օրենքի:

2. Առաջին. գյուղում ապրող թե մուսուլմանների և թե անհավատների յուրաքանչյուր շիֆթլիքից որպես շիֆթի հարկ ութական թանգա է վերցվում, որը հավասար է տասներեք օսմանյան ակշեի:

3. Անհավատներից մուշակի հարկ (resm-i müşak) մարդագլուխ տաս թանգա է վերցվում, որը քսան օսմանյան ակշե է անում: Սակայն մուսուլմաններից չի վերցվում:

4. Մուսուլմանների հողամշակութունից յոթից մեկն է վերցվում, որը հավասար է հրկու օսմանյան ակշեի:

5. Այգի ունեցող անհավատների յուրաքանչյուր տնից վեց բաժակ շիրե է վերցվում և մեկ բաժակի համար մեկակական թանգա, որը տասներկու օսմանյան ակշե է անում:

6. Ռահկ (عك) անունով մի զամբյուղ կա, որը ձիու բեռան մեկ հակն է (ղենգ): Քաղաքացիներից, թե՛ մուսուլման և թե՛ անհավատ, որոնք այգի ունեն, մեկ զամբյուղ խաղող են վերցնում, սակայն գյուղացիներից շեն վերցնում: Երկու հայկական գյուղեր կան, նրանցից վերցնում են:

7. Մեդրի հարկը. մեկ փեթակից մեկ թանգա են վերցնում, որն հրկու օսմանյան ակշե է անում:

8. Ոչխարի հարկը. հրկու ոչխարից մեկ ակշե են վերցնում:

9. Անասունի հարկը. մեկ գլուխ ձիու, էշի, կովի և եղան համար մեկակական թանգա են վերցնում, որը հավասար է հրկու օսմանյան ակշեի:

10. Ամուսնության հարկը. յուրաքանչյուր ամուսնացողից մեկակական ոչխար են վերցնում:

11. Հիշված վեց գյուղից հողի վարն (icare-i zemin) անվան տակ որոշ քանակութամբ մեղր և մակթու ոչխար է վերցվում հետևյալ կերպ՝

Էրբուղ գյուղ (اربود)
մեղր ոչխար
8 100

Հերհամենե գյուղ (هرهمنه)
մեղր ոչխար
3 2

Արմենե գյուղ (ارمنه)
մեղր ոչխար
8 9

Աուղ գյուղ (اوعود)
մեղր ոչխար
4 9

Կարաշա-կայա գյուղ (قرجه قيا)
մեղր ոչխար
2 2

Էյլուս գյուղ (ایلوس)
մեղր ոչխար
4 2

12. Այս կարգը, որ սկզբից ի վեր գոյութուն է ունեցել, որոշվեց [նույն ձևով] և նոր դաֆթարում արձանագրվեց: Սակայն այգի

ունեցող անհավատներից որպէս շիրեջըլք՝ յուրաքանչյուր տնից դարձյալ մեկական թանգա են վերցրել: Դարձյալ ամեն տանից երկուական հավ են վերցրել: Այս կարգը բոլորովին վերացվում է, [սիփահինների համար] նոր գաֆթարում եկամտա գրված շլինելով, ոչինչ չպիտի վերցնել: Իբրև տոնական (հարկ) (ıydiyye) յուրաքանչյուր տնից մեկ ոչխար են վերցրել: Այս ևս վերացվում է:

13. Քաղաքում եղած սպանդանոցի համար, քաղաքում մորթված և վաճառված ոչխարից մեկական թանգա է վերցվում: Իսկ կովի և եղան համար դրա կրկնակին:

14. Քաղաքում եղած ջուհակի խանութից իբրև հորի իրավունք (kuyu hakkı) տարեկան շորս թանգա է վերցվում, որը հավասար է ութ աղչեի:

Յուրաքանչյուր կոշկակարից տարեկան յոթ զույգ կոշիկ է վերցվում, ամեն մեկը (զույգը) վեցական աղչեի հաշվով քառասուներկու աղչե է անում: Այս նահիյեից, բացի սրանցից, բաջի թամղա և տուրֆեր շեն վերցվում: Սակայն Հեսարանոք حصارانوک նահիյեում շիֆրի հարկի համար տասներկու թանգա է վերցվում, որը քսանչորս աղչե է անում: Եվ դունգեշի* իրավունք [անունով] մուշակ անհավատներից տաս թանգա է վերցվում: Սրանք դրա կեսն են տալիս, այսինքն հինգ թանգա, որը տաս օսմանյան է անում: Յանքսերը, այգիները և այլ կանունները դունգեշի հաշվով են:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ
Դաֆթար № 840
Թվականը՝ 1518 (924)

* دونكش

15. ՄԱԼԱԹԻՍՅԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԵԸ

Սուրբանական նոր կանոննամեի պատճենը, որը գրված է համաձայն բարձր հրամանի

1. Մալաթիայի կազայում բրինձ (çeltük) ցանողների յուրաքանչյուր շաբնեի (çabne) համար (որը քսանչորս քիլո է, իսկ մեկ քիլոն Ստամբուլի քիլոի կեսն է) երկու հարյուր ակչե է վերցվել, հարյուր ակչեն բերքահավաքի սկզբին: Դարձյալ այս ձևով պիտի վերցվի: Սակայն [հարկի] ամեն մեկ մասը երկու օսմանիի հաշվով պիտի վերցնել, ոչ ավելի: Երբեմն, հարկի մի մասը զանձվելուց հետո, եթե երկնային աղետի հետևանքով ոչ մի բերք չի ստացվել, հարկի մյուս մասն էլ բռնությամբ են վերցրել: Այն ժամանակ, երբ ուսլաթը ոչ մի եկամուտ չի ստանում, հարկի վերջին մասը չպիտի վերցնել:

2. Որոշ սիփահճիներին և վակֆի, մյուլքի տերերին եկամուտ արձանագրված գյուղերի և դաշտերի եզերքին [ուսլաթները] բրինձ են ցանել և երեք տարի հողը մշակելով, սիփահճիներին, վակֆի և մյուլքի տերերին ոչինչ չեն տվել: Չերքեզների (çerakise) ժամանակվանից մինչև օսմանյան փաղիշահույթյան կողմից նվաճումը [այստեղ] գործադրվող օրենքն այն է եղել, որ երբ սիփահճի [հողում] վակֆի և մյուլքի սահաններում բրինձ են ցանել, դրանց հողատիրոջը տասից մեկն են տվել: Դարձյալ այդպես պետք է վարվել, բռնություն չպիտի կատարվի:

3. Որոշ գյուղերում ու դաշտերում տասանորդի որոշ մասը մուկաթաա (mukata'a) է արձանագրված: Այդ մուկաթաան վերցնելուց հետո որոշ դատարկ տեղերում և ծառերի արանքում բանջարեղեն մշակելիս նրանցից տասանորդ են վերցրել: Եթե մշակվող տեղերում բանջարեղեն, սոխ և այլ նման բանջարեղեններ լինեն, այդպիսիներից ոչինչ չպիտի վերցնել:

4. Եթե հացահատիկներ մշակվեն, տասանորդը (öşür) երկու անգամ պիտի վերցվի:

5. Բաջ: Նվաճման սկզբից մինչև այսօր [տրանզիտ: անցնող մետաքսի բեռից տասնհինգ, շուխայի, քաթանի և այլ բեռերից՝ երկուական օսմանյան ակշե են վերցրել: Դարձյալ այս հաշվով պիտի վերցնել, ոչ ավելի: Ծախված կաշվի, թաղիքի, ծածկոցի, պայտի, մեղրի, յուղի, կուպրի, գխտորի, ներկի, հինայի, բամբակի, մորթու [արժեքի] քսուսսուն ակշեից մեկ ակշե են վերցրել: Սակայն Չերքեզների ժամանակ հիշյալ ապրանքների նման այլ բեռների յուրաքանչյուր բեռից երկու օսմանյան ակշե են վերցրել: Երբ այս կարգի մասին դիմում ներկայացվեց պետութայն բարձր ատյանին, հրամայվեց, որ հին օրենքի համաձայն վերցնեն. ոչ ավելի:

Սև շուկայի բաջը (kara bazar baci). յուրաքանչյուր ոչխարից մեկ օսմանյան ակշե վերցնելուց հետո՝ ոչխար, գառ, պանիր, մածուն և նման ապրանքներ վաճառելիս հաշվառումները նորից բաջ են վերցրել: Ապօրինություն լինելով՝ վերացվում է: Հիշվածի համաձայն, ամիլը բաջ վերցնելուց հետո հաշվառումները բացարձակապես չպիտի միջամտեն:

Փեքակը (kekvare). հին ժամանակից ի վեր յուրաքանչյուր փեթակից մեկական ակշե են վերցրել, կեսը՝ թիմարի տերը և մյուս կեսը՝ վակֆի և մյուլքի տերերը: [Նույնը] առաջվա նման պիտի վերցնել: Միրիլիվան և թիմարի տերերը ավելին չպիտի վերցնեն: Սանջակի բեչերը և այլ սիփահհները իրենց ուսյաթների փեթակների ուրիշ սիփահհու թիմարում կամ վակֆի, մյուլք գյուղերում և հողամասերում դտնվելու [ղեպքում] «իմ ուսյաթի փեթակն է» ասելով՝ փեթակի հարկի կեսն են վերցրել: Փեքակը որտեղ որ մեղր տա, հարկը այդտեղի սիփահհուն, մյուլքի և վակֆի տերերին պիտի պատկանի: Ռայաթի սիփահհու կողմից՝ «իմ ուսյաթի փեթակն է» ասելով՝ հարկ պահանջելն անտեղի է. ուսյաթի սիփահհին չպիտի միջամտի:

7. Զրադացի հարկը (resm-i asiyâb) լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից վաթսուն ակշե, վեց ամիս աշխատողից՝ երեսուն ակշե, երեք ամիս աշխատողից՝ տասնհինգ ակշե է արձանագրված: Այդ հաշվով էլ պիտի գանձվի, ոչ ավելի: Սակայն ինչ էլ որ վերցվի, մյուլքի տերը կամ վակֆի տերը թիմարի տերերի հետ միասին պիտի բաժանի:

8. Միրաբի հարկը (resm-i mîrabi) հին դաֆթարում տաս ակշե է որոշված և միրիլիվային եկամուտ է արձանագրված: Այդ հարցի

ապօրինութեան կապակցութեամբ բարձրագույն աստանին գանգատ ներկայացվեց, որի հետևանքով դրա վերացման մասին նվիրական հրաման շնորհվեց: Ներկայումս այդ նվիրական հրամանի հիման վրա, հիշյալ կարգի ապօրինություն լինելու մասին դարձյալ պետութեանը դիմում տրվեց՝ ամբողջովին վերացնելու համար: Բարձր հրամանի համաձայն փաղիշահական դափթարում [այն] եկամտաշարձանագրվեց:

9. Սանջակի բեյերը, սուբաշիներն ամեն տարի իրենց խոտն ու բրնձի ցանքերը հնձելու և բրինձը կենդանիների միջոցով մաքրելու համար, քաղաքի և գյուղերի յուրաքանչյուր տնից մեկական մարդ քշել տարել ու մոտ տաս-տասնհինգ օր խոտ ու բրինձ հնձել և փոխադրել տալով, մուսուլմաններին իրենց աշխատանքից հետ են պահել, բռնություններ են գործադրել: Ապօրինություն լինելով՝ վերացվում է: Սանջակի բեյերը և սուբաշիներն իրենց խոտն ու բրնձի արտը հնձելու ու մաքրելու կարիքի դեպքում իրենց ակշններով պետք է մարդիկ վարձեն, բերքը հնձել, մաքրել և փոխադրել տան, ուստի ներկայումս ներկայումս չպիտի տան:

10. Ըստ հին օրենքի այգիներից որոշված գումարը առնելուց հետո սուբաշիություն (subaşılık) և գրագրություն (yazıcılık) անվան տակ երկուական ակշն, իսկ կալի ժամանակ, ցորեն ու գարին կալսելիս կալի ակշն (harman akçesi) անվան տակ երեքական ակշն են վերցրել: Սուբաշիները աշնանը գյուղից գյուղ շրջագայելով ուստիներից ձմեռային պաշար (kış yegüsü) անվան տակ որոշ չափի ցորեն ու գարի, մեկական տավար (եղ կամ կով), որոշ բանակի յուղ ու մեղր, թաղիք ունեցողներից՝ մեկական թաղիք, որոշ չափի հարդ ու խոտ վերցնելով՝ ուստիներին ներկայումս են պատճառել: Որոշ սուբաշիներ իրենց մարդկանցով գյուղից գյուղ [շրջագայելով] ուստիների բնակարաններում մնալով բռնի կերպով սննդամթերք և անասունի կեր վերցնելով՝ մուսուլմաններին ներկայումս են պատճառել և ձմեռ ժամանակ ուստիների յուրաքանչյուր ծխից մեկական բեռ փայտ են վերցրել: Այդ բոլորը փաղիշահական բարձր հրամանին հակառակ ապօրինություններ լինելով՝ վերացվում են: Ըստ օրենքի իրենց հասանելիքներից բացի ոչ մի ակշն և ոչ մի հատիկ չպիտի վերցնել: Եթե սանջակի բեյերը և սուբաշիները ձմեռվա փայտի կարիք ունենան և եթե ուստիների կամրովն ու ցանկությունները նրանց բնակարաններում իջեանեն, [և բնդհանրապես] ինչի որ կարիք ունենան, ուստիներից օրվա [որոշված] գնով (narh-i ruzi) և իրենց ակշններով պետք է վերցնեն և ոչ մի կերպ հակա-

ոսկ օրենքի ուսյաթների նկատմամբ բռնութիւն չպիտի գործադրեն:

11. Ռայաթներից որոշված տասանորդը բերքահավաքի ժամանակ շեն վերցնում, ժամանակն անցնելուց հետո իրենց ցանկացած գնով [փոխարենը] ակշեներ են վերցնում: Հացահատիկը չափող անձինք չափելու (ölcüçümlük), գրագրութեան (yazıcılık), շտեմարանի (ambardarlık), ախտապետութեան (emiriahurluk) անունների տակ յուրաքանչյուր շաբից (çab) մեկական ակշեն են վերցնում: Ապօրինութիւն լինելով՝ վերացվում է: Առաջվա նման տասանորդը երկու անգամ վերցնելուց հետո, ավելի ոչ մեկ ակշեն և մի հատիկ չպիտի վերցնել: Տասանորդը ուսյաթների վրա թողնելով, ակշեն չպիտի վերցնել: Որոշված տասանորդն անմիջապէս շտեմարանները պետք է տանել:

12. Ըստ օրենքի ուսյաթներից շիֆրի հարկ վերցնելուց հետո, սուբաշիները և այլ սիփահիները ճանապարհի ակշեն (yol akçesi) անվան տակ վեցական ակշեն են վերցնում: Ոչխարը համբելիս, ըստ օրենքի, երկու ոչխարին մեկ ակշեն հարկը դանձելուց հետո շուբուֆ ակշեսի (çubuk akçesi) անվան տակ յուրաքանչյուր հոտից կամ մեկական ոչխար և կամ որոշ չափի ակշեն են վերցնում: Ապօրինութիւն լինելով՝ վերացվում է: Օրենքի համաձայն, հարկերից հետո, ո՛չ մի ակշեն և ո՛չ մի հատիկ ավելի չպիտի վերցնել:

13. Որեւէ մեկին համայնֆի ֆեթխուղա (il kethüdası) նշանակելով, սուբաշիները՝ նրա միջոցով շտեմնված ապօրինութիւններ թուլատրելով՝ մուսուլմաններին նեղութիւն են պատճառում: Համայնֆի ֆեթխուղայութեանը բարձրագույն ատյանի հրամանով վերացված լինելով, արգելվում է: Հրամանին հակառակ համայնքի ֆեթխուղա չպիտի նշանակել և մուսուլմաններին նեղութիւն չպիտի պատճառել:

14. Կափանով եթե իրեր, հացահատիկ, օճառ, արմավ, թուզ և այլն են կշռել, մեկ բեռին երկուական ակշեն վերցնելուց հետո, յուրաքանչյուր բեռից դարձյալ որոշ բան են պահանջել: Ապօրինութիւն լինելով վերացվում է: Միայն յուրաքանչյուր բեռի համար երկուական ակշեն, հակից՝ մեկական ակշեն և կես՝ հակից կես ակշեն տալուց հետո իրերից մի հատիկ անգամ չպիտի վերցնել և [ուսյաթներին] նեղութիւն չպիտի պատճառել:

15. Շուկա բերվող պտուղների բեռից, վաճառվի թե ոչ, երկու ակշեն և որոշ քանակի պտուղ են վերցնում: Ապօրինութիւն լինելով՝ վերացվում է: Սակայն եթե բեռը վաճառվի երկուական ակշեն պիտի վերցնել, պակասից՝ ըստ հաշվի, ոչ ավելի:

16. Եթե մեկը քաղաքից ցորեն ու դարի գնի ու տանի, լրիվ բեռ լինի, թե ոչ, մինչև իսկ եթե երեք շորս քիլեի չափ լինի, երկու-ական ակշե բաշ են վերցնում: Լրիվ բեռ լինելու դեպքում միայն երկուական ակշե պիտի վերցվի: Պակասից՝ ըստ հաշվի, ոչ ավելի:

17. Արանից հետո սովորութուններին ծանոթ անձինք (ehl-i örf) այս օրենքից չպիտի շեղվեն. խախտողներին ժամանակի իշխողները պիտի արգելեն: Արգելքը չհարգողների մասին պետական դռան պիտի դիմել:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ.
Դաֆթար. № 584
Քվականը՝ 1528 (935),

16. ԲԵՀԻՍՆԻ ՎԻՍՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԱՄԵՆ

1. Փաղիշահական հրամանով դաֆթար կազմելու համար, երբ հիշյալ վիլայեթը գրանցվում էր, յուրաքանչյուր գյուղի և մշակելի տարածությունն եկամուտների իրազեկ մարդկանցից և ուսյաթներին հարցնելիս պարզվեց, որ բեյերի բռնությունից ուսյաթները հանգիստ չեն ունեցել, գաղթի և վերադարձի հետևանքով, յուրաքանչյուր գյուղից և մշակելի տարածությունից թե ինչքան հացահատիկ կստացվի [իրազեկ մարդիկ և ուսյաթները] «չգիտենք» ասացին: Սակայն աշխարհի ապավենն Վսեմ փաղիշահն այս վիլայեթը նվաճելիս, Բեհիսնի սանջակը (վիլայեթը) Ալի բեյին է տվել և օսմանյան օրենքի համաձայն, [վերջինս] որպես տասաևորդ (öşür) բերքի ութից մեկը շահել և վերցրել է: Նա հայտնեց, որ ուսյաթները ցանկանում են [իրենց վիլայեթում] օսմանյան օրենքի գործադրումը: Այս հիման վրա [հարցը] քննարկվեց և [որոշվեց]՝ տաս քիլից մեկ քիլե տասաևորդ վերցնել, որից մեկ քառորդ քիլե՝ իբրև սալարիե (salâriye), որով ութից մեկ քիլե տասաևորդ կլինի. այդ հիման վրա դաֆթարում եկամուտ արձանագրվեց:

Այգու հարկը (bağ resmi) ամեն մի հարյուր պտղատու ծառից երկու ակչե է վերցվել. դաֆթարում դարձյալ այս ձևով եկամուտ գրանցվեց: Որոշ գյուղերում այգեպաններ կան, որոնք այդիներում հացահատիկ ցանելով՝ տասաևորդի փոխարեն խարաջ են տվել: Հին սովորության համաձայն դաֆթարում դարձյալ խարաջ արձանագրվեց: Սակայն, եթե շղանեն և անմշակ թողնեն, դարձյալ խարաջը պիտի տան: Փեթակի եկամտից տասաևորդ արձանագրվեց. սակայն այս մասին արդարությունը պաշտպանելու համար որոշվեց՝ լավագույն [փեթակից] շատ, միջակից՝ միջակ և հասարակից՝ քիչ և քոլորից միատեսակ չվերցնել...

2. Նախկինում այս վիլայեթի սանջակի բեյերն [առհասարակ], իսկ մի տարի առաջ նրանց ուղարկած մարդիկ հիշյալ վիլայեթի

Ժողովրդից հիսուն ոսկի վերցրել և [իրար մեջ] բաժանել են: Այնուհետև սանջակի բեյն անձամբ գալով խլաք քափուսու (hilat tapusu) անվան տակ երկու հարյուր ոսկի է վերցրել: Հետո սանջակի բեյը յուրաքանչյուր գյուղի քեթիսուդային խալաթ տալով, «ձեզ քեթիսուդա նշանակեցի» ասելով, իբրև քեթիսուդալըկ ակչեսի (kethüdalik akçesi), յուրաքանչյուր գյուղի բնակիչներին որոշ քանակի ակչե է վերցրել: Յալլաղի ժամանակ սար բարձրանալիս յալլաղի մոտակա գյուղից դեվրե (devre) է վերցրել: Բերքահավաքի ժամանակ սանջակի բեյի մարդիկ չիֆթ ունեցողից կաիմե (kaime) անվան տակ ութ քիլե գարի, չիֆթ չունեցողից՝ չորսական և հնդական ակչե են վերցրել բեյի համար: Սրանցից բացի, սանջակի բեյի խաս և սիփահու թիմար եզող գյուղերի յուրաքանչյուր ոռայաթից, տասանորդը վերցնելուց հետո, տասանորդի քանակի համաձայն, յուրաքանչյուր ութ քիլեից մեկ քիլե շահնելիֆ (şahnelik), իսկ ամեն մեկ կալից՝ մեկ քիլե եմլիֆ (yemlik) են վերցրել: Հիշյալ ապօրինություններն, այսինքն սանջակի բեյի վերցրած խլաք քափուսուն, քեթիսուդալըֆ ադրլըղը (kethüdalik agirliği), դեվրեն, կայիմեն և սանջակի բեյի մարդկանց գանձած խանե ակչեսին, շահնելիֆը և եմլիֆը ամբողջովին վերացվում են: Դրանց փոխարեն սալարիե և չիֆթի ակչե է նշանակվում: Սալարիեն հացահատիկներից՝ ցորենից, գարուց, խոտից, հաճարից, կորեկից, վուշից, և բանջարեղենից պետք է վերցվի: Սիսեուից, ոսպից և սև ոսպից, որին այս վիլայեթում քյուշնե (küşne) են ասում, քունջութից և բամբակից [սալարիե] վերցնելը օրենք չէ: Դաֆթարում ևս եկամուտ չի արձանագրված: Սակայն դաֆթարը հիշյալ վիլայեթում գործածվող Հալիպի ակչեի հիման վրա է գրված, ոռայաթներից գանձվելիքը հիշյալ ակչեի համաձայն պիտի վերցնել, օսմանյան չպիտի պահանջել և չպիտի վերցնել:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
 Դաֆթար № 234
 ԲՎականը՝ 1519 (925).

17. ԿԱՐԱՄԱՆԻ ՎԻՎԱՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆՆԱՄԵՆ

Բաշի և դաշաի պահպանության (bâc ve deştbanî)
հարցի մասին

1. Մուսուլմանը կամ անհավատը եթե դրսից քուրձ (kebe) և Քածկոց, կաշի և նման այլ ապրանքներ է բերում ու ծախում, քառասուն ակշից մեկ ակշե են վերցնում: Կերպասեղենի բեռից, պղղպեղի և դերձանի, ասվի, Դամասկոսի կերպասի (kemhâ), քաթանի, բամբակի, անագի, կապարի և այլ նման ապրանքների չուրաքանչյուր բեռից երկու ակշե են վերցնում: Թարմ պտուղի բեռից՝ բերբը սակավ լինելու ժամանակ, մեկ ակշե, առատ լինելու ժամանակ երկու երեք բեռից մեկ ակշե են վերցնում: Մարխի (çira) բեռի քառասուն ակշից մեկ ակշե են վերցնում: Բերդը մտնող չուրաքանչյուր փայտի բեռից դոնապահի համար մեկական փայտ են վերցնում: Կարամանում նման այլ բեռներից դռան տուրֆ (kapu resmi) անվան տակ չորս բեռից մեկ ակշե է վերցվել: սրանից հետո ոչինչ չպիտի վերցնել: Շուկայում վաճառվող կովի և եզի համար երկու ակշե են վերցնում, մեկը՝ գնողից, մեկը՝ վաճառողից: Կափանով կշռվող ապրանքների մեկ կանթարի համար երկու ակշե են վերցնում, մեկը՝ գնողից, մեկը՝ վաճառողից: Դրսից ոչխար բերողից եթե մորթում ու վաճառում է կամ շի մորթում, երկու ոչխարին մեկ ակշե են վերցնում: Տեղական մսավաճառից, եթե [ոչխար] է մորթում ու վաճառում, չորս ոչխարին մեկ ակշե են վերցնում: Եթե նա եզ կամ կով է մորթում ու վաճառում, ապա չուրաքանչյուր անասունի համար մեկ ակշե են վերցնում: Կարամանում մի եզ կամ կով մորթելու դեպքում չորս ակշե քաջ են վերցնում: Տեղական մսավաճառից, եթե ոչխար է մորթում ու վաճառում, երկու ոչխարին մեկ ակշե են վերցնում: Այս ապօրինությունը, օրենքին հակառակ լինելով, վերացվում է: Վերևում հիշվածի համաձայն պիտի վերցնել: Մյուսը՝ այսինքն այգի, ջրաղաց, խանութ, տուն և այլն վաճառվե-

լիս Բաջ շի վերցվում: Գյուղերում ինչ էլ որ վաճառվի Բաջ շի վերցվում:

2. Եթե որևէ անձի ջորին կամ եղբ ցանքսը մտնի, յուրաքանչյուր կենդանու համար [տիրոջը] հինգ գավազան պտի խփել և հինգ ակչե վերցնել: Եթե կովը մտնի՝ շորս գավազան պիտի խփել և շորս ակչե վերցնել, իսկ եթե ոչխարը մտնի՝ երկու ոչխարի համար մեկ գավազան պիտի խփել և մեկ ակչե վերցնել: Եթե հորթը ցանքս մտնի, [տիրոջը] մեկ գավազան պիտի խփել և մեկ ակչե վերցնել, իսկ եթե խոզը մտնի, յուրաքանչյուրի համար երկու գավազան պիտի խփել և երկու ակչե վերցնել: [Անասունը ցանքս մտնելու փաստը] նախապես պետք է ապացուցել, որից հետո [եթե պարզվի], որ անասունները հացահատիկի արտերին և ինչքերին վնաս են պատճառել, վերոհիշյալ կարգով պիտի ծեծել և սաստել, միաժամանակ պատճառված վնասը հատուցել, որպեսզի ամեն ոք իր անասուններին խնամք տանի և ուայաթների ունեցվածքին վնաս չպատճառվի: Եթե գյուղի մոտ և կամ գյուղերի միջև և կամ [անասունների] ջրելու վայրում ցանված հացահատիկ լինի, ապա ցանքսերը պետք է ցանկապատել:

Ռայարների հարկերի և նուսնց դուրքյան հարցը

3. Մեկ չիֆթ հող մշակող ուայաթին, Բուրսայի մյուզով տարեկան անհրաժեշտ է շորս մյուզ սերմ ցանել: Չցանած տարին [ուայաթը] հիսուն ակչե պիտի տա, իսկ եթե մեկ մյուզ ցանի, քսանհինգ ակչե պիտի տա: Բարձր աստիճանավորները և էմինները չպիտի միջամտեն:

4. Եթե որևէ ուայաթին դժբախտություն պատահի և նա՝ ի վիճակի չլինելով չիֆթը թողնի, սիփահին այդ հողը ուրիշին պիտի տա և նրանցից բեննաֆի հարկ վերցնի, սակայն չիֆթի հարկը չպիտի պահանջի:

5. Առագաստի (նուրպասկի) վրանի հարկը (gerdek resmi).

Կավազույնից վաթսուն, միջակից քառասուն և վատից քսան ակչե են վերցնում:

6. Գյուղում տան տեղի թափուի դիմաց լավազույնի [համար] հիսուն ակչե, միջակի համար՝ երեսուն, և վատի համար տաս ակչե են վերցնում:

7. Եթե սիփահինները բռնությամբ ուայաթին վրնդեն, բայց նա նորից իր տեղը գա, [նրանից] քափուի հարկ չպիտի վերցնել, իսկ

եթե ռայաթը իր կամքով թողնի և գնա, տունը սիփահունն է պատկանում:

8. Սիփահին իր սեփական չիֆթլիքից բացի, ռայաթի հողին չպիտի միջամտի, եթե վակֆին գրված լինի:

9. Եթե ռայաթը մահանա, տղա և աղջիկ թողնի, չիֆթլիքը տղային է մնում, աղջկան բաժին չի հասնում:

10. Եթե որևէ սիփահու վրա գրված ռայաթի չիֆթլիքը մի ուրիշ սիփահու հողի վրա գտնվի, չիֆթի հարկը պիտի գրված տեղի սիփահուն տա, իսկ մյուս սիփահուն տասանորդ և սալարիե պիտի տա: Եթե [ռայաթը] մի չիֆթլիքից ավելի տեղ մշակի, դեռնյումի ակշե պիտի տա:

11. Եթե ռայաթներից ոմանք հորից մնացած ընդհանուր (müsa) չիֆթլիք ունենան ու եթե հղբայրներից մեկը իր բաժինը փոխանցի մյուս հղբայրներին, սիփահին չպիտի միջամտի:

12. Ռայաթները [պարտավոր են] իրենց տասանորդը տանել մոտակա շուկան, սակայն կիսրարներին (ortakçı) այդ չպիտի առաջարկվի. նրանք [տասանորդը] գյուղի շտեմարանը պիտի տանեն: Ռայաթները գյուղում սիփահու համար անհրաժեշտության դեպքում շտեմարան պիտի պատրաստեն:

13. Ջրպետության (mirabilik) և նման այլ հարկերին վերաբերող ապօրինությունները վերացված են. դրանց մանրամասնությունները տրված են Մեվլանա-Վիլդանի կանուննամեում:

14. Եթե որևէ սիփահի ժամանակից առաջ ռայաթից հարկեր վերցնի, որոնք սակայն պատկանեն նոր եկած սիփահուն, ապա նոր եկածը [հարկերը] պիտի պահանջի առաջին սիփահուց և ոչ թե ռայաթից:

15. Դատավորները (kadı) պաշտոնից ազատվելուց հետո իրենց դատական արձանագրությունները (sicillât) նշանակված դատավորին պետք է հանձնեն:

16. Կիսրարներն (ortakçı) իրենց բերքի կեսը բեյերին տալու պատճառով ավարիզից ազատված են:

17. Նախկինում ըստ հին դաֆթարի, ռայաթների վրա նշանակված սովորության հարկերը (rüsüm-i örfiye) չորս մասի էին բաժանված՝ չիֆթ և կես չիֆթ, բեննաֆ և ջաբա:

Չիֆթլիքի հարկի դեպքում՝ չիֆթլիքի լավը, միջակը և վատը նկատի առնելով, լավ տեղի լրիվ չիֆթլիքը վաթսուն դեռնյում, միջակ տեղինը՝ ութսուն և իննսուն դեռնյում և վատ տեղինը՝ հարյուր քսան դեռնյում է: Սակայն ժողովրդի մեջ հայտնի և ծանոթ

չիֆթլիբն այն է, որ [սա] իր անունն ու բերքը արդարացնի. գյուղի բնակիչները և երկրագործները դրան են շիֆթլիբ ասում: [Չիֆթլիբի] բանակը Բուրսայի մյուզոլ տասներկու մյուզ է, Կոնիայի մյուզով՝ տասներկու, իսկ տեղում գործածվող բիւնով՝ վեց:

18. Չիֆթի հարկը. մուսուլմանների և անհավատների լրիվ շիֆթից երեսունվեց ակչե, կես շիֆթից՝ տասներկու ակչե է: Բեննաֆի հարկը տասներկու ակչե է, ջաբայի հարկը վեց ակչե է: Բեննաբ է կոչվում բուլբուլին հող շունեցողը կամ կես շիֆթից պակաս ունեցողը: Ջաբա է կոչվում առանձին և աղքատ ուսյաթը, որը հոր հետ լինելով՝ առանձին է աշխատում: Առանձին աշխատանք (շահույթ) շունեցողին մյուզերեդ (mücerred) են ասում, որից բացարձակապես հարկ չի վերցվում: [Չիֆթի] հարկը վերցվում է մարտ ամսի սկզբին:

19. Աշխարի հարկը (resm-i aḡnâm) թիմար ունեցող սիփահիներից չի վերցվում. չի առնվում և այն ազատվածներից, որոնք որոշակիորեն այդպես են արձանագրված և սերունդից սերունդ չեն հարկվել: Նրանք նորից հարկ չպիտի տան:

Աշխարը մայիս ամսի ծնից հետո գառան հետ միասին հաշվելով, երկուսից մեկ ակչե են վերցնում:

20. Ջրաղացի հարկը տարեկան վաթսուն ակչե է, իսկ վեց ամիս աշխատող [ջրաղացից]՝ երեսուն ակչե:

21. Աչն անձինք, որոնք դաֆթարում սիփահու որդի (sipahi zade) և մենակյաց (zaviyedar) են գրված, ավարիզ չպիտի տան: Սրանք ևս իրենց նախնիների օրից շիֆթի հարկ չեն տվել. դարձյալ չպիտի տան: Եվ նրանք, ովքեր հարկեր են տվել, շիֆթի հարկը նույնպես պիտի տան, բայց ավարիզը չպիտի տան, եթե դաֆթարում որոշակի այդպես գրված լինեն:

22. Արոտի հարկը (resm-i otlak). հնուց արոտի համար հատկացված և արոտի հարկ առնված տեղերից հոտից մեկ ուշխար են վերցնում: Եթե ուշխարի [հոտը] գալիս ու ձմեռում է որևէ թիմարում, յուրաքանչյուր հոտից մեկ շիշեկ (şişek—երկու տարեկան գառ) իբրև ղշաղի հարկ, իսկ փոքր հոտից վեց ակչե են վերցնում:

23. Չիբհանի հարկը, (resm-i bezerhane) տարեկան քսանհինգ ակչե է:

24. Օտար (haric) ուսյաթներից մեկը եթե սիփահու թիմարում հող վերցնի, հարկերը՝ տասանորդը և սալարիեն թիմարի տիրոջը պիտի տա. եթե հողը քիչ լինի, երկու ղեռնյումին մեկ ակչե պիտի տա. եթե այդ ուսյաթը դաֆթարում ուրիշ սիփահու շիֆթ գրված

լինի շիֆրի հարկը անմիջապես սիփահուն պիտի տա: Հնուց ի վեր տասանորդը և սալարիեն հողի տիրոջը և շիֆրի հարկը ռայաթի տիրոջն է արձանագրված:

25. Հողամշակութայն համար պիտանի և ռայաթի վրա արձանագրված շիֆթլիբի հողը եթե ռայաթը չմշակի, դատարկ թողնի, գնա ուրիշ տեղում ցանի, հողատերը [ներանից] տասանորդ ու սալարիեն առնելուց հետո; ռայաթի տերը (տեղի ֆեոդալը) ևս մեկ տասանորդ չպիտի վերցնի:

26. Եթե երեք տարի շարունակ հողը անմշակ և խոպան մնա, և եթե վարելու համար ռայաթին առաջարկ արվելուց հետո էլ ռայաթը հողը չվարի, [հողը] դատավորի միջոցով ուրիշին պիտի տրվի և [ռայաթից] տասանորդն ու հարկը պիտի վերցվի:

27. Ռայաթներին ազատ ստրուկը (azadlu kulu) սիփահուն է պատկանում, ամիլը չպիտի միջամտի:

28. Մահացող ռայաթներին շիֆթլիբները հավասարապես տղաներին ևն պատկանում, որոշ դաֆթարներում եթե բեննաք գրվի, դարձյալ վնաս չունի:

29. Սիփահու թիմարում վակֆ եղած շիֆթլիբները եթե հետո օգտագործվեն, դարձյալ սիփահիններին պիտի պատկանեն, «դաֆթարից դուրս է»՝ ասելով, ամիլը չպիտի միջամտի:

30. Այն ռայաթը, որն ուրիշ տեղ գրված չլինի և որևէ սիփահու հողում բնակվի, հարկերը տեղի սիփահուն պիտի տա: «Դաֆթարում գրված չէ»՝ ասելով, չի կարելի վեճ հարուցել:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար N 548
Թվականը՝ 1528 (935)

18. ԿԵՍԱՐԻՍՅԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԸ

Այս դաֆթարի մեջ գրված է Կեսարիայի լիվայի օրենքը:

1. Այս վիլայեթի (լիվա) որոշ գյուղեր ուրիշների մյուլքը լինելով, հնագույն օրերից վակֆի և մյուլքի տերերը մեկ տասանորդ վերցնելուց հետո, թիմարի համար, հացահատիկից, վուշից, այգուց և պարտեզից դիվանի (divani) անվան տակ մի տասանորդ էլ են վերցրել: Համաձայն հին դաֆթարի նորից այգուկն արձանագրվեց:

2. Հիշված երկու տասանորդներից բացի, շահնեուրյան (şahnelik), կերի և կալի գարու (harman arpasi) անվան տակ նույնպես որոշ քանակի հացահատիկ են վերցրել: Հին դաֆթարում արձանագրված չլինելու և Ռումի սովորության համաձայն [հարկեր] վերցնելու մասին պետության բարձր ատյանին դիմելու կապակցությամբ, որոշվեց Կարամանում տիրող սովորության համաձայն միայն երկու տասանորդ վերցնել, իսկ զբանից դուրս եղած շահնեուրյան, կերի և կալի գարու [հարկերը] վերացվեցին: Այս պատճառով էլ նոր դաֆթարում եկամուտ չգրվեց:

3. Լրիվ շիֆթի հարկը հիսունհինգ ակչե է, կես շիֆթինը՝ քսանյոթ և կես ակչե, բեննաֆի հարկը՝ տասնութ ակչե, ջաբայի հարկը՝ տասներկու ակչե: Կես շիֆթիքից պակաս հող ունեցողը բեննաք է կոչվում, շիֆթ ու հող բոլորովին չունեցողը՝ ջաբա:

4. Ագատ (serbest) չլինող թիմարներից Կարամանի կանունին հակառակ, լրիվ շիֆթից տասնհինգ ակչե, կես շիֆթից՝ յոթ ու կես ակչե, բեննաքից և ջաբայից՝ հինգ ակչե բռնագրավել են սանջակի բեյի համար: Դարձյալ այսպես որոշվեց և արձանագրվեց:

5. Անհավատները հնուց ի վեր քսանվեցական ակչե խաբաջ տալով, այլ հարկերը մուսուլմանների նման են տվել: Չիֆթի հարկը ավելի լինելու և հնուց ի վեր քսանվեցական ակչե խաբաջ տալու պատճառով, խաբաջները ներկայումս դարձյալ նույնությամբ թողնելովեցին. խաբաջ տվող [ույաթի] ամուրի որդիներին ջաբայի հարկ

արձանագրվեց, մուսուլմանների ամուրի որդիներին հարկ չնշանակվեց, քանի որ իրենց հոր [հետ են ապրում]։ նրանցից ոչինչ չպիտի պահանջել։

6. Ոչխարի հարկը. Կարամանի վիլայեթի օրենքի համաձայն ոչխարը մայիս ամսի ծնից հետո գառան հետ միասին հաշվելով՝ երկուսից մեկ ակչե պիտի վերցնել, ոչ ավելի։

7. Ազատ շեղող թիմարներից ոչխարի հարկի կեսը թիմարի տիրոջը, կեսը սանջակի բեյին է արձանագրված։

Սակայն քոչվորներից (yürük) թիմարների եկամտի մեծ մասը շիֆթի հարկ է. թիմարի տիրոջ տնօրինության տակ եղած քոչվորներից ոչխարի հարկ չեն վերցրել, որի պատճառով թիմարում եղած քոչվորների ոչխարի հարկից սանջակի բեյին մաս (hisse) շարձանագրվեց. ոչխարի հարկը ամբողջովին թիմարին արձանագրվեց։ Սանջակի բեյերի համար թիմարում լինող քոչվորներից ամուսնուրյան հարկի կեսը և ուճիրի ու հանցագործության հարկերի կեսն արձանագրվեց։ Դաֆթարին հակառակ անիրավություն չպիտի կատարվի։

8. Փեքակից երկու ակչե պիտի վերցնել, մեկ ակչե թիմարին և մեկ ակչե վակֆին ու մյուսերին։ Սակայն հրամայվեց, որ ակչեն տասանորդի ենթակա չափով մեղր տվող փեթակից վերցվի, իսկ մեղր չտվող փեթակից ոչինչ չպիտի պահանջվի։

9. Ջրաղացի հարկի կեսը իբրև դիվանեիյե (divâniye) կեսը՝ իբրև մալիֆանե (mâlikâne) են վերցնում։

10. Ռայաթի այլ հարկերը. ղշլաղի, արոտի և ձիթհանի հարկերի կեսը և դրսից եկող և ցանողների հարկերը, ույաթների վիճակը (?)...* այլ հանգամանքները, որոնք նոր դաֆթարում գրանցված են, Մեվլանա-Վիլզանիի դրած կանոննամեի վերջում, Կարամանի ընդարձակ դաֆթարի սկզբում ամբողջությամբ մեջ են բերված։ Այդ կանոննամեում հիշված Կեսարիայի լիվայի օրենքներն ևս Կեսարիայում պիտի գործադրվեն։ Այդ դաֆթարում հիշված հոդվածները Կարամանի վիլայեթի սովորություններին հակառակ եղածներն են։ Մնացած դեպքերում այդ դաֆթարում գրված օրենքների համաձայն պիտի գործել։

Ստամբուլ, Բաշվեքալեթի արխիվ.
Դաֆթար № 60
Թվականը՝ 1500 (906)

* Միտքը չի հասկացվում, աղավաղված է։

19. ՋԵՐՄՈՒԿԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԱՄԵՆ

ՋԵՐՄՈՒԿԻ ԼԻՎԱՅԻ (Էբու-թաֆիր նաֆիյէի հետ միասին)
կանոննամեն

1. Հացահատիկը հնգից մեկ (hums) և բամբակը վեցից մեկ (sudüs), մուսուվանների այգիների ամեն հարյուր տունկից չորս ակչե, իսկ անհավատների ամեն հարյուր տունկից հինգ ակչե, քանջարեղենը տասանորդով, իսկ ծառերի պտուղները յոթից մեկ արծանագրվեց:

2. Ջուլհակի հարկը օրենքին հակառակ լինելով՝ վերացվեց:

3. Ոչխարի հարկը վճարող ուսյաթներից չորսանբեգի չպիտի վերցվի:

4. Հիշյալ լիվայի գյուղերի հողը քիչ լինելով, գյուղերի մեծ մասում մեկ կամ երկու շիֆթլիք կա և ուսյաթներն էլ այդ մեկ-երկու շիֆթլիքի մշակությամբ են զբաղվում: Այդ պատճառով որոշ գյուղերում անկախ շիֆթ չի արձանագրված: Ամեն մեկ գյուղին, ըստ իր հողին, հողի հարկ (resm-i zemîn) արձանագրված լինելով, լավագույն հողից երկու զեռնյումին մեկ ակչե, վատ հողից՝ երեք զեռնյումին մեկ ակչե հողի հարկ են տալիս: Սակայն նման ուսյաթներին չի թույլատրվում «շիֆթի չի կապված» ասելով, իր ունեցած հողը մշակելու փոխարեն, զնալ ուրիշի հողը մշակել: Եթե իր ունեցած հողը մշակելուց հետո զնա և ուրիշ տեղում ևս մշակությամբ զբաղվի, [ներանից] կրկին բաժին չպիտի պահանջել:

5. Խաղախորդարանի մասին. եթե ոչխարի և այծի կաշի բերեն դաբաղելու, յուրաքանչյուր կաշու համար մեկ սև ակչե են վերցնում, իսկ եզի կաշվից՝ մեկ և կես ակչե, գոմեշի կաշվից՝ երեք: Նորից այդ նույն ձևով որոշվեց:

6. Ոչխարի քամղայի համար. քաղաքում վաճառելու համար գյուղերից բերված և մորթված մեկ ոչխարից վեց սև ակչե քամղա,

եզից տասնութ սև ակշև քամղա են վերցնում, որի երեքը մեկ օսմանյան ակշևի է հավասար. այդպես էլ արձանագրված է: Ամեն մեկ ոչխարից երկու ակշև և եզից վեց ակշև պիտի առնել: Այլ կարգերի մասին արձանագրված է ընդհանուր կանոննամեում (kanun-nâme-i külli).

Երու-Քահիր նահիյեի կանոննամեն

1. Որոշվեց հացահատիկներից հնգից մեկը, բամբակից՝ վեցից մեկը, այգիների հարյուր տունկից չորս ակշև վերցնել:
2. Ձուլնակի հարկը վերացվում է:
3. Սրանից առաջ Հասան-բեգի կանոնով երկու հարյուր բաթման մեղր էին տալիս: Ներկայումս այդ, օսմանյան օրենքին հակառակ լինելով, վերացվում է:
4. Ռայաթների ոչխարները աղերի աղնամ ('adeti ağnâm արձանագրվեցին, չորանբեկի չպիտի վերցնել:
5. Մեղրի յուրաքանչյուր փեթակին երկու ակշև արձանագրվեց:
6. Վերը հիշված նահիեյի հողերը քիչ լինելով և չիֆթլիքի հարմարություն չունենալու պատճառով չիֆթ ընշանակվեց, այլ հողի հարկ արձանագրվեց: Լավագույն տեղերից երկու դեոնյումին մեկ ակշև և վատ տեղերից՝ երեք դեոնյումին մեկ ակշև արձանագրվեց: Յուրաքանչյուր ոք իր ցանած հողերը թող ցանի:
7. Մուսուլմանների բննաքններին տասներկու ակշև բեննաֆի հարկ և վեց ակշև ըրգաղիև արձանագրվեց:
8. Պտուղները յոթից մեկ արձանագրվեցին, իսկ անհավատների ամեն հարյուր տունկին հինգ ակշև արձանագրվեց:
9. Հիշյալ նահիեյում հաշվառուին (muhtesib) յուրաքանչյուր ոչխարի դիմաց մեկ ակշև, եզան դիմաց՝ երկու ակշև տալը օրենք է եղել, այդպես էլ պիտի տալ, ավելին չպիտի տալ:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար N° 735
Քվականը, Սուլթան Սյուլեյմանի
ժամանակաշրջանը:

20. ՍՍԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

Սսի լիվայի Կայրթբայի* կանոննամեի բացատրությունը

1. Յորենից, գարուց, խոտից, վարսակից, կորեկից, քնջութից, բուրշակից,** բամբակից, սոխից ու սխտորից, սեխից ու ձմեռուկից, հացահատիկի ու պտուղի բոլոր տեսակներից տասից մեկն են վերցնում:

2. Բրինձը որտեղ էլ որ ցանվի, հողատիրոջ համար տասից մեկը տասանորդ են վերցնում:

3. Ամուսնացած թուրք ռայաթներից Հալեպի աղչեով տարեկան յոթանասուն աղչե սուլթանական նեվրուզին տան հարկ (resm-i hane) են առնում: Աշխատանքի և վաստակի կարող ամուրիներից Հալեպի աղչեով տաս աղչե են վերցնում:

4. Ամուսնացած զիմմի ռայաթներից (reâya-i zimmi) տարեկան Հալեպի աղչեով հարյուր երեսուն աղչե տան հարկ են վերցնում, [ըստ որում] վաթսուն աղչեն՝ տարեսկզբին (նեվրուզին) և վաթսունվեց աղչեն՝ աշնան սկզբին: Յուրաքանչյուր ամուսնացածից և ամուրիից Հալեպի աղչեով նեվրուզի ժամանակ հիսուն աղչե ջիզիե են վերցնում: Յարսի-Բեյթի (يارسى بيت) բերդի ամուսնացած և ամուրի անհավատներից հիսուն աղչե ջիզիե են վերցնում:

5. Լրիվ տարին աշխատող ջրաղացից Հալեպի աղչեով տարեկան հարյուր քսան հինգ աղչե են վերցնում, իսկ վեց ամիս աշխատողից՝ վաթսուն Հալեպի աղչե:

6. Ոչխարի հարկը. ամեն մեկ ոչխարի համար մեկ Հալեպի աղչե են վերցնում. դրսից բերված ոչխարի համար, որպես յաթաղի հարկ (resm-i yatak) լավ հոտից մեկ ոչխար են վերցնում:

* Սուլթան Կայրթբայ (Kayıtbay) եգիպտոսի և Սիրիայի սուլթան (1468—1495):

** Բուրշար—կերի հացահատիկի մի տեսակը:

7. Ամուսնուրյան հարկը. աղջկանից հարյուր քսան և այրի կնոջից վաթսուն Հալեպի աղչե են վերցնում, ոչ ավելի:

8. Գլուխ պատռողից վաթսուն Հալեպի աղչե են վերցնում, դանակի վերքի համար, երբ վիրավորվողը չի մեռնում, հարյուր:

9. Որոշ մյուլք համարվող ցանքսերից տասից մեկն է վերցվում. սիփահին որպես բեգեվանե (begevâne) (?) հինգից մեկը և մյուլքի տերը՝ որպես մալիփանե (mâlikâne) հինգից մեկը:

10. Հին ժամանակվանից Սսի սանջակին պատկանող որոշ ուշաթնների Ադանայի սանջակում ապրելով [հանդերձ], սովորությամբ հարկերը Սսի սանջակին են տվել: Դարձյալ այդ ձևով որոշվեց: Օրենքի խախտում չպիտի լինի:

11. Մեղրի, յուղի, պանրի բեռներից երկուական Հալեպի աղչե բաջ են վերցնում:

12. Եթե ոճիրներ տեղի ունենան, այդ մասին պետք է դիմել օսմանյան օրենքին. դրանից շեղում չպիտի կատարել*:

Մի բաջի արձանագրությունը

Առաջնեքում հիշյալ [Կուշթերմուրլու] բերդի ճանապարհի բաջը երեք տեղում վերցնելով, անցնողներին մեծ նեղութուններ էին պատճառում: Անցնող և դնացող (տրանզիտ) յուրաքանչյուր ստրուկի և ստրուկուհու համար վեցական Հալեպի աղչե, կերպասեղենի և պարենային այլ ապրանքների ամեն մի ուղտի բեռից վեցական, ձիու բեռից՝ չորսական և ավանակի բեռից՝ երկուական Հալեպի աղչե էին վերցնում: Ներկայումս Կոստանլուի և Կարա-Խսալաուլի բաջերը ամբողջովին վերացվում են: Միայն Գեովյուլեք բերդի ճանապարհի բաջերն վերցնելու հրաման է տրվել: Յուրաքանչյուր ստրուկի և ստրուկուհու համար չորսական աղչե, կերպասի և պարենային մթերքների ուղտի բեռից Հալեպի աղչեով չորս աղչե, ձիու բեռից՝ երկու

* Հրատարակիչը հայտնում է, որ նույն դաֆթարում կա նաև Տարսուսի լիփայի կանոնամասն, որը հիմնականում համընկնում է Սսի լիփայի կանոնամասին: Տարբեր է ստորև բերվող հատվածը. «Քաղաքում բնակվող անհավասաններից, սուլթանական նեվրուզին, ամուսնացածներից ութսունական Հալեպի աղչե տան հարկ և ամուսնացածներից ու ամուրիներից, Հալեպի աղչեով, հիսուն աղչե իսպենջ են վերցնում: Բուհարուն բերդի անհավասաններից, յուրաքանչյուր ամուսնացածից և ամուրուց սուլթանական նեվրուզին, Հալեպի աղչեով հիսունական աղչե շեզին են վերցնում: Եվ Կուշթերմուրլուին ենթակա որոշ համայնքներից միրախուրիյե (mirahuriye) է նշանակված. իբրև միրախուրիյե լրիվ շեֆից վեց բլիս գարի, իսկ կես շեֆից երեք բլիս գարի են վերցնում:

ակշե, ավանակի բեռից՝ մեկ ակշե վերցնելու հրաման է տրվել և ըստ հրամանի նոր դաֆթարում արձանագրվել: Այս բաջը, հիշյալ բերդից ոչ հեռու գտնվող Ակ-Քեոփրյույի մոտ ճանապարհների բաժանման տեղում պիտի վերցնել: Այսուհետև արգելված վայրում քաջ չպիտի վերցնել:

Եթե ծախելու նպատակով ուղտ և ձի անցնի, ուղտից շորս ակշե, ձիուց՝ երկու ակշե քաջ պիտի վերցնել:

Վերոհիշյալ բերդի անհավատների, հին ժամանակներից մինչև այսօր, հիշյալ բերդի պաշտպանության և հիշյալ բաջը գանձելու գործում օժանդակություն ցույց տալու համար ներված (mu'at) լինելով, ջիզիե և ծխի հարկ (resm-i duhan) չեն տալիս և նախկին սուլթաններից տրված հրովարտակ (mansur) ունեն:

Ներկայումս նրանց ծառայությունների փոխարեն ջիզիե և ծխի հարկ չի պահանջում: Նոր դաֆթարում ներված արձանագրվեցին:

Վերոհիշյալ ձևով դանձված բաջը փաղիշահական խասերին, իսկ այգիների տասանորդը Տարսուսի սանջակի բեյին եկամուտ արձանագրվեց: Հիշյալ ժողովուրդը մինչև այժմ կատարած ծառայությունները դարձյալ նույն ձևով պիտի կատարի:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ,
Դաֆթար № 973
Թվականը՝ 1519 (925)

21. ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԼԻՎԱՅԻ ԿԱՆՈՒՆՆԱՄԵՆ*

1. Տրապիզոնի սանջակում գտնվող թիմարների ուսյաթները յուրաքանչյուր խաս այգիների համար տարեկան երեքական օր պիտի ծառայեն, [որպեսզի] խաս այգիները չփշանան:

2. Յուրաքանչյուր տնից բանջարանցի հարկը (resm-i bostan) երկու ակչե է:

3. Ազատ թիմարներից վեցական ակչե նայիրուքյան հարկ (resm-i niyâbet), ազատ շեղող թիմարներից երեքական ակչե նայիրուքյան հարկ վերցնելը հրամայված է և յուրաքանչյուր թիմարին արձանագրված:

4. Թիմարում լինող ուսյաթները թիմարի տիրոջ նկատմամբ հարգանք պիտի ցուցաբերեն. [դա] հնուց ի վեր ընդունված կարգ է, որը և սուլթանական նոր դաֆթարում արձանագրված է: Հարկերի և իրավունքների [մասին] առարկություն չպիտի լինի:

5. Բաշրինեներին (baştine) տասանորդ է նշանակված: Բաշթինեից իսպենջ չպիտի պահանջել:

6. Այն ուսյաթը, որն աշխատանքի և վաստակի տեր լինելով, լեվենդություն (levendlik) անելով՝ հողը շմշակի և կամ իր արամագրության տակ եղած որոշ չափի հողը ուրիշ մեկին կամ ծառային մշակել տալով, լրիվ շմշակի, թիմարի տիրոջը վնաս պատճառի և թիմարի տիրոջ զինվորների և հարկերի պակասության պատճառ լինի, կամ առևտրով զբաղվելով իր հողերը ամայի թողնի և շմշակի, հնուց ի վեր [գոյություն ունեցող օրենքի համաձայն] երեք քիլե լեվենդության հարկ (levendlik) պիտի տա, երկու քիլե ցորեն և մեկ քիլե գարի: Հողի որոշ մասը ամայի թողած ուսյաթից համապա-

* Այս կանոննամեի սկզբում հրատարակչի աված ծանոթությունից պարզվում է, որ կանոննամեի այն մասերը, որոնք ավելի շատ բաղադրի տնտեսության ներքին և արտաքին մարտերին են վերաբերում, այստեղ չեն բերված, բանի որ, նրա սակով, զրանք առանձին աշխատության նյութ են կազմում:

տասխան շափով թիմարի տիրոջ համար տասանորդ վերցնելու մասին հրաման տրվեց:

7. Թիմարի տիրոջ հողն ու տեղը, այգին ու պարտեզը, որ թիմարումն էլ որ լինի, [ուայաթը] առանց վեճի ըստ հին դաֆթարի տասանորդը լրիվ պիտի տա:

8. Քանի որ ուրիշ տեղում աշխատանքն ու վաստակը հողամշակութամբ զբաղվելուց ավելի [եկամտաբեր] է եղել, գանձվող երեք քիլե լեվենդլիֆից ուայաթները ներկայումս չեն թուլացել: Քանի որ նրանք հողամշակութան համար դարձյալ հետ չեն եկել, դրա համար էլ սիփահհիների եկամուտը պակասել է. երբ իրենց դրուժյան մասին սիփահհիները բարձրագույն ատյանին դիմեցին, բարձր հրաման տրվեց, որ իրենց հողը շմշակող նման անձերից յոթանասունհինգ ակչե լեվենդլիֆ պետք է վերցնել: Եվ հրը կրկին անգամ բարձրագույն ատյանին դիմում եղավ հրովարտակ տրվեց, որ այդ կերպ հողը լքող ու անմշակ թողնող ու այլ աշխատանքով զբաղվող անձերից հինգական քիլե [հացահատիկ] լեվենդլիֆ պետք է վերցնել: Այս կարգը նոր դաֆթարում արձանագրվեց:

Ովքեր իրենց հողերի [միայն] մի մասը կմշակեն ու մյուս մասը անմշակ կթողնեն և այլ աշխատանքով կզբաղվեն, այդպիսիներից շմշակված հողի համապատասխան շափով [թիմարի] տերերը լեվենդլիֆ պիտի վերցնեն: Հող չունեցող որևէ անձից սիփահհիները այս պատրվակով լեվենդլիֆ չպիտի պահանջեն:

Առանձին ուայաթներ եթե ուրիշ գյուղում ամուսնանան և թողնելով իրենց հայրենական հողը, գնան հինգ տարի այնտեղ ապրեն և ուայաթ գրվեն, այնուամենայնիվ իրենց լքած գյուղում նախապես իրենց մշակած հողերին կապված են համարվում, որպեսզի տասանորդը չկորչի: Նախատեսված է, որ հողին կապված, բայց այդ հողերը շմշակող և ուրիշին մշակել չտվող ուայաթներից, լեվենդլիֆ գրված այլ ուայաթների նման, [հարկ] վերցվի, անգամ եթե հողը սիփահհու միջոցով ուրիշին ծախված լինի: Այդ դեպքում ամայի և անմշակ թողնված հողերից, սիփահհու հողի շափով [հողն անմշակ թողած ուայաթից] անարգել լեվենդլիֆ պիտի պահանջել, որպեսզի թիմարի եկամուտը չպակասի:

9. Այս լիվայի գյուղերի սահմանները անորոշ լինելով՝ յուրաքանչյուրից ըստ ուայաթների [մշակած հողերի] տասանորդ են առել: Դարձյալ հին որոշման համաձայն պիտի կատարվի:

10. Որոշ տեղերում կախովի որթատունկերի (asma) խաղողի անուրբ (şire resmi) հնուց ի վեր սիփահհին է վերցրել. և հողից

ստացված հացահատիկի հարկը մի այլ սիփահօրի է վերցրել: Դարձ-
յալ ըստ հին որոշման պիտի կատարվի:

11. Այս լիվայի հողամշակութային տեղերը քիչ և դժվար մշա-
կելի լինելու պատճառով ուսյաթներից ոմանք հայրենիքը թողել այլ
վիլայեթներ են գնացել և ցրվել են. սրանից առաջ, վիլայեթ գրան-
ցողը տեղում չգտնվող ուսյաթներից ոմանց անունը ճիշտ չի կարո-
ղացել գրել, ոմանց հոր անունը չի գրել, պապի անունն է գրել,
ոմանց ամուրիության ազգանունով է գրանցել: Այս կերպով ցրված
ուսյաթները միջև վեճերը շարունակվել են: Այդ պատճառով Նորին
Վսեմության հրամանի համաձայն նորից գրանցման հրովարտակ
տրվեց. ինչքան որ հնարավոր է ուսյաթներին [գրանցման համար]
պետք է կանչել, շնորհայացողների [մասին տվյալները], իրենց
գյուղի բնակիչներին և նրանց ազգականներին հարց ու փորձ անե-
լով՝ ուշադրությամբ պիտի ստուգել: Հոր և պապի անունները
հայտնի չլինողները գերդաստանի անունով պիտի գրանցվեն: Այլ
գյուղերում և այլ վիլայեթներում բնակություն հաստատած ուսյաթ-
ները, որոնք ուրիշ [թիմարի տիրոջ] շին գրանցվել, առանց առար-
կության իրենց հարկերը գրանցված տեղում պետք է վճարեն:

12. Այն ուսյաթը, որ գրանցման ժամանակ թաքնված լինելու և
Ֆամ անփութության հետևանքով գրանցված չլինի, ինչպես նաև այլ
սիփահօր վրա արձանագրված չլինի, այդպիսիները ևս գյուղի սի-
փահօրն են պատկանում: Ամիլը չպիտի միջամտի: Այն ուսյաթի
որդիները և ուսյաթի եղբայրը, որոնց հայրը գաֆթարում ու-
սյաթ գրված լինի և նրանք ուրիշի թիմարում գրված չլինեն, ուսյաթ
են: Որոշ սիփահօրներ կեղծիք կատարելով՝ ուսյաթներից ոմանց
կրկին անգամ են գրել: Այդպիսիները տաս տարուց ավելի որ գյու-
ղում որ ապրեն հարկը իրենց ապրած գյուղի սիփահօրն պիտի
տան:

13. Ազատ զեամեթի տերերի զեամեթների [գործերին] սուբա-
շին չպիտի միջամտի. եթե մարդասպանության դեպք տեղի ունենա,
հանցապարտը դարձյալ զեամեթի տիրոջ (զայիմի) միջոցով տե-
ղում պիտի պատժվի: Այսուհետև ոճրի և հանցանքի [հետաքննու-
թյան] գործում սանջակի սուբաշին չպիտի միջամտի:

14. Բեյլերբեյի և սանջակի բեյի համար գարու, խոտի, հարդի,
փայտի և այլնի համար սալգուն (salgun) նշանակելիս, զեամեթ-
ներում բոլորովին սալգուն չպիտի նշանակվի, միայն ազատ չի-
նողներից պիտի սալգուն պահանջել:

15. Եթե որևէ ուսյաթ հողը շմշակի և արհեստով զբաղվի, և

կամ իր հողամշակութային սիփահուն յոթանասունհինգ ակշե եկամուտ շտա, [ապա] մնացորդը պիտի հատուցի և յոթանասունհինգ ակշեն պիտի լրացնի: Այն ուսյաթը, որ կաթսայագործությամբ ու առևտրով զբաղվելու համար այլ վիլայեթ է գնում, տարին մեկ անգամ, կամ երկու տարին մեկ անգամ մեծ վաստակով տուն է գալիս, այդպիսիներից հարյուր հիսուն ակշե լիվենդության հարկ են վերցնում:

16. Տրապիզոնի սանջակը նորից գրանցվեց և բաժանվեց. հիշյալ լիվայում գտնվող մենաստանների [մարդկանց] և առանց հերթի իրենց հողերի համար պատերազմի գնացողներին այս վիլայեթի գրանցողը նոր դաֆթարում ուսյաթ արձանագրեց և մի քանի սիփահիներին թիմար նշանակեց: Ներկայումս դաֆթարները երջանիկ ասիթանե (Ստամբուլ) են ուղարկված: Սրանից առաջ հին դաֆթարի համաձայն մենաստաններին (zâviye) իրենց հասանելիքները (zâviyelik) հին սովորության համաձայն որոշելու մասին հրաման արվեց և անհերթ իրենց հողերի համար պատերազմի գնացողները, հին ժամանակվանից ինչ ձևով որ [հարկերից] ազատված են, դարձյալ ազատ պիտի լինեն: Եթե հին դաֆթարի համաձայն իրենց ստացածները կլրջից (kilic) ավելի լինեն, եկամուտները վակֆի համար պիտի բռնագրավվեն: Մենաստանսովորների (zâviyedâr) որդիներ չհանդիսացող և այլ գյուղերից եկած և վիլայեթում արձանագրվածները ուսյաթների նման իրենց օգտագործած հողի համար հարկերը սիփահուն պիտի վճարեն: Այսպես հրամայվեց և նոր դաֆթարում արձանագրվեց:

Թափուի և Կադաստրոյի ընդհանուր
վարչություն

Դաֆթար N 29

Թվականը՝ 1583 (991)

22. ՎՐԱՍՏԱՆԻ (ԳՅՈՒՐՋԻՍՏԱՆԻ) ՎԻՍՅԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆՆԱՄԵՆ

1. Վրաստանի վիլայեթը քարաստան է և հողեր քիչ ունի, ուստի և հին դաֆթարի համաձայն ամեն մի շնչին, ըստ իրենց ունեցած հողերի, քսանհինգական աղչե իսպենջ արձանագրվեց: Վճարելուց հետո նրանց հողերից շիֆթի հարկ, կես հարկ (resm-i nîm) և դեռնյումի հարկ չպիտի վերցնել:

2. Վրաստանի վիլայեթի անհավատները մեկ հինգերորդ (humûs) են արձանագրված, նրանցից սալարիե չի վերցվում: Եթե կինը իր ունեցած հողն անմշակ և դատարկ շթողնի, նոր դաֆթարում նրա մասին արձանագրվածի համաձայն իր հարկերն ու բանեւաները տալուց հետո չի թույլատրվում [հողը] նրա ձեռքից առնել: Եթե ռայաթներից մեկը մահանա, նրա հողը իր որդուն պիտի անցնի, որովհետև [հողը] ժառանգական մյուլք է: Հանգուցյալը եթե որդի չունենա, այլ աղջիկ ունենա, ուրիշների տված քափուփ [հարկը] տալու պայմանով, [հողը] աղջկան պիտի տրվի: Իսկ եթե աղջիկը չունենա, ուրիշների տված քափուփ տալու պայմանով, [հողը հանգուցյալի] հղբորը պիտի տրվի: Պապի հողը թոռանը չի փոխանցվում: Բարյացակամ մուսուլմանների գնահատած թափուփ [հողը] թոռան ձեռքից պիտի առնվի:

3. Եթե դաֆթարում արձանագրված ռայաթները ցրվեն, համաձայն կանունի [նորից] իրենց տեղերը պիտի բերվեն: Իսկ եթե նրանց հեռանալուց տաս տարի և ավելին է անցել, և թողած հողերն անմշակ չեն մնացել, հողի տերը [այդ հողերը] թափուփ ուրիշին է տվել, չի կարելի [հեռացողներին] ետ բերել: Նրանց հարկերը իրենց բնակած տեղում պիտի վերցնել: Ռայաթի որդին ռայաթ է, եթե ուրիշ [թիմարի տիրոջ] չի արձանագրված. դաֆթարում [ռայաթների] չարձանագրվելը ձեռնտու չէ: Եթե ռայաթը մշակության հարմար իր հողը չմշակի ու գնա ուրիշ սիփահաճու հողը մշակի, նախազգուշացումից հետո այդպիսիներից օրենքով տասանորդ են վերցնում:

Իսկ եթե իր հողը մշակելուց հետո ուրիշ սիփահճու հողն էլ մշակի, երկու տասանորդ վերցնելը արգելված է: Արգելված է դրսի (haric) ուսյաթի թափուով մշակած հողը նրա ձեռքից առնելն և ներքին (dahil) ուսյաթին տալը, եթե նա [հողը] անմշակ և դատարկ չի թողնում: Եթե օտար ուսյաթը գա սիփահճու հողում թափուով հող մշակի, քահրան տալուց հետո լավագույն հողի երկու դեոնյումից մեկ ակչե և վատ հողի երեք դեոնյումից մեկ ակչե են վերցնում:

Գեոնյումը՝ սուլտրական քայլաշափով, ըստ երկարության և լայնության քառասուն քայլ է. [դրանցից] ավելի կամ պակաս չպիտի վերցնել: Ռայաթի մշակության համար հարմար հողերից, առանց հարգելի պատճառի, երեք տարի շարունակաբար անմշակ և դատարկ թողնված հողերը օրենքով թույլատրվում է առնել թափուով ուրիշին տալ: Հնուց ի վեր արգելված է քաղաքացիների, ինչպես նաև բերդերի տերերի և գյուղերի անասունների արոտավայրերը մշակելն ու ցանկապատելը: Այգուց և պարտեզից ըստ արձանագրության քահրա վերցնելը օրենքին համապատասխան է: Դաֆթարում իրրև ըստ որոշակի գնի (ber vech-i maktu') արձանագրված այգիներից և պարտեզներից ընդունված որոշ գինը առնելուց հետո ավելի ոչինչ չպիտի վերցնել: Ռայաթներն իրենց սիփահճիների տասանորդը մոտակա շուկան պիտի տանեն, իսկ դրսից եկող և մշակություն անողները՝ գյուղում գտնված ամբարները պիտի տանեն, օրենքն այսպես է:

4. Կալի ժամանակ ուսյաթների հացահատիկը [տասանորդի համար] պետք է հաշվել, պետերն առանց ուշացնելու տեղում պատրաստ կալը պիտի չափեն և ուսյաթներին չպիտի ճնշեն: Սակայն ուսյաթներն ևս առանց հողի տիրոջ դիտության, բերքը կալսելով չպիտի տանեն:

5. Ջրաղացի հարկը նմանապես դաֆթարում արձանագրվածի համաձայն պիտի վերցնել. լրիվ տարի աշխատող [ջրաղացից] վաթսուն ակչե, վեց ամիս աշխատողից՝ երեսուն ակչե՝ ոչ ավելի: Վիլայեթի գրանցումից հետո, եթե հին վալրում ջրաղաց կառուցվի, գրանից թիմարի տերը շրջակայքի ջրաղացներից առնվող չափով հարկ պիտի վերցվի, ոչ ավելի: Սակայն եթե հին ջրաղաց չլինի, գրանցումից հետո նոր [ջրաղաց] կառուցվի, հողի տերը չպիտի միջամտի:

6. Եթե դրսից որևէ անձ [ուսյաթ] գալու՛մ սիփահճու հողում ձմեռի, եթե ամուսնացած է, նրանից վեց ակչե ծուխի հարկ (restm-i

duhan) պիտի վերցնել, իսկ եթե հող մշակի, հողի հարկը պիտի վճարի, բայց ծուխի հարկ չպիտի վճարի: Ձմեռող անձինք երեք տարի ծուխի հարկ պիտի տան, իսկ եթե երեք տարուց ավելի մնան, սիփահան տասնութ ակչե բեննաֆի հարկ պիտի տան: Սիփահան հողում բնակություն հաստատած օտար ուսյաթը, ուսյաթի հարկերը պիտի տա նրան, ում վրա որ դաֆթարում արձանագրված է: [Ռայաթը] որ սիփահան հողում մշակությունը զբաղվի, տասանորդն ու սալարիեն նրան պիտի տա, և եթե իր ձեռքում եղած հողից սիփահան հարկ գրված լինի, հողի հարկը նամնապես պիտի տա: Եթե դաֆթարում մեկին ուսյաթ չի գրվել, ուսյաթի հարկը մեվկուֆչին (mevkufci) է վերցնում:

7. Ոչխարի հարկը. երկու ոչխարին մեկ ակչե և ոչխարն ու գառը միասին հաշվելն օրենք է եղել: Ամբողջ երկրում ոչխարի հարկը ապրիլ ամսին վերցնելն օրենք է: Վիլայեթը գրանցելիս որոշ գյուղեր գրված են «առանց ուսյաթների»: Հետո, եթե օտար ուսյաթներ գալով [գյուղը] շենացնեն և ոչխար պահեն, ոչխարի հարկը ('adet-i ađnâm), եթե դաֆթարում գրված չէ, մեվկուֆչիները պիտի վերցնեն: Երկու ոչխարից մեկ ակչե ևս իբրև շուբուֆի ակչե, իսկ յուրաքանչյուր հոտից մեկ ոչխար իբրև շիշիկ վերցնելը հրամանի հակառակ է, չպիտի անել: Որպես մակադառեղի հարկ (eđil resmi) ոչխարը ձմեռելու դեպքում, հնուց մնացած օրենքի համաձայն, յուրաքանչյուր հոտից միջակ մեծություն մեկ ոչխար են վերցնում, իսկ եթե հոտից պակաս լինի, տաս ոչխարից մեկ ակչե են վերցնում, ոչ ավելի: Լավագույն հոտը երեք հարյուր ոչխար է, միջակը՝ երկու հարյուր, փոքրը՝ հարյուր և հարյուր հիսուն ոչխար է:

8. Փեքակի հարկը (resm-i küvvere), իբրև մեղրի տասանորդ փեթակից երկու ակչե են վերցնում: Այն փեթակները, ոչխարները, այգիներն ու պարտեզները, որոնք վիլայեթի գրանցումից հետո են առաջացել, դրանց տասանորդն ու հարկերը թիմարի տիրոջն են պատկանում:

9. Ոչխարի հարկը ('adet-i ađnâm) եթե թիմարի տիրոջը չի արձանագրված, մեվկուֆչին է վերցնում:

10. Ըստ հին դաֆթարի, հիշյալ վիլայեթում ազատ չլինող թիմարներում, ոչխարի հարկը նրանց (ֆեռդալների) եկամտի գումարի մեջ է հաշվված. նոր դաֆթարում ևս նույն կերպ արձանագրելու համար նվիրական հրաման տրվեց և հին որոշման համաձայն ոչխարի տուրֆը արձանագրվեց՝ «ազատ չեն ոչխարի տուրֆից» ('adet-i ađnâm).

11. Ամուսնության հարկը (resm-i 'arusiye), միբիլիվաների

և զեամեթի տերերի և այլ ազատ թիմարների կույս աղջիկներից վաթսուն ալչե, այրի կանանցից երեսուն ալչե են վերցնում: Այլ թիմարատերերի ամուսնուրյան հարկի կեսը արձանագրված տեղերից սիփահճիները պիտի վերցնեն, իսկ մյուս կեսը՝ միրիլիվային արձանագրված վայրերի սանջակի պաշտոնյաները: Կույս աղջկա ամուսնահարկը տրվում այն վայրում, որտեղից որ նա եկել է, և նրան, ում ռայաթն է հայրը: Իսկ այրի կինը, ուր որ էլ ապրի, ամուսնահարկը տեղի թիմարի տիրոջը պիտի տա: Որոշակի բնակավայր չունեցող Յուրուբ և Յուզգեջի (yürük ve yüzdeci) ցեղերի մոտ, իրենց ծնողների ենթակայության տակ գտնվող կույսն ու այրին նույնանման են: Զեամեթի և թիմարի տերերի և որսորդների աղջիկների, բերդապահների, դարիբների ամուսնահարկը կայսերական խասերի էմիններն են վերցնում:

12. Վերոհիշյալ վիլայեթում բռնվող ստրուկներն և ստրկուհիները և անասունները պետք է բերվեն և հանձնվեն՝ կայսերական խասերին արձանագրվածները՝ կայսերական խասերի էմիններին և սանջակի բեյին արձանագրվածները՝ սանջակի պաշտոնյաներին. և բերողները օրենքի համաձայն իրենց վարձատրությունը պիտի ստանան: Ընդունված ժամկետը լրանալուց հետո [բռնվածները]՝ վիլայեթի դատավորների միջոցով աճուրդով վաճառվելով, գինը պիտի բռնագածեն: [Բռնված] ստրուկներին և ստրկուհիներին պահելու ընդունված ժամկետը երեք ամիս է, իսկ անասունների համար՝ մեկ ամիս: Հագուստ, կերպաս, գորգ և նման ապրանքներ գտնելիս, դատավորի միջոցով էմիններին պետք է հանձնել, պահողները պիտի պատժվեն:

13. Անասունների [պատճառած վնասների] տույժը. եթե ռայաթի ձին, եզն ու կովը և այլ տեսակի շորքոտանիները ցանքսերին վնաս պատճառեն, վնասները հատուցելուց հետո, անասունի տիրոջը հինգ զավազանի հարված պիտի տրվի և յուրաքանչյուր անասունի համար թիմարատերը հինգ ալչե տուգանք պիտի վերցնի: Բռնված անասունների համար, հիշվածի համաձայն [տուգանք] առնելուց հետո դեշտբանի հարկ՝ ասելով, ամեն մեկ տան վրա նշանակելով ոչինչ չպիտի վերցնել:

14. Սև քամղա (tamğa-i siyah). ձիու շուկայում եթե ձի է վաճառվում տասներկու ալչե են վերցնում. սպանդանոցում եթե ոչխար է վաճառվում երկու ոչխարից մեկ ալչե են վերցնում. եթե գոմեշ՝ չորս ալչե, սևատավար՝ երկու ալչե: Եթե չամիշ, թուզ և այլ չոր պտուղներ են [վաճառվում]՝ մեկ բեռից երկու ալչե և ուղտի

բեռից՝ շորս ակշե, էշի բեռից՝ մեկ ակշե, իսկ թարմ պտուղի էրգու բեռից մեկ ակշե են վերցնում:

15. Գյուղերում բաջ չեն վերցնում:

16. Վրաստանի վիլայեթում մարհասիյե պնունով ամեն մեկ շնչից երկու ակշե են վերցրել: Ռայաթների թեթևության համար, կայսերական նոր դաֆթարում արձանագրվածի համաձայն, յուրաքանչյուր տնից երկու ակշե պիտի վերցնել, ոչ ավելի:

17. Հացանատիկի շուկայի [վաճառքի] բաջը. եթե ցորեն կամ գարի է քաղաք բերվում ու վաճառվում, յուրաքանչյուր մյուղից կես քիլե են վերցնում, այլ հացահատիկների համար՝ նույնքան: Եթե ալյուր է բերվում, յուրաքանչյուր բեռը վեց քիլե լինելու դեպքում, վաճառողից շորս քիլից մեկ ակշե [են վերցնում]:

18. Մյուղը հավասար է Ստամբուլի քսան քիլեի:

19. Հաշվառման օրենքը քաղաքներում (kanunu ihtisabiye). Թերակշուման դեպքում մեկ դիրհեմից մեկ ակշե տույժ են վերցնում. սակագինը (նարխ) դատավորի միջոցով պիտի նշանակվի, դիրհեմով վաճառվող ապրանքների վրա տասին տասնևմեկ ակշեի հաշվով նարխ պիտի նշանակվի, ավելին չպիտի նշանակել:

20. Գործածվող նուկին երկուհարյուր դիրհեմ է, իսկ բաթմանը՝ տասներկու նուկի:

21. Ոճրագործ մարդուն առանց քննության և առանց նրա շարագործությունը հայտնաբերելու սանջակի բեյի սուբաշինների և նրանց մարդկանց կողմից բանտարկելը և որոշ բան վերցնել ու ազատ արձակելը արգելված է: Որևէ ոճրագործի ոճիրը եթե վիլայեթի դատավորի (կադի) ներկայությամբ չապացուցվի, նրան բռնելն ու դատապարտելը շարիաթին և օրենքին հակառակ է: Սակայն ոճրագործությամբ ամբաստանվող անձին, եթե համառությամբ նվիրական դատարան գնալու հակառակություն ցույց տա, չի արգելվում բռնությամբ դատարան բերելը: Սակայն սանջակի բեյի սուբաշիններին արգելված է շարագործության ամբաստանությամբ, առանց դատավորի մոտ տանելու, ռայաթներին շրջափակելով գյուղից գյուղ ման ածելը: Նմանապես, մինչև որ դատարանում շարիաթական կարգով ամբաստանյալի հանցանքը չապացուցվի, նրան չպիտի շղթայել: Սանջակի բեյի սուբաշինները մեծաթիվ մարդկանց հետ ժողովրդի մեջ ման չպիտի գան, առանց փողի կեր և ուտելիք չպիտի վերցնեն:

Ստամբուլ, Բաշվերակեթի արխիվ,

Դաֆթար № 195

Թվականը՝ 1570 (981)

23. ԳՅԱՆՋԱՅԻ ԷՅԱԼԵԹԻ ԿԱՆՈՒՆԸ

1. Գյանջայի Արրանի (Errâni) կոչված հողը Թիֆլիսին ենթակա Ղաղախի սանջակի սահմանում է և երկարում է դեպի արեւելք, Կուր գետի եզերքով երեսունհինգ ժամ [ճանապարհով], հետո՝ հարավային կողմից Կուր գետին միացող Արազ [գետի] եզերքով, մինչև Քերգուշատի և Չյուլենդերի* վերջը. դեպի հարավ՝ նա տարածվում է երեսուն ժամ [ճանապարհով] և այսպիսով [Արրանի հողը] մոտ վաթսունհինգ ժամ երկարություն ունի, լեռներին հասնելիս ութ ժամ և երբեմն տասը ժամ լայնությամբ հոսող գետերով և պտղատու ծառերով նա հարուստ մի երկիր է: Ռայաթները աջեմի ցեղերից և աշիրեթներից են և գյուղերից շատերում մետաքսը, բրինձը, բանջարանոցային բերքերը և հացահատիկի տեսակները շատ են: Լեռնային գյուղերի բնակիչները հայ** ցեղից են, ցորենը, գարին, վարսակն ու կորեկն են նրանց բերքերը, իսկ բրինձ, մետաքս և պտուղներ չունեն [լեռնային գյուղերը]:

2. Աջեմի (պարսիկներին) ժամանակ Արրանի հողում չորսից մեկ տասանորդ (öşür) և տասնհինգից մեկը բահրա վերցնելը օրենք է եղել: Բահրա կոչվածը, աջեմի (պարսկական) տերմինով՝ ամեն գյուղից հոսող ջրի արվի տիրոջը [վճարված] հարկն է եղել. հողի տերը չորսից մեկ տասանորդ տալուց հետո արվի տիրոջն էլ տասնըհինգից մեկ բահրա է տվել: Այժմ էլ այդ ձևով են վերցնում: Արրանի համեմատությամբ լեռնային հայաբնակ գյուղերի հողերը քիչ, անբերրի և բնակավայրերը անարժեք լինելով, աջեմի ժամանակում տասից մեկը տասանորդ և տասնհինգից մեկը բահրա են տվել: Այս էլ ըստ հին ձևի է վերցվում:

3. Գյանջայի մետաքսը երկու տեսակ է. մի տեսակը կոչվում է

* برکشاط و جولندر

** ارآمنه (Erâmine).

Բենար (kenar), կոշտ մետաքս է վեց վակիյեից (vakiyye) բաղկացած, մեկ արքայական (hünkāri) բաթմանը ութից տասներկու ղուրուշով է գնվում ու վաճառվում. մյուս տեսակը կոչվում է շերբաֆ (şerbafe), նորը մետաքս է. մեկ բաթմանը տասնութից քսանութ ղուրուշով է գնվում ու վաճառվում: Գյանջայի երկրի մետաքսի մեծ մասը քենար (kenar) մետաքսն է, որը պարսիկների ժամանակ ևս տասը ղուրուշի հաշվով, մանրամասն [ղաֆթարում] մետաքսի բերքի [հողվածի] ներքո՝ յուրաքանչյուր բաթմանը հազար երկու հարյուր ակչե է արձանագրված, իսկ բամբակի [հողվածի] վերջում, հին չափով հարյուր քսան ակչե է գրանցված:

4. Բամբակացան գյուղերում մետաքսն ու հացահատիկները հազվագյուտ են: Բերգուշատի շրջանի գլխավոր մշակությունը բրինձն է (çeltük), տեղում գործածվող քիլեն քաղաք է կոչվում. հարյուր հիսուն վակիյեն մեկ թաղարի է հավասար. մեկ թաղարին, հնում ընդունված հաշվով, վեց հարյուր ակչե է գրված: Այլ կարծիքների թաղարը՝ հարյուր ակչե է գրված:

Բանջարանոցային դեռնյումին վեց ակչե, այգու դեռնյումին քսանչորս ակչե [հարկ է նշանակված]: Ջրաղացի հարկը մեկ ղուրուշ է: Փեթակի հարկը՝ շորս փարա, կթան կովից իբրև յուղի հարկ (resm-i rugen)՝ շորս փարա և դինկի (dink)՝ համար՝ երեք հարյուր ակչե, բեննաֆր՝ քառասուն ակչե, իսպենջը՝ հարյուր քսան ակչե, ոչխարի հարկը ('adet-i ğınam) երկու փարա: Ամուսնության հարկը, հողի թափուն և բաղիհավան քաղաքի սովորության ու երկրի կարգի համաձայն յուրաքանչյուրն իր ժամանակին է վերցվում:

Հարկերի դուրսյունն ու մետաֆսի կշիռը

5. Եթե կշռված մետաքսը շորս բաթմանից պակաս լինի, գնողից յուրաքանչյուր բաթմանի համար երկու փարա են վերցնում, իսկ եթե շորս բաթմանից ավելի լինի, գնողից յուրաքանչյուր բաթմանի համար տասնվեց ակչե են վերցնում: Վաճառականի գնած մետաքսը, եթե դիվանի համլե ('ivanî hamle) կոչված երեսուներկու բաթմանի հասնի, յուրաքանչյուր բեռից վաճառականից քսաներկու ղուրուշ են վերցնում: Առաջին գնման ժամանակ մեկ բաթմանի համար վճարված տասներկու կամ տասնվեց փարա կշռելու ծախսը (harci mizan) հաշվի մեջ չի մտնում: Եթե դիվանի բեռ կոչված

* دینک

մետաքսը երեսուներկու բաթմանից մեկ-երկու բաթման պակաս լինի, այդ դեպքում մեկ բեռան համար վճարված քսաներկու ղուրուշի հաշվով չեն վերցնում, այլ բաթմանից երեսուներկու փարա են վերցնում: Վաճառողից ևս տաս բաթման մետաքսի դիմաց կշեռքի ծառայողների համար յոթանասուն դիրհեմ քաշով մեկ գյուլ (գծիկ) մետաքս են վերցնում: Վաճառողի ծախածը, եթե քսան բաթմանի հասնի, հաճախորդ վաճառականը մեկ գյուլ մետաքսը ձրիաբար է առնում: Կշռի գրագիրները յուրաքանչյուր բեռից քսանչորս փարա գրագրության վարձ է վերցնում: Քանի որ աջեմի (պարսկական) հին կանոնը այդպես է, այն հարգվում է:

Մաֆսի և կափանի մասին՝ համաձայն աշեմի (պարսկական) կանոնի

6. Արդար յուղի, մեղրի և մեղրամոմի ուղտի բեռից երեք արասի կափանի հարկ և մեկ և կես փարա ծառայության վարձ (hüd-camiy), ձիու բեռից՝ մեկ և կես արասի կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, էջի բեռից՝ տաս փարա կափան և մեկ ու կես փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ ութ փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Աղ կշեռչիս, ուղտի բեռից տասնչորս փարա կափան, ձիու բեռից՝ երեք փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, իսկ էջի բեռից մեկ փարա [են վերցնում]: Յորենի, դարու և կորեկի ուղտի բեռից հինգ փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից երեք և կես փարա կափան և մեկ և կես փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Կերպասեղենի համար ուղտի բեռից, տասնչորս փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ յոթ փարա կափան [են վերցնում]: Պղնձի համար ուղտի բեռից տասնչորս փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ յոթ փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, էջի բեռից՝ երեք փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Զկան համար ուղտի բեռից վեց և կես փարա կափան և մեկ և կես փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ երեք և կես փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, էջի բեռից՝ երկու փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ՝ [են վերցնում]: Զանազան տեսակի չուխայի, անագի, կապարի, լեղակի, վուշի, գուլպայի, կարմիր ներկի և քիշմիշի համար, ուղտի բեռից տասնչորս փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, ձիու բեռից՝ յոթ փարա կափան և մեկ փարա ծառայության վարձ, էջի բեռից՝ երեք և կես փարա կափան

և մեկ փարա ծառայության վարձ [են վերցնում]: Դաղստանի շալի (babunca-i Dagistani) համար ձիու բեռից տասնչորս փարա կափան և երկու փարա ծառայության վարձ, էջի բեռից՝ յոթ փարա կափան [են վերցնում]: Չմերուկի բեռից մեկ ձմերուկ, սեխից մեկ սուրաշըլըֆ [են վերցնում]: Եվ ամեն բեռից երկու [փարա] հարկ և մեկ փարա սուրաշըլըֆ են վերցնում:

Ստամբուլ, Բաշվերալեթի արխիվ
Դաֆթար N 924
Թվականը՝ 1724 (1140)

Р Е З Ю М Е

Собранные в данном сборнике османские законоположения XVI века («Кануннамэ») переведены нами на армянский язык из сборника архивных материалов, изданного в 1945 г. в Стамбуле О. А. Барканом¹. Сборник состоит из предисловия, текстов и комментариев. В предисловии дается краткая история возникновения османских законоположений, а также освещаются связанные с ними некоторые вопросы. Среди законоположений, касающихся в основном восточных областей Османской империи, т. е. Западной Армении (подпавшей в XVI веке под иго турецких феодалов), имеется два документа, относящиеся к истории Азербайджана и Грузии — законоположения Гянджи и Гюрджистанского вилайета.

В предисловии отмечается, что законоположения в большинстве случаев представляли собой вступительную часть османских дефтеров (реестровые книги). Они составлялись турецкими государственными сановниками после проведения общей переписи (*tahrir*) населения, земельных угодий и недвижимого имущества, установления налогов, распределения земельных участков между феодалами и т. д. в странах или областях, завоеванных турками. Все это записывалось в дефтерах. Дефтер каждой провинции начинался законоположением, относящимся к данной провинции. О ценности дефтеров в качестве исторических источников можно судить по книге проф. Джикия «Пространный реестр Гюрджинстанского вилайета», изданной в Тбилиси в 1947 году. О значении этих документов в

¹ Ömer Lûtfi Barkan. „XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları birinci cilt, Kanunlar, İstanbul, 1945.

своих трудах и докладах отмечали такие известные современные турецкие историки как И. Х. Узунчаршылы и О. Л. Баркан, венгерский турколог проф. Фекете Л. и другие.

В большинстве случаев законоположения отражают подлинную картину внутренней жизни Османской империи XVI века. В законоположениях довольно четко вырисовываются формы землевладения в армянских областях, турецкая налоговая система XVI века, подтверждаются факты прикрепления крестьян к земле. В этих памятниках сохранились некоторые сведения о взаимоотношениях между армянской сельской общиной и феодалами-завоевателями.

Турецкие законоположения XVI века возникли на основании прежних законоположений, существовавших в странах, завоеванных турками. Составители указанных документов, как это видно из текстов, были вынуждены считаться с теми социально-экономическими и внутренними политическими порядками, которые существовали там до турецкого завоевания. «Лучшая подать та, которую народ привык уплачивать с давних пор» («En iyi vergi halkın ötedenberi vermiş olduğu vergidir»), — говорится в одном кануннаме. В документах часто встречаются такие выражения: «по существующим обычаям», «по местным обычаям» и т. д. Это объясняется двумя причинами. Во-первых, у турок в XVI веке еще не был окончательно выработан общий кодекс и, во-вторых, в целях удовлетворения растущих нужд огромного военного механизма государства, турецких феодалов больше интересовало взимание множества различных податей, независимо от формы и способа взимания.

Как видно из документов, в Западной Армении и в других областях, населенных армянами, принимались законоположения известного правителя туркменского государства, аккойунли Узун Хасана. Последний издал эти законоположения в целях точной фиксации податей и повинностей крестьян (райатов) и устранения злоупотреблений местных феодалов и государственных сановников при взимании податей. В документах часто встречается такое выражение: «По закону Хасана падишаха» («Her muceb-i kanun-i Hasan padişah»).

Одновременно, как видно из документов, переведенных со-

ставителями, турецкие законоположения стремились очернить закон Узуна Хасана, представляя его в качестве притеснителя народа. Так, в законоположении вилайета Эрзерума от 1540 года говорится, что население этой области «не выдержало гнета законов Узуна Хасана и обратившись к Высокому султанскому Престолу, попросило, чтобы был издан Румский закон» (т. е. Османский закон). Исходя из этого, турецкие современные историки, в том числе издатель документов О. Л. Баркан, представляют дело так, будто османское владычество принесло с собой облегчение положения трудового народа. В действительности же сами документы опровергают эти лживые утверждения некоторых турецких историков. Турецкое владычество принесло с собой жестокое угнетение и ограбление трудового народа.

Крестьянство составляло большинство населения Западной Армении. Помимо армянских крестьян, составлявших подавляющее большинство населения, там жили турецкие, курдские, азербайджанские и туркменские крестьяне, разделявшие общую судьбу эксплуатируемых. В этих документах они называются «райятами» (крестьянами).

Как видно из документов, райяты испытывали на себе тяжесть эксплуатации со стороны государственного аппарата и были опутаны сложной системой налогов, взимавшихся как в пользу государства, так и в пользу местного феодала.

С целью усиления эксплуатации крестьян и обеспечения громадных военных расходов государства, турецкие феодалы старались узаконить прикрепление крестьян к земле. Об этом ясно говорят законоположения, согласно которым крестьянин, записанный в реестр, не имел права самовольно перейти в другое место.

«И если райят,— читаем мы в законоположении Эрзерума,— несмотря на имеющиеся в его распоряжении земли, убежит, сипахи (т. е. феодал) по закону имеет право возвратить его на место».

В документах часто говорится о злоупотреблениях при взимании податей со стороны государственных сановников и местных феодалов. Это злоупотребление выражается термином бид'ат (بدعت) — арабское слово, означающее «новше-

ство», то есть нечто не соответствующее и противоречащее принципам шариата (мусульманского кодекса). Правда, в законоположениях составители нередко отмечают, что эти бид'аты сняты. Однако частое упоминание о снятии бидата говорит лишь о том, что местные феодалы не считались с законоположением и продолжали бесчинствовать. Особенно в тяжелом положении находились крестьяне-армяне. Как «неверные» (kâfir) т. е. христиане, о чем неоднократно упоминается в документах, они эксплуатировались феодалами-завоевателями, требующими от них безропотного повиновения, более беспощадно.

В законоположениях армянских областей говорится также о «курдских обычаях», «курдских законах», «аширетских порядках» и т. д.

После присоединения Курдистана, южных и юго-западных областей Армении к Османской империи в 1515—1516 гг. положение курдских феодалов в Юго-Западной Армении окончательно укрепилось. Присоединение этих областей не привело и не могло привести к существенным изменениям в господствующей в стране феодальной системе, существовавшей в XV веке в эпоху владычества аккойунли. А суть этой феодальной системы заключалась в формальном признании верховного владычества туркменских государей, затем османских турок, при фактическом феодальном господстве на местах курдских феодалов.

В законоположениях встречаются разные единицы мер, веса, денег и т. п.

ставителями, турецкие законоположения стремились очернить закон Узуна Хасана, представляя его в качестве притеснителя народа. Так, в законоположении вилайета Эрзерума от 1540 года говорится, что население этой области «не выдержало гнета законов Узуна Хасана и обратившись к Высокому султанскому Престолу, попросило, чтобы был издан Румский закон» (т. е. Османский закон). Исходя из этого, турецкие современные историки, в том числе издатель документов О. Л. Баркан, представляют дело так, будто османское владычество принесло с собой облегчение положения трудового народа. В действительности же сами документы опровергают эти лживые утверждения некоторых турецких историков. Турецкое владычество принесло с собой жестокое угнетение и ограбление трудового народа.

Крестьянство составляло большинство населения Западной Армении. Помимо армянских крестьян, составлявших подавляющее большинство населения, там жили турецкие, курдские, азербайджанские и туркменские крестьяне, разделявшие общую судьбу эксплуатируемых. В этих документах они называются «райятами» (крестьянами).

Как видно из документов, райяты испытывали на себе тяжесть эксплуатации со стороны государственного аппарата и были опутаны сложной системой налогов, взимавшихся как в пользу государства, так и в пользу местного феодала.

С целью усиления эксплуатации крестьян и обеспечения громадных военных расходов государства, турецкие феодалы старались узаконить прикрепление крестьян к земле. Об этом ясно говорят законоположения, согласно которым крестьянин, записанный в реестр, не имел права самовольно перейти в другое место.

«И если райят,— читаем мы в законоположении Эрзерума,— несмотря на имеющиеся в его распоряжении земли, убежит, сипахи (т. е. феодал) по закону имеет право возвратить его на место».

В документах часто говорится о злоупотреблениях при взимании податей со стороны государственных сановников и местных феодалов. Это злоупотребление выражается термином бид'ат (بدعت) — арабское слово, означающее «новше-

ство», то есть нечто не соответствующее и противоречащее принципам шарията (мусульманского кодекса). Правда, в законоположениях составители нередко отмечают, что эти бид'аты сняты. Однако частое упоминание о снятии бидата говорит лишь о том, что местные феодалы не считались с законоположением и продолжали бесчинствовать. Особенно в тяжелом положении находились крестьяне-армяне. Как «неверные» (káfir) т. е. христиане, о чем неоднократно упоминается в документах, они эксплуатировались феодалами-завоевателями, требующими от них безропотного повиновения, более беспощадно.

В законоположениях армянских областей говорится также о «курдских обычаях», «курдских законах», «аширетских порядках» и т. д.

После присоединения Курдистана, южных и юго-западных областей Армении к Османской империи в 1515—1516 гг. положение курдских феодалов в Юго-Западной Армении окончательно укрепилось. Присоединение этих областей не привело и не могло привести к существенным изменениям в господствующей в стране феодальной системе, существовавшей в XV веке в эпоху владычества аккойунли. А суть этой феодальной системы заключалась в формальном признании верховного владычества туркменских государей, затем османских турок, при фактическом феодальном господстве на местах курдских феодалов.

В законоположениях встречаются разные единицы мер, веса, денег и т. п.

և մորթված կենդանիներից դանձվող հարկի անուան է: Սա մեծ մասամբ սև թամզա (թամզաի սիահ) է կոչվում: Տրանզիտ կերպով երկրից անցնող և կամ երկրում մնալու համար բերված ապրանքներից դանձվող մաքսահարկը բաջի բուզուբդ, ախինքն մեծ բաջ էր կոչվում: Այս երկրորդ տեսակի ապրանքները շուկայում ծախվելու դրանց համար տաանձին դանձվող դրոշմի հարկը բաջի-թամզա է կոչվում: Թամզան այստեղ ընդհանրապես բաջ, ախինքն հարկի իմաստով է գործածված:

Բեննաք (bennak—հայ.), բեննաքի հարկ (resm-i bennak—արաբ. հայ.). Հայերեն բնակվել բառից: Հողագործ գյուղացու Ֆերդալին վճարած հարկերից մեկն է. կաբ երկու տեսակի բեննաք՝ էրինլու բեննաք (ekinlü bennak) և ջարա բեննաք (caba bennak): Էրինլու բեննաքի հարկ էին վճարում այն գյուղացիները, որոնք ունեին կես (նիս) չիֆթից պահաս հողակտոր, իսկ ջարա բեննաքը գյուղացին վճարելու էր ֆերդալին նաև այն ժամանակ, երբ բոլորովին հող չունեի:

Բեյր-ուլ մալ (beyt-ül-mâl—արաբ.). Բառացի նշանակում է գանձատուն, ավելի լայն իմաստով՝ անժառանգ հանդուցյալների կալվածքները ու ինչքերը կառավարող և պահպանող վարչություն, գանձարան:

Բերաք (berât—արաբ.). Հրովարտակ, արքունի մուրհակ, որ հաստատում էր հարկերից և այլ պարտավորություններից ազատված լինելը: Արևելք արտասություն և աստիճան հաստատող հրաման, հրովարտակ:

Բերիյե (berriye—արաբ.). Անստատ, ամայի գաշա, անմարդարնակ վայր: Դիարբեքի բնիկներն անստատում գործ է անում նման վայրերում ապրող գյուղացիների իմաստով:

Բիդ'աթ (bid'at—արաբ.). Բառացի նշանակում է նորամուծություն: Կանունն անստատում բեդ'աթը, որը մենք թարգմանում ենք ապրիլնություն, գործ է անվում իբրև շարիաթական օրենքներին և սկզբունքներին չհամապատասխանող և նրան հակասող նորամուծություններ:

Բոզ բահրա (boz bahra—թուրք. պարսկ.). Չիֆթը ճշշակելու զեպըում բահրայի խանդարման համար պահանջվող տույժը: Բոզ նշանակում է գորշ ախինքն ճշշակված հող:

Բուլազըրըք (bulacılık—թուրք.), բուլազըրըք (bulucilik—թուրք.). Այս բառերն ազգավորման հետեանքով տեքստում անիմաստ են: Թուրքերեն bulmak (գտնել) բայը չի պարզում այդ ազգավորումը:

Բուլգարի (bulgari—թուրք.). Մի տեսակ բարակ կաշի և այդ կաշվից կարված ճարավոր կոշիկ:

Բույրուք (buyruk—թուրք.), բույրուք (buyuruk—թուրք.). Բարձրագույն հրաման, հրամանադիր:

Դաֆթարդար (defterdâr—արաբ. պարսկ.). Դաֆթար բառից. դաֆթարի (դրանցման մատյանի) կազմողն ու վարիչը: Այս զեպըում զիլայեթի կամ սանջակի (իվայի) դրանցման գործի վարիչ:

Դեշտբանի (deştânî—պարսկ.). Դաշտերի պաշտպանություն համար հարկ: Այս հարկը սրպես տույժ պետք է գանձվեր այն ժամանակ, երբ գյուղացու անասունը (ձին, եղը, դոմեշը, ոչխարը և այլն) մանեք մի օրեկ ցանք ու փնաս պատճառեր: Կենդանու տիրոջը, սրպես պատիժ, գավազանի հինգ հարկված էին տալիս և նրանից հինգ սկզի էին գանձում: Սակայն ինչ-

պէս դժուար չէ կարակացնել «Գյուրջիստանի ընդարձակ դաֆթարից» ղէշտրաննիի սուլթը դարձել էր գաշտերի պահպանութեան համար գանձվող մշտական հարկ:

Դեննյում (dönüm—թուրք.), դեննյումի հարկ (resm-i dönüm—արար. թուրք.). Դեննյումը հողի թուրքական չափ է. մեկ դեննյումը հասարակ քայլով, ինչպէս այդ մասնանշված է կանուանամենեքում, բառասուն քայլաչափ կրկնութեամբ և յայնութեամբ կզած հողային տարածութեանն է: Դեննյումի հարկը հողային հարկերից մեկի անունն է, որը վճարվում է ըստ դեննյումների:

Դեվրե (devre—արար.). Բառացի նշանակում է շրջադարձութեան: Յայտայ (ամասանոց) բարձրանալիս մտտակա գյուղերի բնակիչներից գանձվող հարկի անունն է: Դեվրեն, ինչպէս և կանուանամենեքում հիշված կայիմեն (kaime), շահնելիք (şahnelik) և եմլիք (yemlik) կանուանամեն բնորոշումով սանձակի բէյի և նրա մարդկանց կողմից հորինված բացարձակ ապօրինութեաններ էին:

Դիեք (diyet—արար.). Արջան դին, որը վճարվում էր սպանվածի հարապաններին ու ազգակիցներին:

Դիզարի բիմարներ (dizdar timarları—պարսկ. թուրք.). Պարոկերեն ղեժգար բառից, նշանակում է բերդապահ, բերդի զինավոր պահապան: Դիզարներն ունեին իրենց հատուկ թիմարները, որոնք հիշվում են ազատ թիմարներին շարքում:

Դիվանի (divani—պարսկ.), դիվանի (divaniye). Դիվան՝ առյախ, մեծ ժողով, բարձրագույն ժողով և այլ իմաստներով է օգտագործվում: Բանաստեղծութեանների ժողովածուն նմանապէս դիվան է կոչվում: Կանուանամենեքում դերձ է անվում պետական, պետութեանը վերաբերող հարկի իմաստով:

Զավիյե (zâviye—արար.). Բալամական մենաստանները, փոքր թեքները կոչվում էին զավիյե՝ անկյուն: Զավիյելիք զավիյելին հասանելիք գումարն է:

Զիմմի (zimmî—արար.). Բառացի նշանակում է պարտագան: Բալամական պետութեանների ոչ-մուսուլման նպատակները կոչվում էին զիմմի:

Զուկադիրլի, զուկադիրի (zulkadirli, zulkaderiye). XIV—XV դարերում հարավային Անադոլիում կազմակերպված իշխանութեաններից մեկի անունն է: Զուկադիրլիները թուրքմենական ցեղից էին: Այդ իշխանութեան հիմնադիրը եղել է Զուկադիր-Զինեդդին-Կարաջանը, որից առաջացել է զուկադիրի անունը: Զուկադիրլիները զբաղեցնում էին Մարաշի, Էլբիստանի, Խարերդի և Բիհիսնիի շրջանները: Օսմանյան սուլթան Մեյիմ Յավուզը (1512—1520) 1516 թվականին զբաղեցրեց այդ իշխանութեան հողերը:

Էմին (emin—արար.). Վարիչ, պետական լուսանված անձ, վերակացու, ոստիկան, էմինլիք՝ ոստիկանութեան:

Էֆլարձակ դաֆթար (defter-i müfassal—արար.). Վիլայեթներում և լիվաններում (սանջակ) պարբերաբար կատարված զբաղեցման մատյանները կոչվում էին դաֆթարներ, որոնք լինում էին ընդարձակ (müfassal) և համառոտ (muhtasar):

Էֆնանուր կանուննամե (kanunnâme-i külli—պարսկ. արար.). Ինչպէս դաֆթարներն են եղել ընդարձակ և համառոտ, այնպէս էլ օրենքներն ունեցել են իրենց ընդարձակ կամ լրիվ և համառոտ կամ կրճատ ձևերը:

Էրգադիե (irgadiye) կամ րրգադի հարկ (resm-i irgadiye). Էրգադը ունարեն նշանակում է շինարարութեան վրա աշխատող գործավոր: Էրգադիե

էր հռչվում գյուղացիներից տեղի ֆեոդալների օգտին տարեկան որոշ օրեր պարտադիր աշխատանք (կոռ) կատարելու փոխարեն զանձվող հարկը: Անվանվում էր նաև կուլլուկ (kulluk)՝ ծառայութուն:

Թաղար (tag'ar—մոնղ.). Բառացի պարի, պայուսակ: Հայաստանի որոշ շրջաններում գործածվող հացահատիկի շափ է, որի ծանրութունը տարբերակներում տարբեր է եղել: Ինչպես սլարավում է Գյանջայի կանուննամեի շորբորդ հողվածից, Թաղարը հավասար է եղել հարյուր հիսուն օխայի:

Թանգա (tenge—մոնղ.). Դրամական միավոր, որը մուտք է գործել Թուրքիա Միջին Ասիայից և Իրանից: Ինչպես երևում է կանուննամեների հողվածներից, մեկ Թանգան հավասար է եղել երկու օսմանյան ակչեի:

Թափու (tapu—թուրք.). Թափուն XVI դարում Թուրքիայում նշանակում էր 1) հողաբաժին սլանելու իրավունք, որ տալիս էր ֆեոդալ հողատերը: Թափուի հիման վրա գյուղացին կախման մեջ էր գրվում Ֆեոդալից. 2) Հողային տուրք (resm-i tapu), որ գյուղացին հողաբաժին ստանալիս վճարում էր ֆեոդալին: Այդ հարկը վճարվում էր այն դեպքում, երբ հողաբաժին ստացող գյուղացին տվյալ հողաբաժին նախկին գրադեցնողի անմիջական ժառանգորդը չէր:

Իլիզամ (iltizam—արաբ.) և մուլթեզիմ (mültezim—արաբ.). Եկամտի մի բանի տեսակները կամ ամբողջ եկամուտը (տասանորդ և այլ հարկեր) կապալով տալու կարգը հռչվում էր իլիզամ, այստեղից էլ՝ իլիզամով տալ: Իլիզամ վերցնող կապալառուն հռչվում էր մուլթեզիմ: Մուլթեզիմը իլիզամ ստանալու համար պարտավոր էր նախապես պետական զանձարանին համապատասխան երաշխավորություն և ապահովություն տալ:

Իսպենջ (ispenc). Ենթադրվում է, որ պարսկերեն բառ է բաղկացած երկու բառից, իզ, որ նշանակում է «ից», և պենջ «հինգ», այսինքն հնգից մեկը: Օսմանյան կայսրության մեջ իսպենջը զլխահարկի մի տեսակ էր, որը զանձվել է քրիստոնյա հպատակներից մինչև XVIII դարը: Իսպենջի գումարը եղել է 25 ակչե: Այդ գումարի զանձումը հիմնված էր իսլամական շարիաթի այն սկզբունքների վրա, որ բոլոր ոչ-հավատացյալները (քյաֆիր) համարվում էին ստրուկ, գերի, իսկ գերին այդ դարերում Թուրքիայում գնահատվում էր հարյուր քսանհինգ ակչեով, որի շարիաթական մեկ հինգերորդը (hums-i şer'i) 25 ակչե էր: Ուրեմն «անհավատ» հպատակը՝ տարեկան 25 ակչե վճարելով, ձեռք կբերեր ազատ իրավունք: Ինչպես սլարավում է կանուննամեներից իսպենջի գումարը միշտ չէ, որ 25 ակչե է եղել:

Խալաթի բափու (hilat tapusu—թուրք.), քեթիսուդա աղբյուրը (kethüda ag'irliğü—պարսկ. թուրք.). Խալաթալար, սլատուճան: Խալաթի թափուն վարչական և հարկային ապօրինության և կամտյակհանության սխալի օրինակներից է: Գյուղերում նոր քեթիսուդաներ նշանակվելու գեպքում գյուղացիներից բռնի կերպով զանձել են այս հարկը՝ «խալաթի թափու», «քեթիսուդայության ծանրության» անուաններով:

Խարաջ (harac—արաբ.). Հիմնական հողային հարկի անունն է: XVI—XVII դարերում խարաջը կորցրել էր իր նախկին նշանակությունը և, խարաջ ասելով հասկանում էին գյուղացիներից զանձվող բոլոր հարկերը միասին վերբրած. առանձին դեպքերում «խարաջ» օգտագործվում է ջիզիև տերմինի փոխարեն:

Միի հարկ (resm-i duhan—արաբ.). Յուրաքանչյուր ծխից (անտեսու-թյուն, տուն) զանձվող հարկը:

Կազա (kaza—արար.). Փոքր վարչական միավոր. սանջակները բաժանվում էին կազաների:

Կաշրկ-կուզուսու (kaşık kuzusu—թուրք.). բառացի նշանակում է զգալի դառ, փոխարեքահան իմաստով՝ փոքրաբանակ:

Կալի հարկ (harman akçesi—թուրք.). Կալի համար ֆեոդալին վճարվող հարկը:

Կարա սալգուն (kara salgun—թուրք.). Էրզանիի շրջանի գյուղերից մեկի վճարած մեծագույն հարկերից է, միանվագ ձևով տարեկան չորս հազար աղչիի չափով: Թե ինչու՞ն հարկն ստացել է կարա (սև) անվանը, պատճառ է ասել, հավանաբար իր ծանրության համար էր սև կոչվում: Սալգունը միանվագ տարեկան հարկն է, որը բաժանվում էր բնակիչների վրա:

Կափան կամ դափան (kapan—արար.). Շուկաներում մեծաքանակ ապրանքներ կշռելու համար նախատեսված հատուկ մեծ կշեռք: Այդ կշեռքի օգտագործման համար զանձվող հարկը կոչվում էր կափանի հարկ (resm-i kapan) կամ կշեռքի հարկ (resm-i mizan):

Կերի հարկ կամ ռեսմի ալեֆ (resm-i âlef—արար.). Արարերեն ալեֆ բառից է, որը նշանակում է խոտ, կեր: Ինչպես ցույց է տալիս ինքը բառը, այս հարկը պարտադիր կերպով զանձվում էր գյուղացիներից՝ պետական ծառայողների ու անդի սիփահիների ձիերն ու անասունները կերակրելու համար: Հարկը զանձվել է ինչպես բնամթերքով (զարբի, խոտ, հարդ և այլն), այնպես էլ գրամով: Ըստ Բիթլիսի կանուխնամեի, որպես ռեսմի ալեֆ յուրաքանչյուր անձից զանձվել է վեց աղչի:

Կես հարկ (resm-i nim—արար.). Չիֆթը, ինչպես այդ երևում է կանուխնամեներից, ինչում էր լրիվ և կես, ըստ այնմ էլ չիֆթի հարկը զանձվում էր լրիվ և կես ձևերով: Կես հարկը չիֆթի հարկի կեսն է:

Կըլլոց (kilic), կըլլոց հակկը (kilic hakkı). Բառացի նշանակում է սուր, սրի իրավունք: Այսպես էին կոչվում զեամեթի կամ թիմարի անբ ֆեոդալի անձանքները:

Հակ-ուլ-կալեմ (hak-ul-kalem—արար.). Նշանակում է զրազրության գրասենյակի համար իրավունք, վճար:

Հասանը փաղիշահ (Hasan padişah). Խոսքը վերաբերում է Ահիոյունլու թուրքմենների հայանի արքայալու Ուղուն Հասանին (1453—1477):

Հասան փաղիշահի բարձրագույն ու սև աղչեմ (karaca akçe). Ինչպես երևում է կանուխնամեներից, մինչև XVII դարը Թուրքիայի Արևելյան նահանգներում գործածության մեջ են եղել Ուղուն Հասանի կոթի չափերը և գրամական միավորները: Հասան փաղիշահի բաթմանը տասներկու նուկի էր, նուկին էլ՝ հարյուր վաթսուներկու դիրհեմ, այս հաշվով բաթմանը հավասար կլինի 1920 դիրհեմի: Ուղուն Հասանի երեք սև աղչեմ հավասար է եղել մեկ օսմանյան աղչեմի:

Համլե, դիվանի համլե (hamle, divan hamle). Համլե արարերեն բառացի նշանակում է ճանապարհորդ, կշիռ: Ինչպես երևում է Գյանջայի կանուխնամեից, այս կշիռը գործածվել է նաև Գյանջայի շրջանում և հավասար է եղել 32 բաթմանի: Դիվանի համլեմ կառավարական պաշտոնական համլեի անունն է:

Հաշվառում կամ իհտիսաբիե (ihtisabiye). Կանուխնամեներում գործ է ածվում գլխավորապես կշիռների և չափերի վրա կատարված հսկողության,

հաշվառման իմաստով: Հսկողութեան և հաշվառման պաշտոնյան կոչվում էր մյուսքեսիբ (mühtesib), իսկ այդ հաշվառման և հսկողութեան համար գանձվող հարկը կոչվում էր իհրիսաբիե (ihtisabiye):

Հյուսթեք (hüccet—արար.). Բառացի՝ փաստ, ապացույց, որևէ մեկի սեփականությունը հաստատող և կամ թե որևէ որոշման հիմքը պարզող պաշտոնական գրություն, որ տալիս էր շարիաթական դատարանը:

Հոդի հարկ (resm-i zemîn—արար.). Հոդի օգտագործման համար, ըստ հոդի որակի, սահմանված հարկը:

Հումուս (hümus—արար.). Բառացի $\frac{1}{5}$, բերքի $\frac{1}{5}$ -ը, որը արվում է ֆեոդալին:

Մակբու (maktu—արար.). Բառացի նշանակում է որոշակի, կարված: Այսպես էին կոչվում այն հարկերը, որոնք յուրաքանչյուր տարի սխտեմատիկաբար, առանց հաշիի առնելու բերքի քանակին ու պայմանները, նախապես որոշված հատուկ գումարով գանձվում էին պետության կամ հողատեր ֆեոդալի օգտին:

Մահրեմ (mahrem—արար.), Գամահրեմ (namahrem—պարսկ. արար.). Մահրեմ նշանակում է մերձավոր, ազգական, որի հետ շարիաթական կարգով ամուսնություն չի թույլատրվում: Նամահրեմը օտարական է, որին չի թույլատրվում կանանոց (հարեմ) մտնել:

Մալիբանե (malikâne—արար.). 1. Ժառանգական ավատ: Այսպես էին կոչվում բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, սպաներին և վաստակավոր անձանց սեփականության իրավունքով արված հողը, չիֆթլիքը և այլ եկամտարեք կալվածները: 2. Ֆեոդալ հողատիրոջը (մալիբին) վճարվող հողային հարկը:

Մանգր կամ մանգր (mangır—թուրք.). Պղնձյա հին գրամ, որի չորսը մեկ աղչեի էր հավասար:

Մարխասիե (marhasiye—արար.), մարխասիեի հարկը. Արարերեն մուսուլմանական բառից է, որը նշանակում է լիազոր, առաջնորդ: Ինչպես երևում է Կամալի կանուննամեի շորրորդ հոդվածից, այս հարկը նշանակվել է տարեկան միանվագ գումարով վանքերի վրա և գանձվել է տեղի բրիտանյա բնակչության յուրաքանչյուր անից տարեկան տասից տասնհինգ աղչեի չափով:

Մեֆկուֆչի (mefkufci—արար. թուրք.). Արարերեն մեֆկուֆ բառից, որը նշանակում է վակֆ, վակֆին վերաբերող: Մեֆկուֆչի վակֆի դործերի կառավարչի կամ պաշտոնյայի անունն է:

Միրաբի հարկը (resm-i mirabi—արար. պարսկ.) կամ հակ-ի շուրուք (hak-i şurub—արար.). Հողամշակության ընթացքում ջուրն օգտագործելու համար գանձվող այս հարկը, որը կոչվում էր նաև միրաբիլիբի հարկ (mirabilik resmi), կազմում էր տվյալ մարզի, շրջանի, գյուղի, ֆեոդալի երրեմն նաև առանձին մյուսքատիրոջ կարևորագույն եկամուտներից մեկը: Քանի որ Արևմտյան Հայաստանի և առհասարակ արևելյան երկրների կլիմայական պայմաններում սողման հարցը գյուղատնտեսության համար կենսական նշանակություն ունի, զրա համար էլ այս հարկը ստիժ է տվել Հարաշահումներին: Դա արտացոլված է Էրզրումի, Մալաթիայի և մի շարք այլ վայրերի կանուննամեներում:

Միրախուրիե (mirahuriye—պարսկ.). Միրախուր էր կոչվում թագավորի ախոսակալը: Միրախուրություն անունով գանձվող այս հարկը բնատուրբով կոչվել է «աղբի միրախուրիե» (adet-i mirahuriye):

Միրիլիվա (miriliva—պարսկ.). Պետութան կողմից նշանակված լի՛ւախ (սանջակի) կառավարիչը:

Միրմիրան (mirimiran—պարսկ.). Պետության կողմից նշանակված նահանգի բարձրաստիճան կառավարիչ պաշտոնյան, թուրքերեն կոչվում էր նաև բեյլերբեյի (հեաադալում վախի):

Մյուզ (müd—հուն.). կշի չափ է, բաժմանի մի այլ տեսակը: Օսմանյան պետության տարբեր շրջաններում մյուզը տարբեր ծանրություն է ունեցել՝ Սամարուլի քսան քիլիկի մինչև ութ քիլև, իսկ քիլևն հավասար է ութ հազար գիրհեմի:

Մյուսելլեմ (müsellem—արաբ.). Բառացի նշանակում է ներված, ազատված հարկերից: Այսպես էին կոչվում որոշ ցեղեր ու գյուղական համայնքներ, որոնք սպումական ծառայության և կամ ստանձնած որոշ պարտականությունների կատարման համար (ճանապարհների պահպանում, ջրանցքների կառուցում, բերդերի նորոգում և այլն) ազատվում էին զանձարանին հարկ վճարելուց:

Մուկաթա՛ա (mukata'a—արաբ.). Արարեքեն մակթու բառից է, որ նշանակում է զինք որոշված հողամաս, որ գեամեթի և թիմարի կարգից զուրս արվում էր որոշ զուժարի զինաց. հողակտորը կոչվում էր մակտուս, իսկ զուժարը՝ մուկաթա:

Մուշակի հարկ (resm-i muşak). Գյուղացիներից տեղի ֆեոդալներին ոգտին տարեկան որոշ օրեր պարտադիր աշխատանք (կոտ) կատարելու փոխարեն զանձվող հարկը: «Մուշակը» հավանաբար հայերեն մշակ բառն է, որովհետև էրզանիի կանուննամեում ասված է, որ այդ հարկը զանձվում է հայերից, իսկ մուսուլմաններից չի զանձվում: Մուշակի հարկը կամ տարեկան վեց օր ծառայություն էր, կամ քսանչորս ակչե հատուցում:

Մսխալ (miskal—արաբ.). կշի չափ է, որ հավասար է 1,5 գիրհեմի կամ 4,8 գրամի:

Եազըչլըք (yazıcılık—թուրք.). Գրագրության, քարտուղարության վարձ:

Եուրուք (yürük). Թուրքերեն yürümek քայլել, շարժվել բայից: Այսպես էին կոչվում այն ցեղերը, որոնք քոչվորական և կիսաքոչվորական կյանք էին վարում. այդ ցեղերը մեծ-մասամբ թուրքմենական, քրդական և թուրքահան ծագում ունեին: Սրանք հայանի էին նաև յուզղեջիներ անուանով: Սրանց նկատմամբ օսմանյան կանուննամեներում նախատեսված էին որոշ ստանձանաշնորհումներ:

Նայիբեք (nâibcek—պարսկ. թուրք.) կամ Եիաբեյի հարկը (resm-i niyâbet). արարեքեն հարկ, որտեղից և հարիչեք բառը կոչվում էր կադիթ (շարիաթական գատավոր) փոխանորդը: Նիաբեթը, նաիրություն, նաիրի պաշտոնի անունն է: Նիաբեյի հարկը նաիրություն համար զանձվող հարկն էր:

Նարխ (narh—արաբ.), Եարխըչլըք (narhçilik—արաբ. թուրք.). Պետության կողմից որոշ ապրանքների և մթերքների վրա նշանակված սակագրերը կոչվում էր նարխ: Նարխ նշանակող պաշտոնյան կոչվում էր նարխի: Նարխըչլըք նարխի համար զանձվող հարկն է:

Նուկի (nügi). Ծանրության կշիռ: Նուկին հավասար է 20¹ գիրհեմի, այսինքն՝ 640 գրամի:

Շահնե (şahne—պարսկ.), շահնելիք (şahnelik). 30 քիլիկի բարձր բերք ստացող գյուղացիներից զանձվող հարկը բնամթերքով կոչվել է շահնելիք:

Շահնեն այս հարկը հավաքող ու քաղաքի որոշ գործերին հսկող պաշտոնյայի անունն է:

Շահրուխի (şahrûhi—պարսկ.). Լենկիթե'ուր' ուղի Աււթման Շահրուխի գրամական միավորն է:

Շամի-էշրեֆի (şami eşrefi—արաբ.). Շամը Դամասկոսի արարերեն անունն է: Շամի էշրեֆի՝ Շամի գրամական միավորներից է, որը ինչպես նշվում է կանոնանամենեքում, համասար է եղել բառասուն օսմանյան ակշևի:

Շիրեքիլիք (şireciklik—թուրք.). Էրզրոմիի գավառի Բայուր հայկական գյուղի վճարած բազմաթիվ մեծագույն հարկերի մեջ շիրեքիլուրյան (խաղողի շիրա պատրաստելու) համար դանձվող գումարը:

Ոչխարի հարկ (resm-i ag'nâm). Այս հարկը կանոնանամենեքում հիշատակվում է նաև աղբիի աղենմ (adet-i agnâm), կայուն ռեսմի (koyun resmi) անուններով: Կանոնանամենեքում հիշատակված են նաև այդ հարկի հետևյալ տարբերակներ՝ յայլաղի հարկ (resm-i yaylak), արոտավայրերը բարձր-նալիս ոչխարների համար դանձվող հարկը՝ գըշլաղի հարկ (resm-i kişlak) կամ յարաղի հարկ (resm-i yatak). ձմեռելու վարքում ոչխարների համար դանձվող հարկը:

Չափի (çab—հայերեն). Արևմտյան Հայաստանում մինչև վերջին ժամանակները դործածություն մեջ էր դր ամստակից շնչված հացահատիկի չափի հարկը շուրս կող է:

Չերեքգենբի (çerakise) ժամանակից. Նկատի է առնվում XIV—XVI դարերում եղիպոսի չերեք մամուլեղների իշխանությունը, որի սահմանների մեջ էին մտնում Սիրիան, հյուսիսում՝ Մարաշը, էյրխասանը, Մալաթիան, Արևելքում՝ էջեղիբեն մինչև Դերզորը:

Չիֆր, չիֆրիք (çift, çiftlik). Պաշտակերեն ջոֆթ բառից, որ նշանակում է գույգ: Չիֆթը կամ չիֆթլիքը այն հողակտորն էր, որ ննարավոր էր մշակել մի գույգ եղան միջոցով: Ինչպես երևում է կանոնանամենեքից, չիֆթը կամ չիֆթլիքը մի հողային տարածություն էր, որն հավասար էր լավագույն տեղի համար 80 դեռնյուսմի, միջակ տեղում՝ 100 դեռնյուսմի, իսկ վատ տեղում 120, 130 դեռնյուսմ հողի:

Չիֆրի հարկը (resm-i çift—արաբ. պարսկ.). Չիֆթլիքը մշակելու իրավունք ձեռք բերելու համար վճարվող հարկն է: Չիֆթի հարկը ինչպես և չիֆթլիքը լինում էր լրիվ(tam) և հեա (nîm):

Չոբանբեգի (çoban begi). Թուրքերեն բառացի հովիվների պետ: Այս հարկը, ինչպես և յայլաղի, գշլաղի հարկերը դանձվում էին պետական դանձաբանին պատկանող յայլաղների (ամասանոցների) և գշլաղների (ձմեռանոցների) օգտագործման համար:

Չաբա բեննաքի հարկը (resm-i caba bennak). Այս հարկը դանձվում էր այն հողագործ գյուղացիներից, որոնք զրկված էին որևէ հողակտորից:

Չեբելու (cebelu). XV—XVII դարերում Օսմանյան կայսրության մեջ գեամեթի ք թիմարի տեր ֆեոդալները պարտավոր էին պայմանական իրավունքով իրենց հատկացված հողի զիմաց զինվորական ծառայություն կատարել: Իսկ պատերազմի ժամանակ յուրաքանչյուր 5000 ակշև կհամարի զիմաց պարտավոր էին բանակին առ մեկ ռազմիկ՝ ջերելու անունով:

Չիզիե (cizye—արաբ.). Գլխահարկ, շարխաթական հարկերից ամենածանրը, որը դանձվում էր ոչ մուսուլման հպատակներից և նվաստացուցիչ

րնույթ ուներ: Զիդիէն դանձվում էր բոլոր հարկատու ոչ մուսուլման հպատակներէց՝ համաձայն նրանց նյութական գրութեան: Ըստ այնմ էլ բոլոր հպատակները բաժանվում էին երեք հիմնական խմբի, ցածրերի (ednâ), միջակների (evsat) և բարձրերի ('alâ), որոնք համապատասխան ձևով պիտի վճարեին՝ 10, 20 և 30 աղչէ: XVII դարի սկզբից հարկի գումարը բարձրացավ 15, 30, 45 աղչէի: Թուրք պատմագիրների վիայութեամբ ջիզիէ հարկի ավելացումները հետազայում ևս շարունակվել են: Զիդիէյի չափի ավելացումը պետական զեֆիցիտը ծածկելու կարևորագույն աղբյուրներից մեկն էր: XIX դարի երկրորդ կեսից ջիզիէն փոխարինվեց բեյելի-ասկերի (զինվորագրութեան փոխարեն) հարկով, որը սեկեց մինչև 1908 թվականը՝ օսմանյան սահմանադրութեան հայտարարումը:

Ուայար (հօղնակի՝ ուայա, reâya—արար.). Կանուննամեններում և սահասարակ սկզբնաղբյուրներում զործածվում է հարկատու հողագործ գյուղացիութեան իմաստով՝ անկախ ազգային և դավանական պատկանելիութունից: Հետազայում թուրքերը սեայա էին անվանում հատկապես քրիստոնյա հպատակներին:

Ռաբար (ribat—արար.). Միջնադարյան քաղաքի արվարձանները կոչվում էին ուրաթ:

Ռեզմ (recm—արար.). Պարկոժել, քարով խփել: Հանցագործին կամ ռճագործին մարմնի կեսը թաղելով և քարկոժելով սպանել:

Ռում (Rum), րումի օրենք (Rum kanunu). Բառացի նշանակում է Հոռոմ, հոռոմական օրենք: Մահայն օսմանյան պետութեան սկզբնական շրջանում օսմանցի թուրքերը նույնպես րում են անվանվել, որպես Ռումի, այսինքն Բյուզանդական երկրի նվաճողներ: Ռումի երկիր, Ռումի օրենք և այլն, պետք է հասկանալ օսմանյան երկիր, օսմանյան օրենք իմաստով:

Սալարիե (salâriye). Պարսկերեն սալար՝ հրամանատար, սաաջնորդ բառից: Սալարիէն արտակարգ զեպքերի, հատկապես պատերազմների ժամանակ հրամանատարի օգտին բերքի մասը կամ զումարն է: Սալարիզե մի տարատեսակն է:

Սելամլըք (selamlık—արար. թուրք.). Այսպես է կոչվում այն հարկը, որ վճարում էին գյուղացիները տեղում նոր նշանակված ֆեոզալի օգտին, երբ զնում էին նրան զիմավորելու:

Սիջիլ (sicil—արար.). Դատարանական վճիռների արձանագրութեան մասյան: Միջիլլե՝ գատարանական վճռով արձանագրված հանցագործ, ռճագործ:

Սովորուայից հարկեր (tekâlif-i örfiye). Թուրքիայում բոլոր հարկերը բաժանվում էին երկու հիմնական կատեգորիայի՝ շարիաթական հարկեր (rûsûm-i şeriye) և սովորուայից հարկեր (rûsûm-i örfiye կամ tekâlif-i örfiye): Սաաջին կարգի հարկերի մեջ մանում էին՝ աշարը (սասանորդ), խարաջը, ջիզիէն և զեբարը: Շարիաթական այս զլիսովոր հարկերի հիման վրա, տարբեր զարեքում և տարբեր վայրերում նշանակվել և դանձվել են բազմաթիվ և բազմատեսակ այլ հարկեր (ըստ թուրք պատմագիրների ավելի քան ութսուն հարկ), հողամշակութեան և անասնապահութեան տարբեր բնագավառների, ջրագացի, ամուսնութեան, ռճրի և հանցագործութեանների համար և այլն:

Սովորուայից հարկերը նշանակվում էին սուլթանների հատուկ հրամաններով՝ երկրի և պետութեան բացառիկ կարիքների համար, մասնավորա-

պես պատերազմների ժամանակ: Այդ հարկերը թեև պաշտոնապես հայտարարվում էին ժամանակավոր, բայց պետությունն ազգա-Ֆեոդալիստական բնույթի և հարկատու բրիտանյան բնակչության կատարյալ իրավաբանական պայմաններում, հաճախ դառնում էին մշտական: Թվով 97-ի հասնող այդ սովորական հարկերի շարքում ամենից ավելի ծանրը պատերազմների կապակցությամբ նշանակված բազմաթիվ հարկերն էին՝ ավարիզը, ինդադի-սեֆերիեհն (օդնություն արշավանքի համար), պարսիմեթ բահա (զուժար հացի համար), ուլուֆե բահա (զուժար սոճիկների համար) և այլն, և այլն:

Սուբաշի (subaşı—թուրք.), սուբաշլըք (subaşılık—թուրք.). Սուբաշի էր կոչվում կարգ ու կանոնի պահպանման հսկող պաշտոնյաների պետը: Ինչպես պարզվում է կանոնադրման նկատմամբ, սուբաշիները զստվում էին սանձակի բեյերի արամադրության տակ: Սուբաշի բառացի նշանակում է ջրպետ, անցյալում ստղծան ջրերի բաշխման և ստղծան գործերին հսկող պաշտոնյան է եղել: Հետագայում այդ պաշտոնը ավելի ընդարձակ իմաստ է ստացել: Սուբաշին ժամանակակից սասիկանապետի գերն էր կատարում: Սուբաշլըք՝ սուբաշի օդաին գանձված հարկը:

Սուլթանական ցեղապետ (nevrüz-i sultani). Պարսիկներն նավթուղ նշանակում է նոր օր: Հին իրանական տարեցույցով տարեկիզըք մարտ ամսի 9-րդ օրն էր: Սուլթանական ցեղապետ կամ ցեղապետ սուլթանի Զալհադդին Մեյլիբ-Շահի տարեցույցով ընդունված նվիրույն է:

Վակիյե (vakıyye—արաբ.). Գործ է անվում նաև վուկիյե (vukıyye), ուկիյե (ukıyye) ձևերով: Ծանրություն չափ, որ հետագայում կոչվել է օկկա կամ օխա: Վակիյեն հավասար է եղել 200 մինչև 400 զիրհեմի:

Վիլայեթ (vilâyet—արաբ.). երկիր, երկրամաս, նահանգ: Օսմանյան ազրյուբներում, հատկապես XV—XVI դարերում հաճախ վիլայեթի փոխարեն գործածվում էր էյալեթ (evâlet) տերմինը:

Տաֆ հարկ (resm-i hane—արաբ. պարսկ.). Այս հարկը ինչպես նաև Բիթլիսի կանոնադրման հիշատակված ջուլհակի հարկը (resm-i cüllah) և ալլախտաֆի հարկը (resm-i mekân) գանձվել է շրջապատի սովորական համաձայնա:

Տասանորդ (öşür—արաբ.). Ինչպես բոլոր մյուս մուսուլմանական երկրներում, այնպես էլ Թուրքիայում, որպես հողային ու օրենական հարկ գյուղացիությունից գանձվում էր տասանորդ, բերքի $\frac{1}{10}$, երբեմն էլ $\frac{1}{8}$ և ավելին:

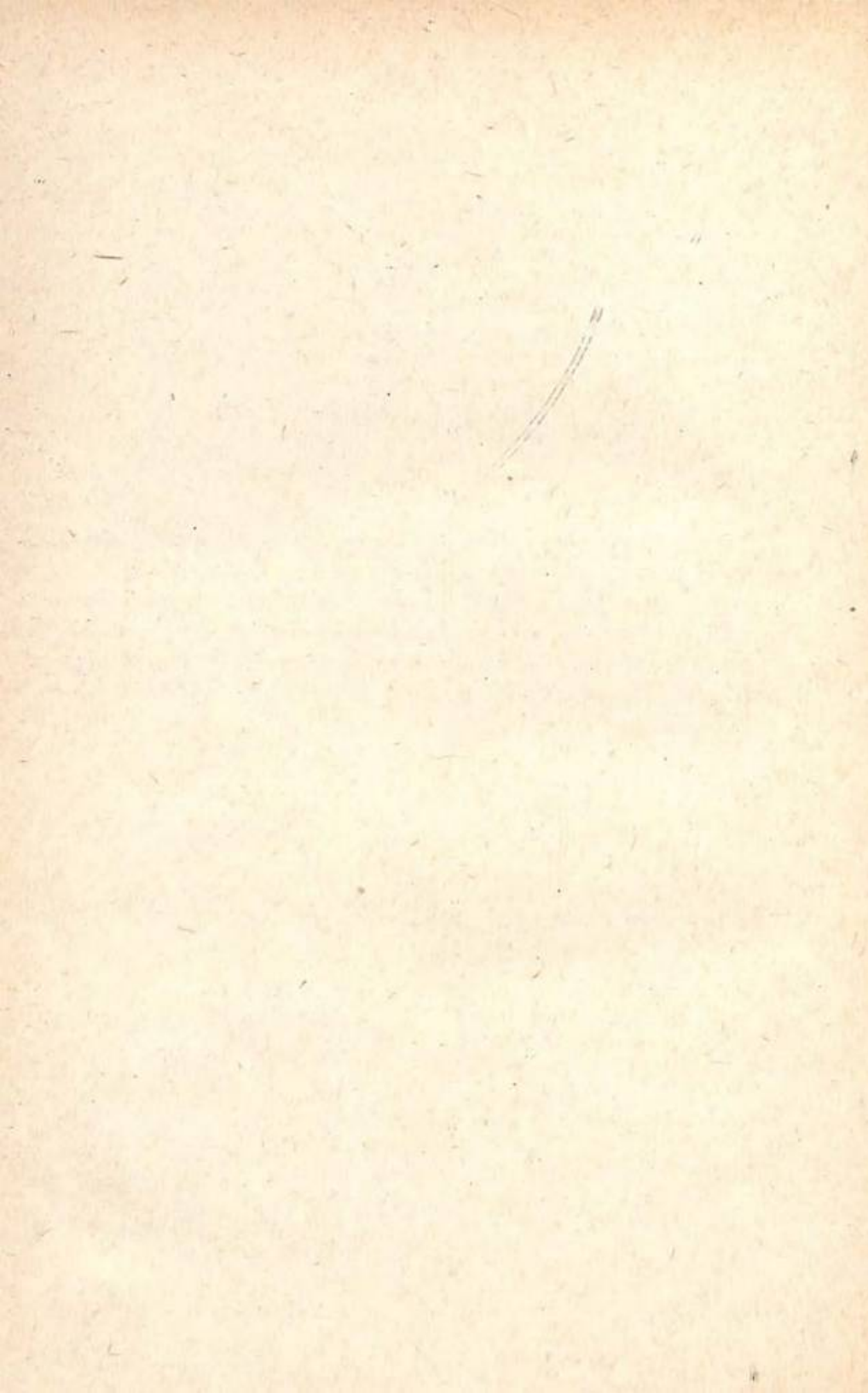
Տոնական հարկ (resm-i iydiye—արաբ.), ցեղապետի հարկ (resm-i nevrüz-iye). ընդունված կարգով գյուղացիները իսլամական տոների առթիվ պարտավոր էին սրտ չվերներ առ իրենց տերերին. այդ չվերը հարկի բնույթ ստացավ և կոչվեց ըյդիյե (iydiye), այսինքն տոնական: Նվիրույնը (տարեկիզըք) տոներից մեկն էր, և այդ կապակցությամբ գանձվող հարկը կոչվում էր նեվրուզի հարկ:

Տալգանի փասանորդ (öşürü cerime—արաբ.). Ապօրինի հարկերի պահանջն ու գանձումը ձևակերպելու համար նարված հարկ:

Բյուրեկչի (kürekçi—թուրք.). Բառացի նշանակում է թի բանեցնող: Կարիքի և դանազան արտակարգ ղեկերի, հատկապես պատերազմների ժամանակ գյուղացիները կատարում էին դանազան պարհակային կառուցումներ և այլն, այդ պարհակները կոչվել են բյուրեկչի:

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Մ

Կանոննամենների ձեռագիր արաբատառ տեքստերի մասին որոշ պատկերացում տալու համար արտատպում ենք Օ. Լ. Բարկանի գրքում տպագրված բազմաթիվ կանոննամենների ֆոտոպատճեններից մի քանիսը, որոնք վերաբերում են Արևմտյան Հայաստանին և հայաբնակ շրջաններին, ինչպես նաև Վրաստանի, Գյանջալի վիլայեթներին և Ստամբուլի խասերին:

ان الذين عرفوا بالحق والعدل والحق على كل من اخطأ بالحق
 والعدل وبمن يملك صورة لدنيز المفضل المورثين
 قد رسمت بالسلطان لازل اوله المتطابق و اوله القبول
 وللانبياء السلطان لازل السلطان السلطان لازل
 يا من به حجة لازل السلطان السلطان و قام السلطان الماحض
 اللدبور و لازل ان قد وقى القور بأمانة يعرف توفيقهم
 و حسم سلطانهم في المفضل و يكتبون كاتب و يبين سلطانهم
 و قد لازل حجة توفيقهم لازل المفضل ٩٢٥٥

ان الذين عرفوا بالحق والعدل والحق على كل من اخطأ بالحق
 والعدل وبمن يملك صورة لدنيز المفضل المورثين
 قد رسمت بالسلطان لازل اوله المتطابق و اوله القبول
 وللانبياء السلطان لازل السلطان السلطان لازل
 يا من به حجة لازل السلطان السلطان و قام السلطان الماحض
 اللدبور و لازل ان قد وقى القور بأمانة يعرف توفيقهم
 و حسم سلطانهم في المفضل و يكتبون كاتب و يبين سلطانهم
 و قد لازل حجة توفيقهم لازل المفضل ٩٢٥٥

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

Առաջաբան	5
Էրզրուսի վիլայեթի կանուննամեն	19
Երզնկայի կանուներ	34
Բարեբրդի կանուներ	39
Կամախի կանուներ	41
Բիթլիսի վիլայեթի կանուներ	45
Պարբերդի լիվայի կանուներ	48
Ռուսի վիլայեթի սիփահու կանուներ	51
Դիվրիկի լիվայի կանուննամեն	53
Բողոքի կանուննամեն	55
Դիարբեքերի վիլայեթի կանուներ	63
Ամիգի լիվայի կանուննամեն	73
Արարկերի լիվայի կանուներ	77
Չժշկածագի լիվայի կանուներ	80
Էրզանիի լիվայի կանուների զաֆթարը	85
Մալաթիայի լիվայի կանուներ	92
Բենիսնիի վիլայեթի կանուննամեն	97
Կարամանի վիլայեթի կանուննամեն	99
Կեսարիայի լիվայի կանուներ	104
Ջերմուկի լիվայի կանուներ	106
Սսի լիվայի կանուներ	108
Տրապիզոնի լիվայի կանուննամեն	111
Վրաստանի (Դյուրջխտանի) վիլայեթի կանուննամեն	115
Գյանջայի էյալեթի կանուներ	120
Резюме	124
Ծ ա ն ո թ ա գ ր ու թ յ ու ն ն ք	128
Հավելված	139

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ ԳԱ արևելագիտության սեկտորի
գիտական խորհրդի հանձնարարությամբ

Պատ. խմբագիր՝ Բ. Լ. ՉՈՒԳՍՍՅԱՆ
Հրատ. խմբագիր՝ Ռ. Ն. ՄԱՆՈՅԱՆ
Նկարչական ձևավորումը՝ Կ. Հ. ՅՈՒԹՈՒՋՅԱՆԻ
Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Ա. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Լ. Ս. ՍԱՐԱՅՅԱՆ

ՎՋ 06234, պատվեր 307, նշն 828, հրատ. № 2282, տպաքանակ 1500

Հանձնված է արատգրության 31/X 1963 թ., ստորագրված է
տպագրության 23/VI 1964 թ.:

Տպագր. 9,5 մամ., հրատ. 7,1 մամ.:

Թուղթ 60×92¹/₁₆: Գինը կազմով 63 կ.:

Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, Երևան,
Բաքիկամուրթյան 24